

**Програма розвитку ООН в Україні
Всеукраїнська дитяча спілка
«Екологічна варта»**

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
для впровадження
Освітнього модуля
«ОСНОВИ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В
УКРАЇНІ»**

2016

ЗМІСТ

Вступ	7
Поняття сталого розвитку. Фундаментальні основи розвитку і стійкості систем	7
<i>Позакласний захід «Основи збалансованого розвитку»</i>	9
<i>Основні принципи збалансованого (сталого) розвитку</i>	12
Шлях до сталого розвитку в світі	12
<i>Етапи виникнення та становлення концепції збалансованого розвитку</i>	12
Тема 1. Національний шлях до сталого розвитку	
Теоретична частина	16
1.1. Історія виникнення та становлення концепції сталого розвитку	16
<i>Збалансований розвиток – шлях збереження планети</i>	16
1.2. Світові саміти зі сталого розвитку	21
<i>Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку</i>	21
<i>Зустріч на вищому рівні «Планета Земля» («Ріо+5»)</i>	25
<i>Всесвітня конференція ООН зі збалансованого розвитку («Ріо+10»)</i>	27
<i>Конференція ООН зі збалансованого розвитку «Ріо+20»</i>	31
1.3. Історія створення Концепції сталого розвитку в Україні	36
Практична частина	52
1.4. Ознайомлення з основними законодавчими актами України з питань сталого розвитку	52
1.5. Ознайомлення з концепцією сталого розвитку України	54
<i>Концепція переходу України до сталого розвитку</i>	54
<i>Прес – конференція «Перехід України до збалансованого розвитку»</i>	68
Тема 2. Пріоритети сталого розвитку України в економічній сфері	
Теоретична частина	78
2.1. Стратегія розвитку національної економіки та її структурна перебудова на засадах сталого розвитку	78
<i>Формування нової моделі економіки на засадах невиснажливого відновлювального природокористування</i>	78
2.2. Рамкова Конвенція ООН про зміну клімату	80
<i>Актуальні вимоги і міжнародні зобов'язання України з Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату, як однієї з Конвенцій Ріо</i>	80
<i>Зобов'язання за Кіотським протоколом</i>	85

<i>2.3. Моделі виробництва та споживання: збалансоване природокористування, стала енергетика, сільське господарство та сталий розвиток.....</i>	92
Практична частина.....	95
<i>2.4. Еколого-економічні інструменти.....</i>	95
<i> Економічний механізм раціонального природокористування.....</i>	95
<i>2.5. Екологічний слід як стандартизований показник споживання людиною природних ресурсів.....</i>	102
<i>2.6. Відповідальне ставлення до природних ресурсів та збалансоване природокористування – основа сучасного бізнесу України.....</i>	105
Тема 3. Пріоритети сталого розвитку України в соціальній сфері	
Теоретична частина.....	110
<i>3.1. Освіта для сталого розвитку: стратегічні напрями та практичні результати.....</i>	110
<i>3.2. Зростання інтелектуального потенціалу та соціального статусу нації.....</i>	112
<i> Соціально-демографічна складова сталого розвитку держави та її територій.....</i>	112
<i>3.3. Охорона здоров'я населення, зниження смертності та подовження тривалості життя як соціальні пріоритети.....</i>	119
Практична частина.....	121
<i>3.4. Місцеві плани дій: роль громади.....</i>	121
<i>3.5. Вирішення регіональних проблем як проектна діяльність.....</i>	125
<i>3.6. Підтримка соціально орієнтованих способів ведення господарства.....</i>	128
<i> Основні засади створення високотехнологічних соціоекокомплексів в Україні.....</i>	128
Тема 4. Пріоритети сталого розвитку України в екологічній сфері	
Теоретична частина.....	133
<i>4.1. Інтеграція екологічної складової в галузеві політики та екологізації технологій у промисловості, енергетиці, будівництві, сільському господарстві та транспорті. Вдосконалення системи інтегрованого екологічного управління.....</i>	134
<i> Інтеграція екологічної політики в Україні в контексті Європейської інтеграції.....</i>	134
<i>4.2. Збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, розвиток природно-заповідної справи, покращення екологічного стану агроландшафтів.....</i>	142
<i>4.3. Екологічна безпека ядерних об'єктів, захист населення та довкілля від негативного впливу наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС та небезпеки інших АЕС.....</i>	145
<i> До питання впливу наслідків Чорнобильської катастрофи на тваринний світ центрального Полісся.....</i>	145

<i>Аварія на Чорнобильській АЕС: соціальні та медико-демографічні наслідки</i>	149
Практична частина	152
4.4. Конвенція про охорону біологічного різноманіття	152
<i>Перелік актуальних вимог і міжнародних зобов'язань України в рамках Конвенції про біорізноманіття</i>	152
<i>Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біорізноманіття</i>	162
<i>Нагоя-Куала-Лумпурський додатковий протокол про відповідальність та відшкодування до Картахенського протоколу про біобезпеку</i>	165
<i>Нагойський протокол про доступ до генетичних ресурсів та розподіл на справедливій і рівній основі вигод від їх використання до Конвенції про біологічне різноманіття</i>	166
4.5. Конвенція ООН про боротьбу з опустелюванням	167
<i>Інформація щодо основних зобов'язань України, які випливають з її членства у Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці</i>	167
4.6. Національна екологічна стратегія України: документи та їх реалізація	176
Тема 5. Стратегічні засади формування сталого розвитку в Україні	
Теоретична частина	179
5.1. Формування демократичного суспільства	181
5.2. Освіта і наукове забезпечення у сфері сталого розвитку	183
<i>Зміст і структура екологічної освіти в контексті сталого розвитку</i>	183
5.3. Енерго- та ресурсозбереження. Перебудова системи поводження з відходами	186
<i>Спорідненість екології та енергозбереження</i>	186
<i>Стратегічні пріоритети поводження з відходами в контексті світових тенденцій сталого розвитку</i>	190
<i>Екологічний ерудитор для учнів 7 класу</i>	194
Практична частина	202
5.4. Економічні проблеми природокористування та сталий розвиток	202
5.5. Збереження біологічного і ландшафтного різноманіття	206
<i>Екологічний тренінг «Природні заповідники України»</i>	209
5.6. Реалізація політики сталого регіонального розвитку	219
<i>Збалансований (сталий) розвиток України на регіональному рівні</i>	219

ВСТУП

Поняття сталого розвитку. Фундаментальні основи розвитку і стійкості систем

Сталий (збалансований) розвиток – це такий розвиток країн і регіонів, коли економічне зростання, матеріальне виробництво і споживання, а також інші види діяльності суспільства відбуваються в межах, які визначаються здатністю екосистем відновлюватися, поглинати забруднення і підтримувати життєдіяльність теперішніх та майбутніх поколінь.

На початку 70-х рр. у зв'язку з несправедливим розподілом прибутків та зі зростанням кількості бідних у країнах, що розвиваються, питання соціальної справедливості були визнані такими ж важливими, як і питання зростання економічної ефективності. Проте зростаюче споживання природних ресурсів призвело до деградації довкілля й негативно вплинуло на здоров'я людей. Реальною загрозою стала проблема «меж зростання», на яку 1972 звернув увагу світової громадськості Римський клуб.

Щоб уникнути екологічної кризи, до концепції розвитку необхідно було включити третю мету – збереження довкілля. Вперше це питання було порушено на Конференції ООН з довкілля людини (1972, м. Стокгольм), яка визнала актуальність екологічних проблематики та необхідність створення дієвих міжнародних механізмів для її розв'язання. Термін «збалансований розвиток» з'явився 1980, коли вийшла «Всесвітня стратегія охорони природи» (ВСОП), підготовлена Міжнародною спілкою охорони природи (МСОП). Ця стратегія висунула принципово нове положення: збереження природи нерозривно пов'язане з питаннями розвитку. Розвиток суспільства має відбуватися за умови збереження природи. Поняття «збалансований розвиток» почали широко застосовувати після публікації 1987 звіту Міжнародної комісії з довкілля та розвитку «Наше спільне майбутнє», підготовленого під керівництвом Г. Х. Брундтланд. Концепція збалансованого розвитку набула провідного статусу після Конференції ООН з довкілля та розвитку (1992, м. Ріо-де-Жанейро) і була відображена в прийнятому на конференції Порядку денному на 21 століття.

Світове співтовариство визнало, що збалансований розвиток «повинен стати пріоритетним питанням порядку денного міжнародного співробітництва». Загальновизнаним є розуміння збалансованого розвитку як гармонійного поєднання економічних, соціальних та екологічних складових розвитку. Лише досягнення збалансованості між ними забезпечить можливість перейти до такого суспільного розвитку, який не виснажуватиме природні та людські ресурси, а тому матиме можливість тривати досить довго. В українській мові популярності набув термін «сталий розвиток», який з'явився внаслідок перекладу терміна «устойчивое развитие» з російської мови, а не безпосереднього перекладу цього терміна з англійської. Утвердився він і в законодавстві України, хоч є сполученням слів з протилежним змістом (сталий – постійність, розвиток – передбачає наявність змін). Концепція збалансованого розвитку стала відповіддю на виклик часу. Вона є

альтернативою панівній моделі сучасного розвитку, що ґрунтується на розгляді природи лише як джерела сировини для виробництва різних товарів.

Забезпечення збалансованого розвитку – це не технічна проблема, для розв’язання якої необхідні нові технічні засоби чи технології. Це проблема зміни суспільних відносин і формування такого суспільства, яке не руйнуватиме середовище свого існування. Збалансований розвиток – це також не суто наукова проблема. Перехід до такої моделі розвитку має й етичний зміст, це зсув у ціннісних орієнтаціях багатьох людей. Як будь-який суспільний ідеал, концепція збалансованого розвитку є дороговказом для створення суспільства, яке буде розвиватись у гармонії з природою. Головними принципами збалансованого розвитку є: поєднання збереження природи і розвитку суспільства; задоволення основних потреб людини; досягнення рівності та соціальної справедливості; забезпечення соціального самовизначення та культурного різноманіття; підтримання цілісності екосистем. Концепція збалансованого розвитку передбачає реалізацію цілісної системи принципів діяльності. При цьому системоутворюючим є принцип цілісності.

Для досягнення збалансованості слід гармонійно поєднувати принцип збереження культурної і природної спадщини з принципом інноваційності, творчості. Творчий підхід до природоперетворювальної діяльності передбачає врахування складності природних екосистем і творчу адаптацію суспільної діяльності до можливостей екосистем підтримувати життя на Землі. Важливим є принцип екоефективності, який полягає в тому, щоб створювати більше товарів і надавати більше послуг, використовуючи менше ресурсів і менше забруднюючи довкілля. Не менш важливим є й принцип достатності, який визначає межі споживання. Принципи збалансованого розвитку обов’язково мають бути поєднані з такими загальнолюдськими моральними принципами, як справедливість, відповідальність перед теперішніми і майбутніми поколіннями, солідарність, ліквідація бідності, гендерна рівність, визнання традиційних прав корінних народів тощо. Південні країни світу наголошують на переході до збалансованого розвитку в контексті проблем бідності, нерівності та несправедливості. Ключовою ідеєю збалансованого розвитку є розгляд усіх екологічних проблем як важливих соціальних. Відповідно, шляхи вирішення цих проблем також будуть мати не технологічний, а соціальних характер, тобто екологічні проблеми можна буде вирішити лише спільно з іншими соціальними проблемами і тільки шляхом соціальних змін – зміни суспільних відносин у соціумах, а якщо це неможливо, то зміни існуючих соціально-політ. систем. Важливо знайти такий тип соціальної організації суспільства, який забезпечить можливість гармонізувати ставлення цього суспільства до природи. Проблеми збалансованого розвитку – це, насамперед, проблеми влади і політичної волі. Для його реалізації необхідна відповідна міжнародна і національна політика. Досягнення збалансованого розвитку потребує глибоких структурних змін в управлінні та нових шляхів роботи в різних галузях економічного, соціального та політичного життя. На національних і місцевих рівнях потрібні як міжгалузеві інституції, так і такі, що ґрунтуються на принципі участі громадськості, а також інтегруючі механізми, які можуть залучати уряди, громадянське суспільство та приватний

сектор до розроблення спільного бачення майбутнього розвитку, його планування та спільного прийняття рішень.

Реалізація ідей збалансованого розвитку потребує стратегічного підходу, який би базувався на зміні всієї філософії мислення та політичної діяльності, що передбачає перехід: від розроблення та виконання фіксованих планів, які швидко застарівають, до створення адаптивної системи, яка може постійно поліпшуватися; від погляду, що лише держава є відповідальною за розвиток, до того, що це відповідальність всього суспільства; від централізованого і підконтрольного прийняття рішень до поширення прозорих переговорів, співпраці та узгоджених дій; від фокусування на прийнятті законів чи ін. нормативних актів до зосередження на якісних результатах управлінських процесів і процесах участі громадськості; від галузевого до інтегрованого планування; від зосередження на дорогих «проектах» (і, відповідно, залежності від зовнішньої допомоги) до розвитку, який визначається і фінансується, виходячи насамперед з власних можливостей країни.

В Україні поки що відсутні такі важливі стратегічні документи, як Національна стратегія збалансованого розвитку та Національний план дій з охорони навколишнього середовища. З огляду на євроінтеграційні прагнення України, варто зазначити, що принцип збалансованого розвитку закріплено в установчому Амстердамському договорі ЄС (Договір про ЄС, 1997). Збалансований розвиток визначено ключовим принципом усіх політик ЄС. Згідно з ним будь-яку політику ЄС слід розробляти так, щоб вона враховувала економічні, соціальні та екологічні аспекти, а досягнення цілей в одній зі сфер політики не стримувало б прогресу в іншій.

Позакласний захід «Основи збалансованого розвитку»

Вступ

Конференція ООН з питань довкілля та розвитку, що проходила у Ріо-де-Жанейро у червні 1992 року, стала визначною подією. На ній були присутні глави 179 держав та представники багатьох країн, міжнародних та неурядових організацій. Ця конференція продемонструвала, що людство більше не може розглядати довкілля окремо від економічного розвитку. На конференції було ухвалено всесвітню програму дій „Порядок денний на XXI століття” на наступні 100 років.

Програма має досягти у світовому масштабі двох цілей: чисте довкілля та стабільна економіка для всіх народів світу. Цей історичний документ – вичерпний погляд на збалансований (сталий) розвиток. Декларація, прийнята у Ріо, містить базові принципи, на яких мають ґрунтуватися майбутні рішення та державна політика.

За 10 років Світовий саміт зі збалансованого розвитку в Йоганнесбурзі зібрав понад 50 тис. учасників, у тому числі голів держав, лідерів і представників міжнародних неурядових організацій та ділових кіл. Увагу було зосереджено на потребі усунути бар'єри на шляху збалансованого (сталого) розвитку в сучасному суспільстві, скоротити масштаби бідності та захворювань, раціонально управляти природними ресурсами, сприяти

відповідальному споживанню й виробництву та використовувати переваги глобалізації для досягнення балансу між розвитком і довкіллям.

Обговорення.

1 частина. Острів Пасхи.

Острів Пасхи.

Острів Пасхи розташований у Тихому океані на відстані близько 3200 км на захід від Південної Америки. Першими поселенцями, які прибули на острів приблизно 15 століть тому, були полінезійці.

Острів має напівпосушливий клімат, який пом'якшувався зеленим лісом, що затримував і зберігав вологу. Жителі острова (7 тис. осіб) вирощували зернові культури, розводили курей, ловили рибу та мешкали у невеликих селах. Місцеве населення острова Пасхи залишило спадщину – масивні восьмиметрові статуї з обсидіану (вулканічного скла). Вважається, що по всьому острову їх розставили за допомогою дерев'яних колод.

Коли європейські переселенці досягли острова Пасхи у XVII столітті, ці кам'яні статуї, відомі як моаї, залишились єдиними свідками колись досить розвиненої цивілізації, яка була знищена усього за кілька десятиліть до цього. Крах цього суспільства був спричинений виснаженням обмеженої ресурсної бази острова.

Оскільки чисельність населення острова Пасхи зростала, його жителі почали рубати ліси, щоб мати більше землі для сільського господарства. Деревя використовували для опалення, спорудження будинків і човнів, а також у релігійних цілях (транспортування статуй моаї). Настав момент, коли на острові зникло останнє дерево. Більше не можна було будувати риболовні човни, і відповідно люди відчули нестачу їжі. Знищення лісів призвело до ерозії ґрунтів, що ще більше обмежило запаси їжі. Поступово люди почали переселятися до печер.

Згодом стали виникати збройні конфлікти, відновилося рабство. Щоб вижити, деякі люди навіть стали людододами.

1. Поясніть, що природні процеси на Землі здатні до саморегуляції, і це дозволяє природі самовідновлюватися. Утім, агресивна та нераціональна людська діяльність може порушити баланс природних процесів, спричинивши необоротні зміни в екосистемах.

2. Прочитайте та обговоріть текст „Острів Пасхи”.

3. Поясніть, що це приклад екосистеми, повністю ізольованої від решти світу, що острівне суспільство було зруйноване через те, що чисельність населення перевищила наявні ресурси.

4. Проведіть паралелі між островом Пасхи та глобальним довкіллям сьогодні.

2 частина. Прийдешні покоління

1. Поясніть, що збалансований (сталій) розвиток означає використання ресурсів у такий спосіб, який дозволяє їм повністю відновитись, надаючи

прийдешнім поколінням доступ до тих самих ресурсів, якими користуємося ми. По суті, це означає передачу нащадкам нашого світу в тому самому стані, в якому ми його успадкували.

2. Попросіть учасників сформулювати свої визначення терміну „збалансований (сталій) розвиток”.

Допоможіть їм, запропонувавши та обговоривши наступні твердження:

- Загальна кількість виловленої риби не повинна перевищувати можливості відновлення природних рибних запасів.

- Кількість води, добутої з підземних горизонтів, не повинна перевищувати обсяги їх живлення.

- Ерозія ґрунту не повинна перевищувати природну швидкість утворення нового ґрунту.

- Кількість зрубаних дерев не повинна перевищувати кількість посаджених.

- Викиди вуглецю в атмосферу не повинні перевищувати здатність природи переробити атмосферний вуглекислий газ.

- Рослинні й тваринні види не повинні знищуватися швидше, ніж з’являються нові.

3. Сформулюйте та обговоріть інші твердження, подібні до вищенаведених.

4. Додатково попросіть учасників дати своє визначення концепції „збалансованого (сталого) розвитку”. Напишіть деякі визначення на дошці та обговоріть їх.

3 частина. Принципи збалансованого (сталого) розвитку

1. Роздайте учням інформаційний матеріал „Основні принципи збалансованого (сталого) розвитку” та обговоріть його.

2. Вивчіть інформацію про Всесвітній саміт у Йоганнесбурзі, наведену у додатку.

Обговоріть основні проблеми, які постали перед людством у ХХІ столітті, та найважливіші заходи, запропоновані представниками урядів, неурядовими та міжнародними організаціями, діловими колами.

3. Обговоріть кожну проблему, зазначену в тексті, та вирішіть, яка з них є важливою для країни зараз або буде важливою у майбутньому.

4. Обговоріть відому англійську приказку в контексті збалансованого (сталого) розвитку:

„Шукав цвях – загубив черевик; шукав черевик – загубив коня; шукав коня – і сам зник; шукали наїзника – програли битву; програли битву – втратили королівство; і все через загублений цвях”.

Основні принципи збалансованого (сталого) розвитку *(Декларація Ріо-де-Жанейро з довкілля та розвитку, 1992 р.)*

- *Кожен має право на здорове та продуктивне життя в гармонії з природою.*

- *Теперішнє та майбутнє покоління мають рівні права на це.*
- *Охорона довкілля має розглядатись як невід'ємна частина будь-якого процесу розвитку.*
- *Кожна країна має право використовувати власні ресурси, не здійснюючи вплив на довкілля за межами своєї території.*
- *Забруднювач повинен відшкодувати збитки, завдані довкіллю (принцип „забруднювач платить”).*
- *Економічна діяльність має бути поєднана з принципом реалізації запобіжних заходів у сфері охорони довкілля.*
- *Держави повинні співпрацювати у сфері охорони довкілля.*
- *Скорочення масштабів бідності та несправедливих стандартів життя в різних частинах світу є інтегральною частиною збалансованого (сталого) розвитку.*
- *Держави повинні обмежувати та усувати моделі незбалансованого виробництва і споживання та сприяти впровадженню відповідної демографічної політики.*
- *Найефективніший спосіб розв'язання екологічних проблем – залучення всіх зацікавлених осіб. Держави повинні розвивати та заохочувати поінформованість населення та його участь в процесі прийняття рішень.*
- *Держави повинні розробити та впроваджувати ефективне законодавство у сфері охорони довкілля.*
- *До охорони довкілля мають залучатись усі соціальні групи.*
- *Мир, розвиток і охорона довкілля є взаємопов'язаними та нероздільними.*

Шлях до сталого розвитку в світі

Етапи виникнення та становлення концепції збалансованого розвитку

1. Червень, 1972 рік, Стокгольм, Швеція.

Першою віхою в історії становлення концепції збалансованого розвитку можна вважати Конференцію ООН з проблем навколишнього середовища, що відбулася в Стокгольмі у червні 1972 року. Саме на Стокгольмській конференції було вперше внесено до міжнародного порядку денного питання про взаємозв'язок між економічним розвитком і погіршенням стану навколишнього середовища. За підсумками конференції було прийнято Декларацію Конференції ООН з проблем навколишнього середовища, яка містила 26 принципів і план дій з 109 пунктів. У принципах вперше було наведено перелік законів з природоохоронної діяльності на державному та міжурядовому рівнях. Конференція в Стокгольмі поклала початок розвитку природоохоронної політики на державному рівні, а також природоохоронного руху в світовому масштабі.

2. Грудень, 1972 рік.

Була створена Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП, або United Nations Environmental Program UNEP), яка залишається й сьогодні провідною установою у світі з проблем навколишнього середовища і представлена також і в Україні.

3. Жовтень, 1982 рік.

На засіданні Генеральної асамблеї ООН було прийнято Всесвітню Хартію природи (The World Charter of Nature Defense), в якій проголошується ряд принципів збереження природи, відповідно до яких будь-яка діяльність людини, що впливає на природу, має бути керованою і оціненою. У першому з принципів Хартії сказано: «Природу необхідно поважати і не порушувати її основні процеси».

4. 1983-1987 рр.

У 1983 році Генеральна Асамблея ООН створила Міжнародну комісію з навколишнього середовища і розвитку (МКНСР, або World Commission on Environment and Development WCED). Головою Комісії стає прем'єр-міністр Норвегії Гру Харлем Брундтланд. До завдань Комісії входило розроблення основних принципів, показників збалансованого розвитку, а також глобальної еколого-економічної програми дій.

У 1987 році за результатами роботи Комісії Г. Х. Брундтланд була опублікована доповідь «Наше спільне майбутнє» («Our common future»), в якій і була представлена нова концепція збалансованого розвитку, як альтернатива розвитку, що базується на необмеженому економічному зростанні. У доповіді «Наше спільне майбутнє» було вперше точно визначено поняття збалансованого розвитку, що трактується як розвиток, за якого нинішні покоління задовольняють свої потреби, при цьому не ставлячи під загрозу можливість задовольняти потреби майбутніх поколінь.

5. 1992 рік, Ріо-де-Жанейро, Бразилія.

Концепція збалансованого розвитку була платформою для скликання Другої Конференції ООН з питань природного середовища та розвитку, яка мала назву «Саміт Землі». В результаті було прийнято п'ять підсумкових документів. Серед них особливе значення мають:

- Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку.
- Порядок денний на XXI століття.
- Рамкова конвенція ООН щодо змін клімату.
- Конвенція щодо збереження біологічного різноманіття.
- Декларація щодо напряму розвитку, охорони та використання лісів.
- Другим документом, прийнятим на Конференції в Ріо-де-Жанейро, став «Порядок денний на XXI століття» (Agenda 21), в якому кожній країні було рекомендовано розробити національну стратегію збалансованого розвитку з урахуванням необхідних природоохоронних заходів.

Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку складається з 27 принципів, які спрямовані на визначення нового, справедливого, глобального партнерства завдяки створенню інших рівнів співробітництва між державами, ключовими секторами суспільства та громадянами. Ця декларація і сьогодні залишається ключовим документом у галузі природоохоронної діяльності та впровадження збалансованого розвитку.

«Порядок денний на XXI століття» (Agenda 21) рекомендує кожній країні розробити національну стратегію збалансованого розвитку з урахуванням необхідних природоохоронних заходів.

6. 1997 рік, Нью-Йорк, США

Зустріч на вищому рівні (спеціальна сесія Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй) «Планета Земля» + 5 була присвячена огляду та оцінці реалізації Порядку денного на XXI століття.

Дві основні події, які відбулися у рамках спеціальної сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Ріо+5»:

– «Ріо+5» Форум – 13–19 березня 1997 року (Ріо-де-Жанейро, Бразилія). Цей Форум дав багатьом неурядовим організаціям можливість обговорити й вирішити, як питання впровадження збалансованого розвитку втілити з порядку денного у конкретні дії.

– П'ята сесія Комісії ООН зі збалансованого розвитку (КЗР) – 7–25 квітня 1997 року (Нью-Йорк, США). На цій зустрічі відбулися переговори керівників урядів щодо документів, які були прийняті під час Зустрічі на вищому рівні «Планета Земля» («Ріо+5»).

Текст підсумкового документа був погоджений на спеціальній сесії та містив висновок, який наголошував, що «глобальний стан навколишнього середовища продовжує погіршуватися ... і серйозні екологічні проблеми, як і раніше, глибоко вбудовані в соціально-економічну структуру країн в усіх регіонах». Також було зазначено, що брати участь у розробленні та впровадженні стратегії збалансованого розвитку мають усі сектори суспільства. Сесія зобов'язала всі країни сформулювати і розробити до 2002 року національні стратегії збалансованого розвитку, що відображатимуть внесок і обов'язки всіх заінтересованих сторін.

7. 2002 рік, Йоганнесбург, ПАР.

На Всесвітньому саміті ООН було представлено огляд десятирічного досвіду просування до збалансованого розвитку. За підсумками Йоганнесбурзького саміту було прийнято два документи: Йоганнесбурзька декларація зі збалансованого розвитку та План виконання рішень Порядку денного на XXI століття. Особливий пріоритет був наданий соціальним проблемам збалансованого розвитку: подоланню бідності, розвитку охорони здоров'я, особливо санітарії, забезпеченню чистою питною водою та ін. Значну увагу було приділено проблемі втрати біорізноманіття. На Йоганнесбурзькому саміті також обговорювали нові проблеми, про які не йшлося на Конференції в Ріо-де-Жанейро, серед яких – торгівля, глобалізація та фінансування збалансованого розвитку.

На зустрічі було прийнято два основні документи:

- Йоганнесбурзька декларація зі збалансованого розвитку.
- План виконання рішень з визначенням пріоритетів діяльності.

У декларації сформульовано основні завдання для досягнення збалансованого розвитку:

- подолання бідності;
- зміна моделей споживання;
- охорона і раціональне використання природної ресурсної бази.

8. 1992 рік, Ріо-де-Жанейро, Бразилія.

ООН збрала уряди, міжнародні організації та основні групи для того, щоб спільно виробити ряд дієвих заходів, здатних знизити рівень бідності і

одночасно сприяти створенню гідних робочих місць, чистої енергетики та раціональнішого і справедливого використання природних ресурсів.

Глави держав і урядів ухвалили підсумковий документ Конференції «Майбутнє, якого ми прагнемо», в якому була підтверджена прихильність меті, прийнятій на Всесвітньому саміті зі збалансованого розвитку у 2002 році: курсу на збалансований розвиток і забезпечення побудови економічно, соціально та екологічно збалансованого майбутнього для нашої планети, для нинішнього і майбутніх поколінь.

У підсумковому документі йдеться про розвиток «зеленої» економіки в контексті збалансованого розвитку і ліквідації бідності та про необхідність формування інституційних рамок такого розвитку.

У документі підтверджується необхідність подальшого просування ідеї збалансованого розвитку на всіх рівнях та інтеграції його економічної, соціальної та екологічної складових і врахування їхнього взаємозв'язку.

На Конференції було ухвалено рішення встановити всеосяжний і прозорий міждержавний процес збалансованого розвитку, відкритий для всіх заінтересованих сторін.

Уряди підтвердили свою рішучість досягти мети 2020 року щодо «раціонального регулювання хімічних речовин протягом їхнього життєвого циклу і небезпечних відходів, що призведе до мінімізації негативного впливу на здоров'я людини і довкілля, як це викладено в Йоганнесбурзькому Плані виконання».

У розділі «Охорона здоров'я та народонаселення» уряди визнали, що «зменшення, серед іншого, забруднення повітря, води та хімічного забруднення приводить до позитивного впливу на здоров'я».

У розділі «Сільське господарство» уряди вирішили «збільшити збалансоване сільськогосподарське виробництво» і послалися на необхідність «заохочувати, зміцнювати і підтримувати більш збалансоване сільське господарство».

На Конференції поряд із загальними офіційними документами були проголошені добровільні зобов'язання. Понад 700 добровільних зобов'язань з боку груп громадянського суспільства, ділових кіл, уряду, університетів та інших учасників були оприлюднені на головній сторінці сайту «Ріо+20». Зокрема, Україну у розділі «Екологізація Освіти» Добровільних зобов'язань Конференції ООН зі збалансованого розвитку «Ріо+20» представляють Всеукраїнська екологічна ліга, Міжнародний інститут «Асоціація регіональних екологічних проблем» та Інститут екологічної економіки Гунда (США).

ТЕМА 1. НАЦІОНАЛЬНИЙ ШЛЯХ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Теоретична частина

В Україні склалася нераціональна структура природокористування та управління соціально-економічним розвитком держави, яка є неефективною та екологічно небезпечною. Сформувалася яскраво виражена сировинна спрямованість експорту, що загрожує перетворенню України на сировинний придаток розвинутих країн.

Важливими завданнями у цьому плані є: розроблення й впровадження Програми структурної перебудови економіки України до 2030 року; вдосконалення системи інтегрованого екологічного управління шляхом врахування екологічної складової в політиці, програмах та стратегіях різних галузей господарства; розвиток екологічного підприємництва; розроблення механізму заохочення в усіх галузях економіки та інших видах діяльності, побуті до використання енергозберігаючих технологій; припинення будівництва надпотужних енергогенеруючих агрегатів, відмова від пріоритетного розвитку атомної енергетики; стимулювання зростання обсягів відновлюваних джерел енергії.

Важливим є розвиток «зеленої» економіки в контексті сталого розвитку і ліквідації бідності та про необхідність формування інституційних рамок такого розвитку. «Зелена» економіка в контексті сталого розвитку та ліквідації бідності є одним з важливих інструментів забезпечення сталого розвитку, а також може забезпечити різні варіанти формування політики.

Стратегії розвитку «зеленої» економіки в контексті сталого розвитку та ліквідації бідності мають:

- відповідати нормам міжнародного права;
- поважати національний суверенітет кожної країни з урахуванням її національної ситуації, цілей, обов'язків, пріоритетів і можливостей для маневру за трьома аспектами сталого розвитку;
- підкріплюватися сприятливими умовами та ефективно функціонуючими інститутами на всіх рівнях за провідної ролі урядів та за участю всіх відповідних заінтересованих сторін, включаючи громадянське суспільство;
- враховувати потреби країн, особливо тих, що перебувають в особливих ситуаціях;
- сприяти подоланню технологічного розриву між розвинутими країнами і тими, що розвиваються;
- впроваджувати раціональні моделі споживання і виробництва.

1.1. Історія виникнення та становлення концепції сталого розвитку

Збалансований розвиток – шлях збереження планети

«Фундаментом міцного миру на всій планеті служить збалансований розвиток. Тому я кажу, що порядок денний з питань збалансованого розвитку – це порядок денний на XXI століття».

«Конференція Ріо+20 стане однією з найважливіших глобальних конференцій нашої епохи з питань збалансованого розвитку. Завдання Ріо+20 має бути прозорим: створення збалансованої «зеленої» економіки, яка забезпечує охорону навколишнього середовища, сприяючи досягненню Цілей розвитку тисячоліття на основі зростання доходів, забезпечення гідною роботою та ліквідація бідності».

*Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй
Пан Гі Мун*

Наприкінці першого десятиліття XXI століття світові лідери зібралися на сесії Генеральної Асамблеї ООН, щоб обговорити питання, яке хвилює всіх мешканців планети Земля. Адже, залишаючись етнічно, національно різними, народи дедалі більше зближуються, взаємно впливають і залежать один від одного. Багато в чому світова спільнота функціонує і розвивається за певними, спільно визначеними правилами та з використанням спеціально створених міжнародних механізмів.

Глобалізація наче надмічним паском дедалі дужче «стягує» докупи колись розрізнені народи. Скорочуються відстані, спресовується час, у глобальному просторі люди в тісному спілкуванні намагаються будувати своє життя, з тривогою вдивляючись у майбутнє. Стає дедалі очевиднішим, що в глобалізованому світі народи стають заручниками глобальних проблем, які стосуються кожного. Фахівці все ще сперечаються, що в тих проблемах залежить від природного саморозвитку, його циклів, а що – від людей, їхньої діяльності, яка безпосередньо впливає на довкілля.

Але безперечним є факт, що самотужки жодна країна сама не впорається з такими проблемами, як кліматичні зміни, вичерпність невідновлюваних ресурсів, особливо енергоносіїв, забруднення повітря і води. Не можна поодинокі відвернути загрозу руйнівних воєн, приборкати міжнародний тероризм, подолати глобальні епідемії, ВІЛ/СНІД, туберкульоз та інші небезпечні масові захворювання.

З моменту прийняття лідерами країн світу Декларації тисячоліття минуло понад десять років. Де перебуває людство, чи наблизилося воно до розв'язання глобальних проблем і досягнення визначених цілей? Документи ООН, національні звіти з людського розвитку свідчать про певні позитивні зрушення, що наближають досягнення цілей розвитку тисячоліття в усьому світі. У той же час є десятки країн, де розвиток залишається надто уповільненим. Зокрема, через нестачу ресурсів та ряд інших причин загальні темпи просування до визначених цілей є неприйнятними, оскільки вони не дають можливості бідним країнам, що розвиваються, не тільки стати в один ряд з розвинутими країнами, а навіть хоч якоюсь мірою наблизитися до них у доступному для огляду майбутньому. Це стосується мільйонів чоловіків та жінок, дітей, молоді, літніх людей. Глобальні проблеми загрожують людству як покарання за егоїзм сильних та заможних, це і загарбницькі війни, з яких складається майже вся історія людства, і насильство стосовно подібних до себе та до природи. Для глобалізованого світу, в якому народи взаємопов'язані та взаємозалежні, це є вкрай небезпечним.

Чи існує вихід? Так, його вбачають у збалансованому розвитку, концепція якого з'явилася як альтернатива сучасному розвитку. Розроблена на основі наукового опрацювання великого масиву емпіричного матеріалу, глибокого аналізу практики та синтезу нових знань, вона стала науково-теоретичним та політичним підґрунтям подальшого розвитку людської цивілізації. Роль головного модератора та координатора відіграла ООН, і в тому є її велика заслуга.

Ідею збалансованого розвитку взяли на озброєння у різних країнах, де розробляють стратегії сталого розвитку на глобальному, національному, регіональному, місцевому рівнях управління. Їхня реалізація у країнах всіх

континентів дала позитивні результати, значно поліпшуючи управління в містах і селах і забезпечуючи збалансованість економічного, соціального та екологічного розвитку. Кращі результати досягнуто там, де в розробленні й реалізації стратегій збалансованого місцевого розвитку та розгляді управлінських рішень щодо проблем, що стосуються як спільноти, так і окремої людини, беруть активну участь місцеві громади. У той же час масова і ефективна соціальна мобілізація для збалансованого місцевого розвитку можлива лише за умови усвідомлення широким загалом його концептуальних основ, шляхів реалізації, нормативно-правових, інституційних, матеріальних засад, внутрішніх і зовнішніх політичних та економічних умов.

Таким чином, якщо йдеться про розв'язання глобальних проблем, має бути розкрита роль світової співдружності, особливо ООН, її внесок в усвідомлення глобальних загроз та пошук засобів для їх усунення. Разом з тим, потрібно висвітлити власне українську проблематику, стан збалансованості або розбалансованості суспільного розвитку, роль урядових інстанцій, влади в цілому, а також недержавного сектора, громадянського суспільства.

Ідеї створення ідеальної моделі суспільства пропонували ще античні філософи. Так, одна з основних тем вчення Платона (428/7 р. до н. е. – 347 р. до н. е.) – створення «ідеальної», або «справедливої», держави. Не менш відомими є висловлювання учня Платона Аристотеля – автора трактату «Політика» (335–322 до н. е.), який містить початок соціальної та політичної філософії, політології та теорії управління.

Роботи Томаса Мора, автора книги «Утопія» (1516 р.) і Томазо Кампанелли, творця «Міста Сонця» (1602 р.) були також присвячені опису ідеальної держави, побудованої на принципах справедливості й сприяння стабільному розвитку суспільства.

Збільшення можливостей людини зумовило народження ідеї про необмежене економічне зростання. Першим, хто висловив сумнів щодо ідеї безмежного людського розвитку, був англійський учений, священник, Томас Роберт Мальтус, автор праці «Есе про принципи народонаселення» (1798 р.), в якій він поклав початок теорії про обмеженість природних ресурсів. Однак ідеї Т. Мальтуса випередили свій час, і тоді їм не приділили потрібної уваги.

Кінець XIX – початок XX століть характеризуються появою терміна і теорії «ноосфери». Термін запропонував французький учений Едуард Леруа, а теорію розвинув видатний учений В. І. Вернадський. Теорія ноосфери описує тісну взаємодію людини і природи. Однак, незважаючи на посилення уваги вчених до проблем взаємовідносин людини і природи, жодних змін в людському розвитку, що носить яскравий антропоцентричний характер, не відбулося. Навпаки, антропогенне навантаження на природні екосистеми продовжувало збільшуватися. Стрімке зростання народонаселення, народжуваності, розвиток атомної промисловості, «зелена революція», гонитва за надприбутком – ось, мабуть, лише деякі моменти людського розвитку, які призвели у XX столітті до катастрофічної експлуатації природних ресурсів. Надмірний вплив на навколишнє середовище ставав дедалі очевиднішим, як і необхідність розв'язання проблем, що виникли.

Першою віхою в історії становлення концепції збалансованого розвитку можна вважати Конференцію ООН з проблем навколишнього середовища, що

відбулася в Стокгольмі у червні 1972 року. Саме на Стокгольмській конференції було вперше внесено до міжнародного порядку денного питання про взаємозв'язок між економічним розвитком і погіршенням стану навколишнього середовища. За підсумками конференції було прийнято Декларацію Конференції ООН з проблем навколишнього середовища, яка містила 26 принципів і план дій з 109 пунктів. У принципах вперше було наведено перелік законів з природоохоронної діяльності на державному та міжурядовому рівнях. Конференція в Стокгольмі поклала початок розвитку природоохоронної політики на державному рівні, а також природоохоронного руху в світовому масштабі.

У грудні 1972 року була створена Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП, або United Nations Environmental Program UNEP), яка залишається й сьогодні провідною установою у світі з проблем навколишнього середовища і представлена також і в Україні.

Десятьма роками пізніше, у жовтні 1982 року на засіданні Генеральної асамблеї ООН у Вашингтоні було прийнято Всесвітню Хартію природи (The World Charter of Nature Defense), в якій проголошується ряд принципів збереження природи, відповідно до яких будь-яка діяльність людини, що впливає на природу, має бути керованою і оціненою. У першому з принципів Хартії сказано: «Природу необхідно поважати і не порушувати її основні процеси».

У 1983 році Генеральна Асамблея ООН створила Міжнародну комісію з навколишнього середовища і розвитку (МКНСР, або World Commission on Environment and Development WCED). Головою Комісії стає прем'єр-міністр Норвегії Гру Харлем Брундтланд. До завдань Комісії входило розроблення основних принципів, показників збалансованого розвитку, а також глобальної еколого-економічної програми дій.

У 1987 році за результатами роботи Комісії Г. Х. Брундтланд була опублікована доповідь «Наше спільне майбутнє» («Our common future»), в якій і була представлена нова концепція збалансованого розвитку, як альтернатива розвитку, що базується на необмеженому економічному зростанні. У доповіді «Наше спільне майбутнє» було вперше точно визначено поняття збалансованого розвитку, що трактується як розвиток, за якого нинішні покоління задовольняють свої потреби, при цьому не ставлячи під загрозу можливість задовольняти потреби майбутніх поколінь.

Однак офіційне визнання ідеї, сформульованої в доповіді «Наше спільне майбутнє», відбулося лише в 1992 році, на Міжнародній Конференції ООН з Навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро. За підсумками роботи Комісії Г. Х. Брундтланд був прийнятий новий принцип світового розвитку, який одержав назву збалансований (сталий) розвиток (sustainable development).

Конференція в Ріо-де-Жанейро стала епохальною в історії людства, в ній взяли участь понад 17 тис. представників з 179 держав. Така безпрецедентна за масштабами та змістом подія стала можливою через стрімке погіршення глобальної екологічної ситуації. За підсумками конференції була прийнята Декларація, яка підтверджувала Декларацію Конференції ООН з проблем

навколишнього середовища, прийняту в Стокгольмі 16 червня 1972 року, та містила 27 принципів збалансованого розвитку.

Другим документом, прийнятим на Конференції в Ріо-де-Жанейро, став «Порядок денний на XXI століття» (Agenda 21), в якому кожній країні було рекомендовано розробити національну стратегію збалансованого розвитку з урахуванням необхідних природоохоронних заходів.

Подальшими міжнародними подіями, присвяченими проблемам збалансованого розвитку, стали Зустріч на вищому рівні «Планета Земля» + 5 (1997 р., Нью-Йорк), присвячена огляду та оцінці реалізації Порядку денного на XXI століття, і Всесвітній саміт ООН зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі (2002 р.), на якому було представлено огляд десятирічного досвіду просування до збалансованого розвитку. За підсумками Йоганнесбурзького саміту було прийнято два документи: Йоганнесбурзька декларація зі збалансованого розвитку та План виконання рішень Порядку денного на XXI століття. Особливий пріоритет був наданий соціальним проблемам збалансованого розвитку: подоланню бідності, розвитку охорони здоров'я, особливо санітарії, забезпеченню чистою питною водою та ін. Значну увагу було приділено проблемі втрати біорізноманіття. На Йоганнесбурзькому саміті також обговорювали нові проблеми, про які не йшлося на Конференції в Ріо-де-Жанейро, серед яких – торгівля, глобалізація та фінансування збалансованого розвитку.

Отже, в кінці минулого тисячоліття людство обрало нову парадигму розвитку – збалансований розвиток. Очевидність нераціональності концепції розвитку в напрямі необмеженого економічного зростання, так само, як і неминучість його катастрофічного кінця, не викликає сумніву. Майбутній розвиток людства передбачатиме збалансовані соціальну та економічну складові з урахуванням можливостей біосфери. Реалізація збалансованого розвитку в рамках концепції є складним фундаментальним завданням, від вирішення якого залежатиме майбутнє всього людства.

1.2. Світові саміти зі сталого розвитку

Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.)

Концепція збалансованого розвитку була платформою для скликання Другої Конференції ООН з питань природного середовища та розвитку в 1992 році у Ріо-де-Жанейро. Ця конференція має й іншу назву – «Саміт Землі». В її роботі взяли участь близько 45 тис. осіб, у тому числі 135 керівників держав і понад 10 тис. представників громадських організацій та об'єднань, які проводили одночасно свої конференції й одержали право брати участь у роботі головної міжнародної конференції. В результаті було прийнято п'ять підсумкових документів. Серед них особливе значення мають:

1. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку.
2. Порядок денний на XXI століття.

3. Рамкова конвенція ООН щодо змін клімату.
4. Конвенція щодо збереження біологічного різноманіття.
5. Декларація щодо напрямку розвитку, охорони та використання лісів.

Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку складається з 27 наведених нижче принципів, які спрямовані на визначення нового, справедливого, глобального партнерства завдяки створенню інших рівнів співробітництва між державами, ключовими секторами суспільства та громадянами. Ця декларація і сьогодні залишається ключовим документом у галузі природоохоронної діяльності та впровадження збалансованого розвитку.

Принципи, проголошені *Декларацією Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку*:

1. Турбота про людину є центральною ланкою діяльності, що спрямована на забезпечення збалансованого розвитку. Люди мають право на гідне життя і добре здоров'я та плідно працювати в гармонії з природою.

2. Відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй і принципів міжнародного права держави мають суверенне право на розробку власних ресурсів відповідно до своєї політики у галузі навколишнього середовища та розвитку, а також зобов'язані гарантувати безпечність діяльності, що здійснюється їхньою юрисдикцією або контролем, для навколишнього середовища інших держав або районів, що перебувають за межами національної юрисдикції.

3. Право на розвиток має бути дотримане таким чином, щоб адекватно задовольняти потреби нинішнього і майбутніх поколінь.

4. Для досягнення збалансованого розвитку захист навколишнього середовища має становити невід'ємну частину процесу розвитку і не може розглядатися у відриві від нього.

5. Всі держави і народи співпрацюють у вирішенні вкрай важливого завдання – викорінення бідності, що є необхідною умовою збалансованого розвитку, для зменшення розбіжностей у рівнях життя і ефективнішого задоволення потреб більшості населення світу.

6. Особливій ситуації та потребам країн, зокрема найменш розвинених та таких, що є найуразливішими в екологічному відношенні, надають особливого значення. У рамках міжнародних дій, прийнятих у галузі навколишнього середовища і розвитку, слід також враховувати інтереси та потреби всіх країн.

7. Держави співробітничать у дусі глобального партнерства для збереження, захисту і відновлення чистоти та цілісності екосистеми Землі. З урахуванням того, що різні держави неоднаковою мірою зумовили погіршення стану навколишнього середовища планети, вони несуть загальну, але диференційовану за своїм ступенем відповідальність. Розвинуті країни визнають відповідальність, яка лежить на них у контексті міжнародних зусиль щодо забезпечення збалансованого розвитку, з урахуванням тиску, який чинять їхні суспільства на навколишнє середовище планети, і тих технологій та фінансових ресурсів, якими вони володіють.

8. Для досягнення збалансованого розвитку і вищої якості життя для всіх людей держави повинні скоротити масштаби нераціональної практики

виробництва та споживання, викоринити її та заохочувати відповідну демографічну політику.

9. Держави повинні співпрацювати, щоб посилити діяльність з нарощування національного потенціалу для забезпечення збалансованого розвитку за рахунок поглиблення наукового розуміння шляхом обміну науково-технічними знаннями і розширення розробки, адаптації, поширення та передачі технологій, включаючи нові й передові технології.

10. Екологічні питання розглядають найефективніше за участю всіх заінтересованих громадян на відповідному рівні. На національному рівні кожна людина повинна мати доступ до інформації, що стосується навколишнього середовища, яка є в розпорядженні державних органів, включаючи інформацію про небезпечні матеріали та діяльність у їхніх громадах, і можливість брати участь у процесах прийняття рішень. Держави повинні розвивати і заохочувати поінформованість і участь населення шляхом широкого надання інформації. Забезпечується ефективний доступ до судових та адміністративних розглядів, включаючи відшкодування і засоби судового захисту.

11. Держави приймають ефективні законодавчі акти у галузі навколишнього середовища. Екологічні стандарти, а також цілі та пріоритети господарської діяльності мають відображати умови у сфері навколишнього середовища і розвитку, щодо яких вони застосовуються. Стандарти, які застосовують деякі країни, не завжди відповідають інтересам інших країн і можуть бути пов'язані з необґрунтованими економічними і соціальними витратами для них, зокрема для країн, що розвиваються.

12. Держави повинні співпрацювати у справі створення сприятливої і відкритої міжнародної економічної системи, яка забезпечить економічне зростання та збалансований розвиток в усіх країнах і сприятиме ефективнішому розв'язанню проблеми погіршення стану навколишнього середовища. Заходи у сфері торгової політики, прийняті для охорони навколишнього середовища, не повинні являти собою засоби свавільної або невинуватої дискримінації чи прихованого обмеження міжнародної торгівлі. Слід уникати односторонніх дій з вирішення екологічних завдань за межами юрисдикції країни, що здійснює імпорт. Заходи у сфері охорони навколишнього середовища, спрямовані на розв'язання транскордонних або глобальних екологічних проблем, мають, наскільки це можливо, ґрунтуватися на міжнародному консенсусі.

13. Держави повинні розробляти національні закони стосовно відповідальності за шкоду, заподіяну жертвам забруднення, та інші види екологічно шкідливої діяльності, а також щодо компенсації такого збитку. Держави забезпечують оперативне і конструктивне співробітництво для розроблення додаткових міжнародно-правових норм, що стосуються відповідальності й компенсації за негативні наслідки екологічних збитків, завданих діяльністю, яка здійснюється під їхньою юрисдикцією або контролем, регіонам, що перебувають за межами їхньої юрисдикції.

14. Держави повинні ефективно співпрацювати, щоб протидіяти або перешкодити переміщенню та передачі в інші держави діяльності та речовин,

які завдають серйозної шкоди навколишньому середовищу або вважаються шкідливими для здоров'я людини.

15. Для захисту навколишнього середовища держави залежно від своїх можливостей широко застосовують принцип вжиття заходів обережності. У тих випадках, коли є загроза серйозної або незворотної шкоди, відсутність повної наукової впевненості не використовується як привід або відстрочення прийняття ефективних з погляду витрат заходів щодо запобігання погіршенню стану навколишнього середовища.

16. Національні органи влади мають прагнути забезпечити інтернаціоналізацію екологічних витрат і використання економічних засобів, беручи до уваги підхід, згідно з яким забруднювач повинен нести витрати, пов'язані із забрудненням, належним чином враховуючи суспільні інтереси і не порушуючи міжнародну торгівлю та інвестування.

17. Оцінка екологічних наслідків як національний інструмент здійснюється щодо пропонованих видів діяльності, які можуть спричинити значний негативний вплив на навколишнє середовище і мають бути затверджені рішенням компетентного національного органу.

18. Держави негайно повідомляють інші держави про будь-які стихійні лиха або інші надзвичайні ситуації, які здатні призвести до несподіваних шкідливих наслідків для навколишнього середовища в цих державах. Міжнародне співтовариство робить все можливе для надання допомоги потерпілим від цього державам.

19. Держави надсилають потенційно постраждалим державам попередні і своєчасні повідомлення і відповідну інформацію про заходи, які можуть мати значні негативні транскордонні наслідки, та проводять консультації з цими державами на ранньому етапі і в дусі доброї волі.

20. Жінки відіграють життєво важливу роль у раціональному використанні ресурсів довкілля і розвитку суспільства. Тому їхня всебічна участь є вкрай необхідною для досягнення збалансованого розвитку.

21. Творчі здібності, ідеали і мужність молоді світу слід мобілізувати для формування глобального партнерства, з тим щоб досягти збалансованого розвитку і забезпечити краще майбутнє для всіх.

22. Корінне населення і його громади, а також інші місцеві громади покликані відіграти життєво важливу роль у раціональному використанні й поліпшенні стану навколишнього середовища з урахуванням їхніх знань і традиційної практики. Держави повинні визнавати і належним чином підтримувати їхні самобутність, культуру та інтереси і забезпечувати ефективну участь у досягненні сталого розвитку.

23. Слід забезпечувати захист довкілля та природних ресурсів народів, що живуть в умовах гноблення, панування і окупації.

24. Війна неминуче має руйнівний вплив на процес збалансованого розвитку. Тому держави повинні поважати міжнародне право, забезпечуючи захист навколишнього середовища під час виникнення збройних конфліктів, і співпрацювати, у разі потреби, у справі його подальшого розвитку.

25. Світ, розвиток і охорона навколишнього середовища є взаємозалежними і нероздільними.

26. Держави залагоджують усі свої екологічні суперечки мирним шляхом і належними засобами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй.

27. Держави і народи співпрацюють у дусі доброї волі й партнерства у виконанні принципів, проголошених у цій Декларації, та в подальшому розвитку міжнародного права в галузі збалансованого розвитку.

Сформульовані принципи найповніше описують людський розвиток у рамках концепції сталого розвитку, враховуючи екологічні, економічні, соціальні та політичні складові. Декларація констатувала «комплексний та взаємозалежний характер Землі, нашого спільного дому».

Програмний характер мав Порядок денний на XXI століття, який має 40 розділів з характеристикою програм діяльності країн світу, спрямованих на забезпечення збалансованого розвитку на регіональному та локальному рівнях. Серед основних напрямів діяльності, розглянутих у розділах, можна виділити: поширення збалансованого розвитку на території міст, боротьба з бідністю, зміна моделі споживання, узгодження динаміки демографічного та збалансованого розвитку, включення проблем навколишнього середовища до процесу прийняття рішень, а також комплекс заходів щодо захисту атмосфери, боротьби проти знищення лісів, управління біотехнологічними процесами тощо. В багатьох розділах йшлося про посилення ролі «найважливіших суспільних груп», до яких належать жінки, діти та молодь, корінні народи, НУО, органи місцевого управління, трудящі й профспілки, ділові кола та промисловці, науково-технічні кола, а також фермери. Вісім останніх розділів були присвячені питанням впровадження напрацьованих напрямів діяльності/завдань разом з фінансовими механізмами та інституційними структурами.

Прийнятий Порядок денний на XXI століття започаткував глобальне партнерство країн світу для досягнення збалансованого розвитку суспільства. Був визначений комплексний підхід до проблем довкілля та розвитку. Порядок денний вперше встановлював структуру систематичної спільної роботи, конкретні дії щодо здійснення цього переходу були визначені як для глобального, національного, так і для місцевого, локального рівнів.

Рамкову конвенцію ООН щодо змін клімату підписали понад 180 країн світу, враховуючи Україну. Документ набув чинності через 18 місяців – 21 березня 1994 року. У ньому визначено засади, цілі, інститути та процедури щодо дій, спрямованих проти змін клімату. Основну увагу приділено проблемі парникових газів. Оскільки Конвенція не передбачала конкретних вимог і показників, то в грудні 1997 року в м. Кіото (Японія) було підписано Кіотський протокол як додатковий документ до Рамкової конвенції. Він уже містив конкретні вимоги до промислово розвинутих країн і таких, що розвиваються, щодо стабілізації та скорочення викидів парникових газів у атмосферу протягом 2008–2012 років. На початок 2009 року положення Кіотського протоколу ратифікували 183 країни (Україна – у 2004 році), він набув чинності у 2005 році.

Конвенція щодо збереження біологічного різноманіття набула чинності в 1993 році. Її мета – зберегти біологічне різноманіття на Землі за допомогою охорони видів, ареалів їхнього існування та екосистем, до яких ці види належать.

Декларація щодо напряму розвитку, охорони та використання лісів була спробою напрацювати міжнародні механізми запобігання масштабному вирубуванню лісів та їхнього відновлення. Водночас, декларація підтверджувала суверенні права держав щодо експлуатації лісових ресурсів на власній території.

Таким чином, Конференція ООН з навколишнього середовища й розвитку, яка відбулася в Ріо-де-Жанейро в червні 1992 року, показала, що проблеми довкілля і розвитку не можна більше розглядати окремо. Вона констатувала, що людство переживає вирішальний момент в історії: суперечності між характером цивілізації, що склався, та природою досягли межі, і подальше загострення їх веде до глобальної катастрофи.

Зустріч на вищому рівні «Планета Земля» («Ріо+5»)

У 1997 році представники міжнародної спільноти зібралися на новому саміті – спеціальній сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, яка відбулася в Нью-Йорку 23–27 червня та одержала назву «Ріо+5» (+5 означає 5 років після конференції у Ріо-де-Жанейро). 53 глави держав і урядів, 65 міністрів навколишнього середовища та загалом делегати 165 країн взяли участь у цьому заході, щоб надати політичний імпульс та розпочати переговори щодо подальшого впровадження концепції збалансованого розвитку.

Головною метою цього заходу стало підведення підсумків та оцінка ступеня впровадження Порядку денного на XXI століття, прийнятого в 1992 році на Конференції ООН з питань природного середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро. В усьому світі уряди та громадянські суспільства були залучені до участі в різних заходах для того, щоб забезпечити виконання таких завдань «Ріо+5»:

- оцінка глобального прогресу, досягнутого у забезпеченні збалансованого розвитку після Конференції ООН з питань природного середовища та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.);
- пошук проявів становлення збалансованого розвитку у світі;
- визначення аспектів Порядку денного на XXI століття, які не працюють (і чому), а також обмін ідеями щодо шляхів вирішення питання просування збалансованого розвитку на місцевому, національному та глобальному рівнях;
- висвітлення спеціальних питань (обмін технологіями та фінансами, моделі виробництва й споживання, використання й передачі енергії, обмеженість ресурсів питної води) та визначення пріоритетів для подальших дій;
- заклик до урядів, міжнародних організацій та основних груп населення (жінки, діти та молодь, корінні народи, НУО, органи місцевого управління, трудящі й профспілки, ділові кола та промисловці, науково-технічні кола, а також фермери) зробити свій внесок у становлення збалансованого розвитку.

Робочі групи зустрічалися під егідою Комітету у повному складі протягом тижня і затвердили Програму дій щодо подальшого впровадження Порядку денного на XXI століття. Угода не мала під собою політичного підґрунтя, тому

під час зустрічі питання змісту Програми були порушені ще кілька разів на різних рівнях.

Дві основні події, які відбулися у рамках спеціальної сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Ріо+5»:

– «Ріо+5» Форум – 13–19 березня 1997 року (Ріо-де-Жанейро, Бразилія). Цей Форум дав багатьом неурядовим організаціям можливість обговорити й вирішити, як питання впровадження збалансованого розвитку втілити з порядку денного у конкретні дії.

– П'ята сесія Комісії ООН зі збалансованого розвитку (КЗР) – 7–25 квітня 1997 року (Нью-Йорк, США). На цій зустрічі відбулися переговори керівників урядів щодо документів, які були прийняті під час Зустрічі на вищому рівні «Планета Земля» («Ріо+5»).

Текст підсумкового документа був погоджений на спеціальній сесії та містив висновок, який наголошував, що «глобальний стан навколишнього середовища продовжує погіршуватися ... і серйозні екологічні проблеми, як і раніше, глибоко вбудовані в соціально-економічну структуру країн в усіх регіонах» (пункт 9). Це, безумовно, стало несподіванкою для тих, хто уважно стежив за процесом впровадження концепції збалансованого розвитку.

Втім, процеси, започатковані в Ріо-де-Жанейро в 1992 році, сприяли прогресу в ряді галузей, і за належних умов матимуть подальший розвиток у майбутньому. Так, вступила в силу Конвенція по боротьбі з опустелюванням та створено умови для міжнародного розгляду питання скорочення рибних запасів на Конференції з транскордонного переміщення рибних запасів далеко мігруючих риб. Місцеві Порядки денні на XXI століття прийнято в багатьох країнах. Було ратифіковано Конвенцію про біологічне різноманіття і зміну клімату, а також виявлено ряд інших позитивних прикладів.

Під час підсумкової прес-конференції «Ріо+5» керівники ряду урядів наголосили, що: «Ми підтверджуємо, що Порядок денний на XXI століття залишається основоположною програмою дій для досягнення збалансованого розвитку. ... Ми переконані, що досягнення збалансованого розвитку потребує інтеграції його економічних, екологічних і соціальних компонентів».

Таким чином, загальний висновок Конференції полягав у тому, що, незважаючи на певний прогрес на шляху до досягнення збалансованого розвитку, багато з поставлених у 1992 році у Ріо-де-Жанейро завдань досі ще далекі від виконання, а реалізація Порядку денного на XXI століття здійснюється дуже повільними темпами. Також було зазначено, що брати участь у розробленні та впровадженні стратегії збалансованого розвитку мають усі сектори суспільства. Сесія зобов'язала всі країни сформулювати і розробити до 2002 року національні стратегії збалансованого розвитку, що відображатимуть внесок і обов'язки всіх заінтересованих сторін.

Всесвітня конференція ООН зі збалансованого розвитку («Ріо+10») (Йоганнесбург, 2002 р.)

Після зустрічі в Нью-Йорку в 1997 році були сподівання на те, що світ нарешті зробить важливі кроки у напрямі забезпечення збалансованого розвитку. Проте вони не справдилися: безупинно тривало погіршення стану довкілля, бідність в багатьох частинах світу зростала, а прискорення

глобалізації не сприяло справедливому розподілу благ. Стало зрозумілим, що потрібен конкретніший план реалізації, ніж Порядок денний на XXI століття.

Наступним етапом стала зустріч керівників країн та урядів у 2002 році на Всесвітній конференції ООН зі збалансованого розвитку в Йоганнесбурзі («Ріо+10»). В ній взяли участь понад 22 тисячі осіб, зокрема, 100 керівників держав, більше ніж 8 тисяч представників недержавних організацій, бізнесових структур та інших груп, 10 тисяч делегатів і 4 тисячі представників преси. Стільки ж осіб відвідали заходи аналогічного характеру, організовані в Йоганнесбурзі головними групами, органами державної влади та іншими організаціями.

Метою саміту стала дискусія щодо стану та перспектив збалансованого розвитку в контексті аналізу глобальних змін, які відбулися протягом останніх 10 років, пошуки конкретних кроків, спрямованих на поліпшення умов життя людей та охорону природних ресурсів. Зокрема, на саміті йшлося про пошуки шляхів обмеження зuboжіння значної частини населення світу, з одного боку, та надмірного споживання – з другого, а також про поширення ідей збалансованого розвитку.

Одним з пам'ятних моментів Всесвітньої зустрічі було звернення п'яти молодих людей з різних частин планети до президентів, прем'єр-міністрів та інших світових лідерів, які там зібралися, з вимогою виконати обіцянки, оголошені на Всесвітній зустрічі в Ріо-де-Жанейро: «Десять років тому, коли ви зустрічалися в Ріо, ми були ще дітьми. Ми хочемо повторити те, що ви чули тоді та неодноразово згодом... Діти всього світу засмучені тим, що надто багато дорослих більше турбуються про гроші та багатство, ніж про серйозні проблеми, які впливають на наше майбутнє».

На Всесвітній конференції ООН зі збалансованого розвитку «Ріо+10» було розглянуто результати, досягнуті країнами, щодо виконання зобов'язань, взятих у 1992 та 1997 роках, оцінено успіхи на шляху просування до збалансованого розвитку. Зустріч в Йоганнесбурзі дала змогу закласти важливий фундамент – визначити цілі, часові рамки і зобов'язання з широкого спектру питань, які покликані змінити життя в усіх регіонах світу. Однак зустріч підтвердила, що збалансований розвиток є одним з центральних питань міжнародного порядку денного, і забезпечила прийняття практичних заходів, необхідних для розв'язання багатьох актуальних світових проблем.

Звичайно, рішень, здатних забезпечити миттєве подолання бідності й запобігти погіршенню стану довкілля, немає. Учасники зустрічі узгодили план роботи, визначили виконавців, які повинні досягти певних результатів, налагодили партнерські відносини між цими виконавцями і забезпечили на високому рівні політичні зобов'язання щодо виконання досягнутих домовленостей.

Більша частина подальшої роботи була перенесена на місцевий, національний та регіональний рівні. На уряди було покладено головну відповідальність за виконання зобов'язань. Проте зрозуміло, що самі вони не в змозі виконати всю роботу, тому вирішальну роль з підтримки партнерства, захисту прав і нагляду було відведено групам громадянського суспільства, а також приватному сектору, який має у своєму розпорядженні значні ресурси, технології та ноу-хау.

На зустрічі були визначені зобов'язання щодо досягнення конкретних, узгоджених у часі, цілей та цільових показників, у тому числі деякі нові, пов'язані із забезпеченням базовими елементами санітарії, використанням і виробництвом хімічної продукції, збереженням та відновленням рибних запасів і зменшенням темпів втрати біорізноманіття. Було приділено додаткову увагу таким новим питанням, як моделі збалансованого виробництва та споживання, енергетика та гірничодобувна промисловість. Окремо було розглянуто особливі проблеми Африки та малих острівних держав, що розвиваються.

Важливим результатом зустрічі стало те, що узгоджені на міжнародному рівні зобов'язання були доповнені рядом добровільних партнерських ініціатив зі збалансованого розвитку. У процесі підготовки та на самій зустрічі було оголошено про більше ніж триста партнерських пропозицій, зосереджених у багатьох вирішальних напрямках збалансованого розвитку в усіх регіонах світу. Для реалізації цих партнерств було виділено значні обсяги фінансування.

На зустрічі було прийнято два основні документи:

1. Йоганнесбурзька декларація зі збалансованого розвитку.
2. План виконання рішень з визначенням пріоритетів діяльності.

У декларації сформульовано основні завдання для досягнення збалансованого розвитку:

- подолання бідності;
- зміна моделей споживання;
- охорона і раціональне використання природної ресурсної бази.

Зазначено, що швидка інтеграція ринків, рух капіталів і значне розширення інвестиційних потоків у всьому світі зумовили нові проблеми і можливості на шляху до забезпечення збалансованого розвитку, проте вигоди і втрати глобалізації розподіляються нерівномірно, а країни, що розвиваються, стикаються з великими труднощами, що може призвести до вкорінення глобальної нерівності.

Декларація підтвердила зобов'язання урядів приділяти особливу й першочергову увагу розв'язанню глобальних проблем, які створюють загрозу збалансованому розвитку.

У документі визнано той факт, що у світової спільноти є кошти та ресурси для розв'язання проблем, пов'язаних з подоланням бідності та забезпеченням збалансованого розвитку, і будуть ініційовані додаткові заходи для використання цих ресурсів. Прозвучав заклик до розвинутих країн докласти конкретних зусиль для забезпечення узгоджених на міжнародному рівні обсягів офіційної допомоги.

Результати зустрічі в Йоганнесбурзі позитивно сприйняли не всі, зокрема, деякі неурядові організації вважали, що було мало зроблено, щоб встановити цільові показники для забезпечення ширшого використання відновлюваних джерел енергії. Президент Венесуели Уго Чавес, Голова Групи-77, що об'єднує 132 країни, які розвиваються, зазначив, що «на зустрічі багато часу було приділено повторюванню загальновідомих істин, але не зосереджено увагу на правах людини, зокрема, правах на житло, охорону здоров'я, питну воду тощо».

Більшого очікували й малі острівні країни, що розвиваються, яким була необхідна додаткова допомога для нейтралізації негативного впливу глобалізації на розвиток торгівлі та діяльності транснаціональних корпорацій, які перешкоджають впровадженню відновлюваних джерел енергії, оскільки прагнуть швидко окупити кошти.

У декларації зазначено, що для забезпечення збалансованого розвитку необхідні довгострокова перспектива та залучення широких мас до розроблення політики, ухвалення і виконання рішень на всіх рівнях. Це потребує формування сталих партнерських відносин між усіма основними групами. Свій внесок у створення справедливо влаштованих і сталих громад зобов'язаний робити і приватний сектор, зокрема великі та малі компанії.

Зустріч в Йоганнесбурзі за своєю структурою та наслідками відрізнялася від попередніх конференцій ООН. Вперше результатами такого заходу стали не тільки підсумкові документи, а й було створено добровільні партнерства, які мали забезпечувати збирання, акумуляцію та впровадження додаткових ресурсів для реалізації відповідних зобов'язань щодо досягнення збалансованого розвитку (ширший доступ до водних ресурсів та санітарії; розвиток енергетики; підвищення виробництва сільськогосподарської продукції; відповідне використання токсичних речовин; збереження біорізноманіття та раціональніше використання екосистем). Ці партнерства, діяльність яких забезпечувалась і урядовими зобов'язаннями, мали виконувати функцію внутрішнього механізму виконання прийнятих рішень. Діалог між урядами, громадянським суспільством і приватним сектором вийшов на новий рівень.

План виконання рішень Порядку денного на XXI століття, прийнятий в Йоганнесбурзі, може бути ефективним засобом не лише на урядовому рівні для впровадження відповідної національної політики. Запропоновані підходи можна застосовувати й для місцевих і регіональних потреб як основу для внесення кардинальних змін для стратегій розвитку з урахуванням сучасних соціально-економічних та екологічних проблем.

Документ містить вступ та десять основних розділів:

- подолання бідності;
- зміна незбалансованих моделей споживання та виробництва;
- охорона і раціональне використання природної ресурсної бази;
- збалансований розвиток в умовах глобалізації;
- охорона здоров'я і збалансований розвиток;
- збалансований розвиток малих острівних держав, що розвиваються;
- збалансований розвиток для Африки;
- інші регіональні ініціативи;
- засоби здійснення;
- інституційні рамки збалансованого розвитку.

У Плані виконання рішень визначено зобов'язання ініціювати конкретні дії та заходи на всіх рівнях і зміцнювати міжнародну співпрацю з урахуванням прийнятих у Ріо-де-Жанейро принципів, включаючи принцип спільної, але диференційованої відповідальності.

Реалізація рішень «Ріо+10» має бути спрямована на благо всіх, зокрема жінок, молоді, дітей, соціально незахищених уразливих груп населення. У процесі такої реалізації потрібно залучити всіх учасників у межах партнерських відносин, особливо тих, що склалися між урядами країн Півночі й Півдня, з одного боку, і між урядами і основними групами – з другого. Внаслідок глобалізації зовнішні чинники набувають вирішального значення для визначення успіху чи невдачі національних зусиль країн, що розвиваються.

До засобів здійснення Плану виконання рішень віднесено:

- координацію макроекономічної політики країн;
- стимулювання надходження прямих іноземних інвестицій;
- збільшення обсягу офіційної допомоги;
- заохочення приватного сектора (в т. ч. транснаціональних корпорацій), приватних фондів і організацій громадянського суспільства до надання фінансової і технічної допомоги;
- послаблення надмірного тягара заборгованості країн, що розвиваються;
- вирішення пов'язаних з торгівлею питань, які впливають на інтеграцію малих і економічно вразливих країн до багатосторонньої торговельної системи;
- розширення, полегшення і фінансування доступу до екологічно безпечних технологій тощо.

Таким чином, зустріч керівників країн та урядів світу в Йоганнесбурзі в 2002 році дала можливість розглянути результати, досягнуті країнами з виконання зобов'язань, оцінити успіхи та невдачі на шляху просування до збалансованого розвитку. Більша частина подальшої роботи була перенесена на місцевий, національний та регіональний рівні. Вирішальну роль у підтримці партнерства, захисту прав і нагляду було відведено групам громадянського суспільства, а також приватному сектору.

Конференція ООН зі збалансованого розвитку «Ріо+20» (Ріо-де-Жанейро, 2012 р.)

Протягом двох останніх десятиліть з'явилося багато успішних прикладів збалансованого розвитку в таких галузях, як енергетика, сільське господарство, містобудування, а також виробництво і споживання:

1. Новаторські фінансові механізми в Кенії стимулювали залучення інвестицій у сфері використання таких відновлюваних джерел енергії, як сонячна, вітрова та гідроенергетика, біогаз, а також енергія, яку одержують за рахунок утилізації побутових відходів, що призвело до підвищення доходів та зайнятості.

2. Кроки, зроблені Китаєм для переходу до стратегії економічного зростання з низьким рівнем викидів вуглекислого газу, що базується на розширенні використання джерел відновлюваної енергії, сприяли створенню робочих місць і появі нових джерел доходів та надходжень для розвитку перспективних галузей з низьким рівнем викидів вуглекислого газу.

3. Перехід на органічне сільське господарство в Уганді зумовив збільшення надходжень та доходів дрібних фермерів і позитивно вплинув на економіку, суспільство і навколишнє середовище.

4. У Сан-Паулу (Бразилія) у рамках Механізму екологічно чистого розвитку був реалізований проект перетворення двох найбільших сміттєзвалищ на екологічно безпечні полігони для захоронення сміття. За період з 2004 року по вересень 2011 року на полігонах запобігли викидам 352 тис. т метану в атмосферу, з якого було вироблено понад один мільйон мегават електроенергії.

5. Громадське лісівництво в Непалі, очолюване місцевими групами користувачів лісових ресурсів, сприяло відновленню лісових ресурсів, кількість яких неухильно зменшувалася протягом 90-х років ХХ століття.

6. У Канаді використання сертифікації «Еколь» – одного з найшанованіших знаків екологічної безпеки в Північній Америці – сприяло підвищенню популярності тисяч найменувань товарів, що відповідають суворим екологічним стандартам.

7. Протягом 2006–2008 років у Франції було створено близько 90 тисяч робочих місць у «зелених» секторах, переважно в галузі збереження енергії та створення відновлюваних джерел енергії.

8. Передбачено, що ініціатива «Південний берег» на Гаїті послужить благу приблизно 205 тис. осіб завдяки відновленню і освоєнню сильно деградованих земель, площа яких становить приблизно половину Великого Лондона.

Ці приклади є наочним проявом впровадження рішень Саміту Землі, а також підтвердженням необхідності подальшої діяльності в напрямі становлення збалансованого розвитку. Тому через двадцять років після Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де Жанейро (1992 р.), де країни прийняли Порядок денний на ХХІ століття – переглянуту концепцію економічного розвитку, досягнення соціальної справедливості та забезпечення охорони навколишнього середовища – ООН 20–22 червня 2012 року в Ріо-де-Жанейро знову зібрала уряди, міжнародні організації та основні групи для того, щоб спільно виробити ряд дієвих заходів, здатних знизити рівень бідності і одночасно сприяти створенню гідних робочих місць, чистої енергетики та раціональнішого і справедливого використання природних ресурсів.

«Ріо+20» – це шанс покінчити зі стандартними підходами до розв’язання проблем і по-новому підійти до ліквідації бідності, запобігання руйнуванню навколишнього середовища та будівництва дороги в майбутнє. Тисячі представників урядів, приватного сектору, НУО та інших заінтересованих сторін зберуться в Ріо-де-Жанейро, щоб з усією рішучістю дати імпульс збалансованому розвитку.

Передумовами проведення Конференції ООН «Ріо+20» є:

- стрімке зростання населення планети (сьогодні кількість населення світу становить 7 мільярдів осіб, до 2050 року досягне 9 мільярдів);
- низький рівень прибутків населення (кожен п’ятий, або 1,4 мільярда осіб, сьогодні живе на 1,25 долара США в день або менше);
- низький рівень якості життя населення (1,5 мільярда людей не мають доступу до електрики, 2,5 мільярда не мають змивних туалетів, щоденно майже мільярд людей голодує);

– погіршення екологічного стану довкілля (викиди парникових газів в атмосферу продовжують зростати і більше третини відомих біологічних видів можуть вимерти, якщо на кліматичні зміни, як і раніше, не будуть звертати уваги);

– нагальна потреба у терміновому розв'язанні зазначених проблем (щоб залишити нашим дітям і онукам придатну для життя планету, проблеми повсюдної бідності та руйнування навколишнього середовища необхідно розв'язувати вже сьогодні);

– масштабність наслідків (якщо ми не зуміємо адекватно розв'язати ці гострі проблеми зараз, то в майбутньому відчуємо значно більші втрати і не тільки у фінансовому плані, а й у плані зростання масштабів бідності та нестабільності, а також погіршення стану навколишнього середовища);

– необхідність глобальної кооперації для розв'язання цих проблем («Ріо+20» дає можливість мислити глобально для спільної діяльності на місцевому рівні та побудови нашого спільного майбутнього).

Основними питаннями для розгляду стануть способи подолання багатьох проблем збалансованого розвитку, у тому числі пов'язаних з урбанізацією, енергетикою, водопостачанням, продовольством і екосистемами. На Конференції «Ріо+20» країни шукатимуть шляхи їх розв'язання, зокрема:

– перехід до більш «зеленої» економіки з упором на ліквідацію бідності;

– захист океанів шляхом боротьби з надмірним виловом риби, руйнуванням морських екосистем і негативними наслідками зміни клімату;

– поліпшення умов життя в містах і підвищення ефективності міської інфраструктури;

– розширення використання відновлюваних джерел енергії, що може істотно знизити викиди вуглекислого газу, а також рівень забруднення атмосферного повітря та повітря в приміщеннях і одночасно сприяти економічному зростанню;

– поліпшення управління лісовим господарством для забезпечення широкого кола переваг: наприклад, скорочення вирубування лісів до 2030 року наполовину дасть змогу зменшити втрати, пов'язані зі зміною клімату та викидами парникових газів, приблизно на 3,7 трильйона доларів США, і це без урахування переваг від створення робочих місць і підвищення доходів, збереження біологічного різноманіття, джерел чистої води і цілющих властивостей лісової рослинності;

– підвищення економічності та ефективності водокористування для сприяння розвитку і запобігання опустелюванню.

Офіційні обговорення присвячені двом основним темам: як побудувати «зелену» економіку таким чином, щоб домогтися збалансованого розвитку і позбавити людей від бідності, а також допомогти країнам, що розвиваються, стати на шлях «зеленого» розвитку; інституціональні рамки збалансованого розвитку для координації міжнародних зусиль щодо його досягнення.

Збалансований розвиток передбачає цілісний, справедливий і далекоглядний підхід до прийняття рішень на всіх рівнях. Він забезпечує не тільки високі економічні показники, а й наголошує на важливості зв'язків між поколіннями та всередині них. Такий розвиток ґрунтується на інтеграції та збалансованому обліку соціальних, економічних та екологічних цілей і

завдань з прийняттям державних і приватних рішень. Таким чином, у концепції «зеленої» економіки основну увагу приділяють взаємозв'язку між навколишнім середовищем та економікою. Це відповідає тематиці Конференції в Ріо-де-Жанейро (1992 р.).

Необхідність зміцнення інституційної бази для збалансованого розвитку (Institutional Framework for Sustainable Development, IFSD) була розглянута ще в розділі XI Плану виконання рішень Порядку денного на XXI століття, прийнятого в Йоганнесбурзі в 2002 році. Збалансований розвиток було визнано головною метою для установ на національному, регіональному та міжнародному рівнях. План виконання рішень підкреслив необхідність посилення інтеграції збалансованого розвитку та діяльності всіх відповідних установ Організації Об'єднаних Націй, програм і фондів, а також міжнародних фінансових інститутів у рамках своїх мандатів. Інституційна база для збалансованого розвитку, таким чином, також включає в себе соціальні та економічні інститути, наприклад міжнародні фінансові інститути і банки розвитку, та інші організації системи ООН.

Конференція «Ріо+20» та концепція збалансованого розвитку – це спільний проект всієї системи Організації Об'єднаних Націй. Спеціальний секретаріат відповідає за координацію і узгодження дій всіх органів ООН у підготовці до Конференції. Секретаріат «Ріо+20» входить до складу Департаменту з економічних і соціальних питань ООН. Його очолює Генеральний секретар Конференції, якому допомагають два виконавчі координатори. Процесом підготовки до Конференції керує бюро з одинадцяти членів, які є послами в ООН з різних регіонів світу. Бразилія, як приймаюча країна, відповідає за матеріально-технічну підготовку на місцях.

На сьогоднішній день найважливішими інститутами в структурі ООН, що опікуються впровадженням концепції збалансованого розвитку, є Генеральна Асамблея, Економічна і Соціальна Рада, Комісія зі збалансованого розвитку та Міжнародне екологічне керівництво.

22 червня 2012 року глави держав і урядів ухвалили підсумковий документ Конференції ООН «Ріо+20» «Майбутнє, якого ми прагнемо», в якому була підтверджена прихильність меті, прийнятій на Всесвітньому саміті зі збалансованого розвитку у 2002 році: курсу на збалансований розвиток і забезпечення побудови економічно, соціально та екологічно збалансованого майбутнього для нашої планети, для нинішнього і майбутніх поколінь.

У підсумковому документі йдеться про розвиток «зеленої» економіки в контексті збалансованого розвитку і ліквідації бідності та про необхідність формування інституційних рамок такого розвитку. «Для різних країн існують різні підходи, концепції, моделі та інструменти, що відповідають їхнім національним ситуаціям і пріоритетам, для досягнення збалансованого розвитку в трьох його аспектах, що є нашою спільною метою. У цьому зв'язку ми розглядаємо «зелену» економіку в контексті збалансованого розвитку та ліквідації бідності як один з важливих інструментів забезпечення збалансованого розвитку, а також вважаємо, що вона може забезпечити різні варіанти формування політики, але не повинна бути жорстким набором правил», – йдеться в документі.

Стратегії розвитку «зеленої» економіки в контексті збалансованого розвитку та ліквідації бідності мають:

- відповідати нормам міжнародного права;
- поважати національний суверенітет кожної країни з урахуванням її національної ситуації, цілей, обов'язків, пріоритетів і можливостей для маневру за трьома аспектами збалансованого розвитку;
- підкріплюватися сприятливими умовами та ефективно функціонуючими інститутами на всіх рівнях за провідної ролі урядів та за участю всіх відповідних заінтересованих сторін, включаючи громадянське суспільство;
- враховувати потреби країн, особливо тих, що перебувають в особливих ситуаціях;
- сприяти подоланню технологічного розриву між розвинутими країнами і тими, що розвиваються;
- впроваджувати раціональні моделі споживання і виробництва.

Інституційні рамки мають збалансовано інтегрувати три аспекти збалансованого розвитку і сприяти здійсненню, зокрема шляхом підвищення узгодженості, і поліпшенню координації, запобігати дублюванню зусиль, а також аналізувати хід впровадження збалансованого розвитку.

З огляду на це, необхідно зміцнювати інституційні рамки збалансованого розвитку, які будуть, зокрема:

- ґрунтуватися на практичному і орієнтованому на досягнення результатів підході;
- сприяти всебічній і ефективній участі всіх країн у процесах прийняття рішень;
- сприяти ефективній взаємодії науки і політики за допомогою всеохоплюючих даних і транспарентних наукових оцінок, а також за рахунок забезпечення доступу до надійних, актуальних і своєчасних даних з питань, що стосуються трьох аспектів збалансованого розвитку,
- розширювати участь громадянського суспільства та інших відповідних заінтересованих сторін і ефективно взаємодіяти з ними на відповідних міжнародних форумах;
- сприяти проведенню оглядів і оцінок ходу здійснення всіх зобов'язань у галузі збалансованого розвитку, в тому числі таких, що стосуються способів здійснення.

У документі підтверджується необхідність подальшого просування ідеї збалансованого розвитку на всіх рівнях та інтеграції його економічної, соціальної та екологічної складових і врахування їхнього взаємозв'язку.

На Конференції було ухвалено рішення встановити всеосяжний і прозорий міждержавний процес збалансованого розвитку, відкритий для всіх заінтересованих сторін.

Уряди ухвалили рішення про створення на високому рівні універсального міждержавного форуму, який буде стежити за досягненням збалансованого розвитку і замінить Комісію ООН зі збалансованого розвитку, а також запропонували Генеральній Асамблеї ООН прийняти резолюцію щодо зміцнення і вдосконалення структури Програми ООН з довкілля (ЮНЕП) з універсальним членством Ради керуючих ЮНЕП.

Уряди підтвердили свою рішучість досягти мети 2020 року щодо «раціонального регулювання хімічних речовин протягом їхнього життєвого циклу і небезпечних відходів, що призведе до мінімізації негативного впливу на здоров'я людини і довкілля, як це викладено в Йоганнесбурзькому Плані виконання».

У розділі «Охорона здоров'я та народонаселення» уряди визнали, що «зменшення, серед іншого, забруднення повітря, води та хімічного забруднення приводить до позитивного впливу на здоров'я». У розділі «Сільське господарство» уряди вирішили «збільшити збалансоване сільськогосподарське виробництво» і послалися на необхідність «заохочувати, зміцнювати і підтримувати більш збалансоване сільське господарство».

На Конференції поряд із загальними офіційними документами були проголошені добровільні зобов'язання. Понад 700 добровільних зобов'язань з боку груп громадянського суспільства, ділових кіл, уряду, університетів та інших учасників були оприлюднені на головній сторінці сайту «Ріо+20». Зокрема, Україну у розділі «Екологізація Освіти» Добровільних зобов'язань Конференції ООН зі збалансованого розвитку «Ріо+20» представляють Всеукраїнська екологічна ліга, Міжнародний інститут «Асоціація регіональних екологічних проблем» та Інститут екологічної економіки Гунда (США).

Вони мають на меті поширення концепції екологізації освіти на національному рівні. У рамках виконання цих зобов'язань заплановано впровадження навчальних планів «Освіти для збалансованого розвитку» у більш ніж 70 вищих навчальних закладах України до 2014 року.

Уряд Бразилії оголосив також про створення Ріо+центру, тобто Світового центру зі збалансованого розвитку. Ріо+центр сприятиме проведенню досліджень, обміну знаннями та проведенню міжнародних дискусій щодо збалансованого розвитку. Його партнерами є уряди штату Ріо-де-Жанейро, муніципалітет Ріо і кілька агентств ООН, а також наукові установи, ділові кола та громадянське суспільство.

1.3. Історія створення Концепції сталого розвитку в Україні

*Руденко Л. Г.,
доктор географічних наук,
академік НАН України, директор
Лісовський С. А.,
доктор географічних наук,
завідувач відділу збалансованого розвитку
Інститут географії НАН України
Марушевський Г. Б.,
кандидат філософських наук,
докторант Національної академії
державного управління при Президентові України
Павличенко П. Г.,
кандидат біологічних наук,
Центр екологічної освіти та інформації*

Шлях, який пройшла Україна після конференції в Ріо-де-Жанейро (1992), збігся з важкими роками становлення нових державних інституцій та суспільно-політичних відносин, з докорінною трансформацією економіки України й тотальною економічною кризою. Це призвело до необхідності зосередити діяльність держави і суспільства на проблемах державотворення, формування системи національної безпеки, ліквідації ядерної зброї, пом'якшення наслідків катастрофи на Чорнобильській атомній станції та здійснення системних реформ. Ці обставини значною мірою вплинули на те, що в Україні досі не прийнято концепцію збалансованого розвитку.

Україна підписала документи Конференції ООН з довкілля та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 рік) та Всесвітнього саміту зі збалансованого розвитку (Йоганнесбург, 2002 рік). Україна продовжує сприймати концепцію збалансованого розвитку як основну парадигму розвитку людства у XXI столітті та підтверджує свою прихильність його принципам.

1. Особливості реалізації парадигми

Україна як нова суверенна держава має особливі потреби для забезпечення переходу до збалансованого розвитку, а також підстави розраховувати на міжнародну допомогу та сприяння у цій справі.

Наша держава є першою країною у світі, яка добровільно позбулася ядерної зброї (маючи третій за потужністю арсенал цієї зброї). Це є унікальним прикладом реальної, а не декларативної реалізації заяв про відповідальність за безпечний розвиток людства.

Складність завдань переходу України до збалансованого розвитку є подвійною, що пов'язано як з новим її статусом як незалежної держави, так і з трансформаційними процесами, які докорінно змінили засади функціонування українського суспільства та зумовлюють необхідність розроблення й впровадження нових принципів і механізмів управління розвитком.

Ми інтегруємося в глобалізоване світове господарство в умовах дедалі жорсткішого загострення конкурентної боротьби між різними учасниками змагань на геоекономічній арені.

На початок XXI століття Україна посідає одне з перших місць у світі за рівнем споживання енергії, води та інших ресурсів на одиницю ВВП. Обсяги промислових відходів на душу населення перевищують аналогічні показники багатьох країн світу. Водночас, вона має значні та різноманітні природні ресурси, які протягом тривалого історичного періоду зазнавали масштабної екстенсивної експлуатації, що призвело до їх значного вичерпання та деградації, тому вони потребують дбайливого ставлення та ощадливого використання. Особливо це стосується земельних, водних і лісових ресурсів.

Ресурсна орієнтація економіки країни визначає постановку проблеми, пов'язану з неефективним споживанням більшості природних ресурсів.

Енергоємність ВВП України в 2,6 рази перевищує середньосвітові показники.

Земельні ресурси зазнають впливу різних видів ерозії. Показник розораності території України в 5 разів перевищує середньосвітовий, однак ефективність використання земель є надзвичайно низькою. Значним є

забруднення ґрунтів залишками пестицидів, різними хімікатами, а також радіонуклідами.

Показник забезпеченості водними ресурсами в розрахунку на одного жителя в Україні майже в 7 разів менше середньосвітового. Водночас рівень водоемності національної економіки значно перевищує середньосвітовий.

Спостерігається тенденція зростання обсягів вирубування лісів.

Загалом антропогенне та техногенне навантаження на довкілля в кілька разів перевищує відповідні показники у розвинутих країнах світу.

Близько 15% території України з населенням понад 10 млн осіб перебуває у критичному стані. Обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря у 2010 році становив 146 кг на кожного жителя, що в кілька разів перевищує такий показник у розвинутих країнах.

Надмірно високий рівень забруднення довкілля підприємствами гірничодобувної, металургійної, хімічної промисловості та енергетичного сектора за роки незалежності не вдалося знизити.

Масштабна тривала експлуатація природних ресурсів призвела до загострення екологічної ситуації в країні та не забезпечила відповідного економічного розвитку (рівень ВВП на одну особу в Україні в 2011 році становив близько 60% середньосвітового). На світових ринках за Україною закріплюється роль сировинного регіону, оскільки основу її товарного експорту становить продукція природоємних, екологічно шкідливих, низько-технологічних галузей. Водночас, у структурі імпорту значну частку становлять енергоносії, що посилює залежність України від інших країн. Велику загрозу становить експортна спеціалізація сільського господарства на вирощуванні культур, які особливо виснажують ґрунти.

В Україні через надзвичайно високий рівень зношеності основних виробничих засобів зростає загроза техногенних аварій зі значними негативними екологічними наслідками. Основні засоби є найбільш зношеними у галузях транспорту та зв'язку (83,9%), промисловості (61,8%), освіти (62,4%) при середньому показнику за всіма видами економічної діяльності 60%.

Окреме місце займають проблеми, пов'язані з аварією на ЧАЕС, негативні наслідки якої не мають світових аналогів.

Складні трансформаційні процеси в Україні та відсутність політичної волі зумовили ту обставину, що збалансований розвиток не став пріоритетом державної політики України. Формуванню та реалізації політики збалансованого розвитку заважають також недосконалість нормативно-правової бази та планування розвитку. В Україні триває практика прийняття економічних, соціальних, технологічних і екологічних рішень без необхідного поєднання їх в єдину комплексну систему на основі стратегії збалансованого розвитку.

Економіка

Процес реформування економіки України протягом 90-х років, що розпочався в умовах глибокої системної кризи, посилив гостроту старих і породив ряд нових проблем.

Україна пережила 10 років падіння, внаслідок чого ВВП знизився на 40,8% порівняно з рівнем 1990 року, а після наступних років зростання ВВП ледь досяг у 2008 році 74,1% докризового рівня 1990 року.

У початковий період трансформації економіки України не було створено нового механізму управління процесами соціального і економічного розвитку країни на основі ринкових засад і принципів, який би забезпечив стабільне економічне зростання.

Особливо серйозною проблемою періоду початку реформ стало загальне погіршення еколого-економічних параметрів. Тривалий час у 90-х роках виробництво одиниці ВВП за умов загального зменшення антропогенного впливу на природу, внаслідок економічного спаду супроводжувалося дедалі більшими питомими рівнями забруднення атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, збільшенням обсягів витрат енергії.

Починаючи з 2000 року в економіці України відбувалися позитивні зміни в динаміці основних макроекономічних показників. Економіка України, значною мірою інтернаціоналізована, виграла від високих цін на металеву продукцію, приплив капіталу зріс, а внутрішній попит підвищився. Водночас динаміка економічного зростання протягом останніх років мала нестійкий характер, оскільки зростання української економіки визначалося насамперед можливостями адаптації до змін зовнішніх і внутрішніх інституційних і економічних умов, а не формуванням стійких внутрішніх засад збалансованого розвитку.

Глобальна фінансова криза продемонструвала значні системні дисбаланси соціально-економічного розвитку країни та структурну невідповідність сучасним вимогам і загрозам, що зумовило негативні соціальні наслідки. Випереджаючими темпами зростали ціни на продовольство, падала реальна заробітна плата, знецінювалися державні соціальні гарантії, збільшувався державний борг.

Україна активно інтегрується до глобалізованої світової економіки, шукає своє місце у міжнародному поділі праці, обирає пріоритетні напрями регіональної економічної інтеграції. Втім, у характері зовнішньоекономічної діяльності держави є також негативні тенденції. Аналіз структури міжнародної торгівлі України з іншими країнами свідчить, що на світових ринках за нашою країною закріплюється роль сировинного регіону.

Негативні для стану довкілля тенденції зовнішньоекономічної спеціалізації України були закладені ще у 90-х роках, з початком виходу України на світові товарні ринки. Вже тоді основу товарного експорту становила продукція природоємних, екологічно шкідливих, низькотехнологічних галузей. Зокрема, частка продукції чорної металургії в 1997–1998 роках досягла 35,2%. Україна давала 7,4% світового експорту чавуну, 5,5 – сталі, 3 – труб, 5,3% – залізної руди і концентрату. Значною в структурі експорту була частка насіння соняшнику - культури, що надзвичайно інтенсивно виснажує ґрунти. Протягом наступних років структура товарного експорту України не зазнала принципових змін. Зазначені тенденції у зовнішньоекономічній спеціалізації України стали однією з основних причин загострення екологічних та соціальних проблем і погіршення еколого-економічних параметрів порівняно з іншими країнами, зумовили зростання рівня питомої природоємності економіки України.

В умовах глобальної фінансово-економічної кризи одними з найважливіших для України стали проблеми тіньової економіки. В Україні на

чинники світової кризи накладається правове свавілля, корупція, непрозорість економічних відносин, розбалансована і деградована система державного управління, технологічна відсталість, які гальмують перехід до збалансованого розвитку.

Якщо обсяг тіньового бізнесу перевищує 30% ВВП, а кількість працюючих на нього – 40% зайнятих ВВП, економіка втрачає керованість. За різними оцінками, рівень тіньової економіки становить у розвинутих країнах 17% ВВП, у країнах з перехідною економікою – понад 20% і в країнах, що розвиваються, – перевищує 40%.

Можна говорити про те, що тіньова економічна діяльність стала складовою економіки України. Вона обслуговує економічні та політичні інтереси певних впливових структур і ділових кіл.

Узагальнюючим чинником, який формує тіньову економіку, є політична невизначеність у країні та масова недовіра громадян до всіх гілок влади та політиків.

Одним з уроків нинішньої ситуації для України є усвідомлення того, що за всі роки незалежності в економіці країни, по суті, не відбувалося якісних змін в інноваційному оновленні та здійсненні принципової структурної перебудови, яка б дала можливість забезпечити належний рівень конкурентоспроможності, економічної ефективності, зменшила б рівень природоємності виробництва.

Соціальна сфера

В Україні періоду незалежності спостерігалися надзвичайно високі темпи депопуляції. У 1993 році населення України мало найбільшу чисельність – 52,2 млн осіб, а вже на початку 2009 року – лише 46,1 млн осіб.

Тривалість життя в Україні у 2010 році становила 69,8 років, що значно нижче показників розвинутих країн. Аналіз динаміки чисельності населення України за 2000-2010 роки свідчить про його щорічні втрати на рівні близько 370 тис. осіб.

Після 2000 року особливо посилилася тенденція до скорочення чисельності сільських жителів. Протягом 1991–2008 років кількість сільських жителів зменшилася на 2,3 млн осіб. Як наслідок, поступово відбувається обезлюднення сіл, а деякі зникають: у 1991-2008 роках поселенська мережа скоротилася на 355 сіл (1,2%). Внаслідок тривалої депопуляції і міграційного відтоку населення із сільської місцевості втрачається суспільний контроль за їх розвитком.

Погіршення демографічної ситуації поєднується з погіршенням певних якісних характеристик населення (насамперед, його здоров'я й трудового потенціалу).

Порівняно з 1991 роком реальні наявні доходи населення спочатку знизилися до 32,9% у 1999 році, а потім зросли до 101,3% у 2008 році. Результатами економічного зростання різні верстви населення країни скористалися по-різному, зокрема, дедалі більше ресурсів концентрувалося в руках відносно нечисленних груп.

Відсутність матеріальних ресурсів або обмеженість доступу до них не дають можливості задовольнити нагальні потреби та повноцінно розвиватися. Це зумовлює таке багатогранне явище, як відторгнення від соціального

середовища. Межею рівня доходів, які зумовлюють відторгнення, визначено межу бідності, яка у 2009 році становила 835 грн на особу на місяць. За цим критерієм майже 26,4% населення країни можна вважати соціально відторгненим.

У 2012 році у стані гострого соціального відторгнення перебувало 37,7% домогосподарств України. Надзвичайно високі ризики соціального відторгнення були характерні для багатодітних сімей і пенсіонерів (у 2,2 раза вищі порівняно із середніми показниками). Вища освіта є найважливішим чинником, що визначає соціальне відторгнення в Україні. Так, присутність принаймні одного дорослого з вищою освітою зменшує ризик соціального відторгнення у 2,7 раза. Ризик критичного соціального відторгнення є дуже високим для сімей з дітьми (у 2,7 раза вищий, ніж середній по країні). Наявність принаймні однієї безробітної особи спричинює в 1,7 раза вищий ризик відторгнення порівняно з середнім ризиком і вдвічі вищий ризик порівняно з сім'ями, в яких немає безробітних. Критичне відторгнення найбільше поширене у сільській місцевості, особливо порівняно з великими містами.

Незважаючи на задеклароване в Конституції України право на отримання безоплатної медичної допомоги, доступ до медичного обслуговування є обмеженим і залежить від рівня доходів, соціального статусу або місця проживання. Люди з низькими доходами зазвичай не в змозі заплатити медичному працівникові за надання якісніших послуг, оплатити процедуру або своє перебування в лікарні, придбати необхідні ліки. Дефіцит медичних амбулаторій, кваліфікованого медичного персоналу, нормальних доріг та автомобілів швидкої допомоги є надзвичайно гострою проблемою сільських жителів.

Ще у 2001 році було затверджено Стратегію подолання бідності, розраховану на термін до 2010 року. Наразі розробляється Програма подолання бідності до 2015 року. Однак реалізація прийнятих програм залежить як від усвідомлення владою важливості цих проблем, так і від фінансових можливостей державного бюджету.

Сучасній системі соціального захисту в Україні властиві ті самі вади, що й іншим системам у багатьох країнах з перехідною економікою. Держава не забезпечує належний рівень допомоги найбільш вразливим і нужденним групам населення. Безпосередні соціальні виплати є дуже низькими і не запобігають бідності. Політична нестабільність ускладнювала процеси модернізації системи соціального захисту.

Перехід України до збалансованого розвитку потребує зміни політики в соціальній сфері, основними напрямками якої мають бути: збереження здоров'я людини, сприяння поліпшенню демографічної ситуації, забезпечення соціальних гарантій людям, які потребують захисту, досягнення нормативів якості життя, прийнятих у розвинутих країнах, досягнення орієнтирів сучасного рівня раціонального споживання для всіх верств населення, гуманізація суспільних відносин.

Екологічна політика

Навколишнє середовище в Україні зазнає значного навантаження внаслідок господарської діяльності людини. Як спадок радянської

індустріалізації та внаслідок недостатнього обсягу інвестицій у чисті технології та енергоефективність основні екологічні проблеми в Україні стосуються здебільшого якості повітря та води, стану ґрунтового покриву, поводження з відходами, природоохоронної діяльності та радіаційного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.

За індексом екологічного виконання (Environmental Performance Index), яким вимірюють екологічну складову збалансованого розвитку, Україна у 2010 році посідала 13-тє місце серед 18 країн Східної Європи та Центральної Азії та загальне 87-ме місце серед 163 країн світу.

Головною причиною виникнення кризового стану довкілля є низький пріоритет екологічної політики в Україні. Стратегічне екологічне планування та визначення пріоритетів екологічної політики залишаються значною проблемою як для Мінприроди, так і для Уряду України, незважаючи на те, що Україна створила значну правову базу охорони навколишнього середовища. Станом на 2012 рік екологічне законодавство налічувало понад 300 законів і підзаконних актів. Проте ця законодавча база є складною для впровадження, суперечливою і тому неефективною за результатом.

У грудні 2010 року Парламент ухвалив Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики до 2020 року». Тим самим Україна виконала головне зобов'язання в екологічній галузі в рамках реалізації пріоритетів Порядку денного Асоціації Україна-ЄС на 2010 рік. 25 травня 2011 року Кабінет Міністрів України схвалив Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища України на період 2011–2015 роки. План дій відіграє значну роль у впровадженні нових або оновлених принципів екологічного врядування в Україні.

Однак тривалий період низької пріоритетності питань збереження довкілля на державному рівні призвів до правового нігілізму у питанні дотримання вимог природоохоронного законодавства, який потужні бізнесові структури сприйняли як сигнал до подальшого ігнорування природоохоронних вимог. Це призвело до того, що почала набирати силу лобістська діяльність бізнесових структур, спрямована на те, щоб зменшити кількість природоохоронних вимог для певного напрямку бізнесової діяльності. Прикладом такої діяльності є ухвалення Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» (2011). Новий закон практично скасував положення Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Закону України «Про екологічну експертизу» щодо обов'язковості проведення екологічної експертизи у процесі інвестиційної, господарської та іншої діяльності, яка впливає або може вплинути на стан довкілля. Ліквідація процедури екологічної експертизи дає вагомі підстави зробити висновок, що Україна не зможе дотримуватися своїх зобов'язань у рамках Конвенції Еспоо та Оргузької конвенції.

Ситуація з прийняттям Закону «Про містобудівну діяльність» якнайкраще ілюструє необхідність проведення стратегічної екологічної оцінки законів, які приймають, а також те, що, незважаючи на позитивні зрушення, охорона довкілля не стала пріоритетним напрямом діяльності Уряду та Верховної Ради України.

Інтеграція екологічної політики в галузеві політики

Питання інтеграції екологічної політики в галузеві політики є ключовим для природоохоронних структур. Проте, для галузевих міністерств і відомств воно ще не стало пріоритетом і часто сприймається як встановлення обмежень для галузевої діяльності та/або створення труднощів і додаткових витрат для «належного розвитку» конкретної галузі.

В Україні стратегічне планування розвитку країни не орієнтоване на планування збалансованого розвитку. Законодавством України передбачено планування лише соціально-економічного розвитку. При цьому планування соціально-економічного розвитку та галузевих політик майже не враховує третю складову збалансованого розвитку – екологічну. Включення питань охорони довкілля до планів соціально-економічного розвитку відбувається (якщо взагалі відбувається) шляхом підготовки окремого розділу, який, як правило, є незначним за обсягом, не містить екологічних положень та опису альтернативних шляхів розвитку.

Одним з основних інструментів інтеграції екологічної політики в галузеві політики є стратегічна екологічна оцінка. Під час 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів охорони довкілля (Київ, 2003) Україна приєдналася до Протоколу зі стратегічної екологічної оцінки до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті. Проте Україна не ратифікувала цей Протокол, що є бар'єром для інтеграції екологічної політики у політику розвитку галузей на початковій стадії оцінки альтернатив.

Більшість міністерств в Україні створені та функціонують за галузевою ознакою і прагнуть розв'язати лише свої вузькогалузеві питання. Тому, зокрема, практично в усіх галузевих програмах або немає, або є лише незначна частка розділів, які стосуються екологічних питань. Навіть ті галузеві програми, які мають екологічний розділ, не пов'язані зі стратегічними завданнями національної екологічної політики і відображають лише деякі аспекти поводження з відходами, енергоефективності та ресурсозбереження.

Засади інтегрованого екологічного управління не поширені в галузях національної економіки. Внаслідок цього галузеві програми і стратегії не мають потужної екологічної складової, реалізація якої могла б забезпечити технічне переоснащення, запровадження енергоефективних і ресурсозберігаючих технологій, маловідходних, безвідходних та екологічно безпечних технологічних процесів.

В Україні на інституційному рівні немає державного органу, який би координував інтеграцію екологічної складової в усі сектори економіки та суспільного життя.

2. Ставлення до рішень Ріо+ 20

Чинні міжнародні документи зі збалансованого розвитку містять два етичні принципи, важливі для збалансованого розвитку: справедливість у межах поколінь (турбота про бідних) та міжпоколінна справедливість (турбота про майбутнє). Однак, для забезпечення збалансованого розвитку необхідно додати третій принцип – турботу про планетарну екосистему (міжвидова справедливість). Цей крок було зроблено у Хартії Землі – документі, що був представлений на Всесвітньому саміті зі збалансованого розвитку в Йоганнесбурзі у 2002 році та прийнятий ЮНЕСКО у 2003 році. Хартія Землі

– це декларація фундаментальних принципів побудови збалансованого та мирного глобального суспільства у XXI столітті. Хартія дає системний погляд на екологічну цілісність, соціальну та економічну справедливість, демократію та мир і не відділяє захист довкілля від захисту прав людини та забезпечення справедливого людського розвитку.

Питання справедливості є ключовими для реалізації концепції збалансованого розвитку, оскільки такий розвиток не має відбуватися за рахунок бідних верств населення чи природних ресурсів бідних країн.

Україна підтримує необхідність визначити пріоритетними такі Цілі збалансованого розвитку:

- а) Зміна моделей споживання. Збалансоване споживання та виробництво.
- б) Продовольча безпека та збалансоване сільське господарство.
- в) Безпечна і доступна вода.
- г) Динамічна стабільність клімату.
- д) Чиста енергетика.
- е) Біорізноманіття.
- ж) Здорові ліси.
- з) Здоров'я населення та доступ до базового рівня медичних послуг.
- и) Економічна, екологічна і соціальна збалансованість міст.

«Зелена» економіка

За визначенням ЮНЕП, «зелена» економіка – це економіка, результатом якої є покращення добробуту людей та соціальної справедливості з одночасним значним зниженням екологічних ризиків та екологічного дефіциту. У більшості документів, прийнятих з цього питання на міжнародному рівні, йдеться про необхідність поступової трансформації традиційної економіки у більш енергоефективну.

Про однозначну підтримку запропонованої парадигми можна говорити лише після обрахунку необхідних ресурсів і можливих втрат, а також за умови розроблених науково обґрунтованих заходів, які визначають перспективи зміни у визначених рамках сучасної екстенсивної парадигми економіки без істотних втрат для країн, що розвиваються. Для цього необхідно, зокрема, провести незалежний аналіз ефективності експортної зорієнтованості економіки, перспективності заміни природних процесів новітніми технологіями там, де це відбувається, та універсальності принципу приватизації. Необхідно переглянути ефективність застосування ВВП як мірила рівня розвиненості економіки та країни.

Варто зауважити окремо, що «зелена» економіка не повинна підмінити поняття збалансованої економіки у рамках збалансованого розвитку за принципами Ріо.

Україна підтримує бачення «зеленої» економіки, як засіб для досягнення збалансованого розвитку, як економіку, яка на шляху до збалансованого розвитку та подолання бідності має захистити та поліпшити базу природних ресурсів, підвищити ресурсоефективність, сприяти впровадженню моделей збалансованого споживання та виробництва, а також сприяти рухові світу в напрямі до низьковуглецевого розвитку.

Міждержавний орган зі сталого (збалансованого) розвитку

Після проведення Конференції в Ріо-де-Жанейро у 1992 році інституційні рамки збалансованого розвитку значно розширилися. Зараз є понад 500 багатосторонніх природоохоронних угод, завдяки яким розширилася і сфера державного управління збалансованим розвитком. Разом з тим, триває деградація природної ресурсної бази, змінюється клімат і залишається високим рівень бідності. Ці процеси ставлять під сумнів здатність наявної інституційної бази сприяти досягненню задекларованих цілей.

Істотною перешкодою для досягнення збалансованого розвитку в Україні, як і в усьому світі, є відсутність узгодженого підходу, який би повністю інтегрував три складові збалансованого розвитку. Навпаки, зростає кількість різних процесів, орієнтованих на кожен складову окремо. Тому є потреба в цілісному підході до збалансованого розвитку, який дасть змогу інтегрувати економічний, соціальний та екологічний підходи.

Інтеграція трьох основних складових збалансованого розвитку може бути реалізована насамперед за допомогою стратегічного планування на глобальному та національному рівнях. Основне завдання на глобальному рівні - визначення світовою спільнотою міжнародних цілей збалансованого розвитку, на національному - визначення національних цілей збалансованого розвитку на національних форумах і прийняття їх в національних стратегіях збалансованого розвитку. У такий спосіб кожна країна може обрати свою власну модель збалансованого розвитку.

Для того, щоб інтегрувати три складові збалансованого розвитку, є потреба інтегрувати погляди, підходи та інтереси ключових заінтересованих сторін. На міжнародному рівні це здійснює ООН за допомогою всесвітніх самітів зі збалансованого розвитку. На регіональному рівні цю функцію виконує, наприклад, процес «Довкілля для Європи». На національному рівні можна проводити регулярні форуми за участю багатьох заінтересованих сторін. У 2010-2012 роках в Києві щороку проводився Міжнародний екологічний форум, на якому було започатковано національний процес «Довкілля для України» для того, щоб об'єднати зусилля і залучити до співпраці всі заінтересовані сторони на національному та регіональному рівнях для реформування екологічної політики України у напрямі екологізації політик, програм і планів національного, галузевого, регіонального та місцевого розвитку.

Для виконання функцій координації та інтеграції політики збалансованого розвитку в межах системи ООН та на міждержавному рівні доцільно створити Раду зі збалансованого розвитку шляхом реформування та розширення повноважень Комісії зі збалансованого розвитку, як запропоновано у документі «Майбутнє, якого ми хочемо».

Відповідні Національні та регіональні ради зі збалансованого розвитку мають стати складовою цією глобальної системи координації. Такі Ради можуть надавати експертні та консультативні послуги у процесі державного планування відповідним міністерствам і відомствам.

Зміцнення інституційної бази сталого (збалансованого) розвитку на національному рівні

Незважаючи на особливу гостроту екологічних, економічних і соціальних проблем, в Україні концепція збалансованого розвитку не набула достатнього

поширення, а ухвалені на найвищому міжнародному рівні документи не знайшли належного відображення в інституційному розвитку, державній політиці, національних програмах та економічній практиці.

Для реалізації політики збалансованого розвитку в Україні слід створити державну установу (чи реформувати одну з установ), яка б мала повноваження щодо інтеграції трьох складових збалансованого розвитку та інтеграції екологічної політики в секторальні політики, програми і плани. Оскільки інтеграція трьох складових розвитку може бути реалізована перш за все на рівні стратегічного планування, діяльність новоствореної установи зі збалансованого розвитку має бути орієнтована на розроблення стратегії збалансованого розвитку, відповідного плану дій, аналізу державних цільових програм і галузевих стратегій, програм і планів дій на їх відповідність принципам збалансованого розвитку та контролю виконання Україною міжнародних зобов'язань зі збалансованого розвитку та в рамках Конвенцій Ріо. Такою установою може бути Агенція зі збалансованого розвитку.

Крім того, нагальною стає потреба у наданні міністерствам і відомствам експертних і консультативних послуг з питань збалансованого розвитку. Таку функцію могли б виконувати Національна та регіональні ради зі збалансованого розвитку.

Наука і технології для сталого (збалансованого) розвитку

У той час, коли у сучасному світі істотно розширилися можливості для вільного обміну передовими технологіями, переважна більшість країн все ще не має доступу до більшості з них. У цьому процесі часто на перешкоді стають надмірна вартість або ліцензійні чи дозвільні умови. В одних випадках штучні бар'єри у трансфері технологій створюють самі уряди держав, в інших - бізнес. Для подолання проблеми необхідно інвентаризувати наявні технології та створити перелік тих з них, які істотно впливають на збільшення енергоефективності виробництва та на зменшення забруднення. Такі технології мають стати вільними для доступу всім країнам.

Іншою проблемою є те, що прогрес у створенні нових технологій, безпечних до довкілля та людей, не встигає компенсувати зростаюче забруднення, деградацію природних ресурсів і споживання. Великою мірою це сталося через зменшення ролі науки у багатьох країнах, де вона традиційно відігравала значну роль. В Україні економічні трансформаційні процеси кінця 90-х років і нинішня економічна криза призвели до того, що традиційна наука позбавлена або майже позбавлена належного державного фінансування. Через це значною мірою була втрачена матеріальна база та інтелектуальний потенціал. Це відбулося, з одного боку, через міграцію науковців до інших країн, з другого - у зв'язку із занепадом цілих наукових напрямів і шкіл, тому, як наслідок, світова прикладна наука втратила значну частину своєї бази.

Класична наука, крім згаданої функції, має виконувати ще й прогностичну. Спроби замінити прогностичну роль науки на політичне чи ринкове прогнозування довели свою повну неспроможність. Для розв'язання цих проблем необхідно домогтися стабільного захищеного фінансування науки на рівні 4% державного бюджету. В той час, коли підтримку розроблення нових технологій можуть взяти на себе передові корпоративні структури, для забезпечення моніторингової та прогностичної функції з

питань збалансованого розвитку держави повинні сприяти створенню світових спеціалізованих наукових центрів.

3. Можливості і рушійні сили реалізації світоглядної парадигми збалансованого розвитку

У державі створено ряд комісій та наукових рад, які мають сприяти впровадженню основних принципів збалансованого розвитку. На жаль, цього не відбулося через ряд причин, що мають економічне, політичне і соціальне підґрунтя. Головні з них:

- не визріла соціальна свідомість населення щодо небезпеки для його життя, а відтак не сформувалася його єдність з урядовцями, науковцями, політичними і громадськими діячами, підприємцями стосовно усвідомлення принципів збалансованого розвитку, визначення напрямів руху до збалансованого розвитку та опрацювання конкретних дій;

- незадовільний стан економіки, що ґрунтується на застарілих технологіях і перебуває у перманентній кризі;

- відсутність обґрунтованої системи інституційного забезпечення впровадження принципів збалансованого розвитку та ідеології суспільно-природних відносин з визнанням їх паритетності;

- недостатнє фінансування науки, що не відповідає закону України «Про науку і науково-технічну діяльність» та відсутність механізмів впровадження наукових розробок;

- колосальні витрати держави на ліквідацію наслідків аварії на Чорнобильській атомній станції.

Активізація рушійних сил, що мають вплив на формування стратегії та національного плану дій в напрямі збалансованого розвитку, має здійснюватись завдяки відповідним Указам Президента України, які мають силу прямої дії. Ефективність управлінських структур усіх рівнів у справі впровадження принципів збалансованого розвитку, підвищиться після їх належної перепідготовки й атестації співробітників та впровадження у державі спеціальних програм навчальної і просвітницької діяльності.

Сприяння реалізації нової парадигми розвитку здійснюється інститутами Національної академії наук України та інших академій, а також зусиллями громадських організацій. Слід активізувати роботу Національної комісії зі збалансованого розвитку та скоординувати роботу Міністерства економіки (економічна складова збалансованого розвитку), Міністерства екології і природних ресурсів (екологічна складова) і Міністерства праці та соціальної політики (соціальна складова).

4. Висновки

Людство пододало межу третього тисячоліття, вийшовши на черговий відтинок свого розвитку. Сьогодні воно має величезні технічні досягнення, надзвичайно зросли можливості його впливу на природу і ресурси планети. Людина побувала в усіх куточках Землі, вийшла в Космос. Завдяки новим технологіям практично зникли просторові та часові бар'єри для спілкування, обміну інформацією між найвіддаленішими материками і частинами планети.

Водночас, досягнення людства, попри всю їх значимість і велич, тільки підкреслили ступінь залежності людини від сил Природи. Людство стоїть

перед необхідністю вирішення багатьох глобальних проблем, більшість із яких мають у своїй основі проблеми його взаємовідносин з Природою.

Можна з різним ступенем критики (і критики справедливої) ставитися до Основної парадигми ХХІ століття та Концепції збалансованого розвитку. Але людство, якщо воно хоче продовжити своє існування, не має інших альтернатив, крім розв'язання проблем взаємовідносин з природою.

Україна на шляху до збалансованого розвитку має подолати ряд перешкод.

Конкретними завданнями, які має виконати Україна, є:

У сфері інтеграції України до світової економіки:

захист національних інтересів країни, забезпечення належного рівня національної безпеки та її економічної, соціальної, екологічної складових. Особливо важливими є оптимізація використання природно-ресурсного потенціалу країни, зокрема, земельних ресурсів, і зменшення рівня залежності від критичного імпорту (для України таким є імпорт енергетичних ресурсів), забезпечення диверсифікації джерел їх постачання. Ще одне актуальне в цьому контексті завдання - реалізація потенціалу експортних можливостей України на світових ринках продовольства та іншої сільськогосподарської продукції.

У соціальній сфері:

– розроблення та впровадження стратегії захисту здоров'я людей від впливу негативних чинників навколишнього середовища з чіткою регламентацією надходження у довкілля речовин та енергії, шкідливих для здоров'я;

– розроблення та впровадження стратегії забезпечення особистісного розвитку людини; розроблення та проведення медико-соціальних заходів щодо збереження соматичного і психофізіологічного здоров'я населення, запобігання епідеміям і екологічно зумовленим захворюванням;

– забезпечення безкоштовних базових медичних послуг для всіх верств населення;

– забезпечення високої трудової зайнятості населення, продуктивності праці та гідної її оплати;

– здійснення заходів щодо обмеження екстенсивного промислового розвитку, а також екологізації виробництва субрегіональних систем розселення;

– збереження та примноження рекреаційних якостей територій курортного призначення, а також територій для відпочинку і туризму.

У промисловості:

створення сучасного, інтегрованого у світове виробництво промислового комплексу, здатного в умовах інтеграції та глобалізації здійснювати основні завдання соціально-економічного розвитку та розв'язувати екологічні проблеми, у тому числі обмеження та скорочення викидів парникових газів і збільшення їх поглинання. Для забезпечення економічного зростання Україні необхідно провести радикальну технологічну модернізацію промисловості, впроваджуючи ресурсозберігаючі технології, системи екологічно чистого та

безпечного виробництва, а також запровадити сучасний ефективний менеджмент у використанні природних ресурсів та охороні довкілля.

У сфері енергозабезпечення:

зменшення рівня енергоємності виробництва; впровадження екофільних і енергозберігаючих технологій, ефективно та раціональне використання власних енергетичних ресурсів, освоєння й використання відновлюваних і альтернативних джерел енергії.

У сфері раціонального використання земельних ресурсів України:

- оптимізація використання земельних ресурсів, насамперед земель сільськогосподарського призначення;
- удосконалення системи землекористування, охорони земельних ресурсів та збереження якості земель на принципах поступового доведення співвідношення частки земель під ріллею, луками, водно-болотними угіддями та лісами до науково обґрунтованих нормативів для кожної природної зони;
- збільшення площі залісених територій з урахуванням при цьому необхідності відновлення ділянок природного степу;
- оптимізація структури посівних площ, з особливим акцентом на недопустимість тотального використання орних земель України під посіви ґрунтовиснажуючих культур;
- розширене впровадження органічного землеробства;
- впровадження ефективного контролю за використанням генетично модифікованих організмів.

У сфері водокористування:

- забезпечення населення якісною питною водою на основі пріоритетності питного водопостачання порівняно з іншими видами водокористування;
- удосконалення правового та економічного механізму регулювання водокористування, зокрема подальший розвиток басейнового принципу управління ресурсами, відновлення природного режиму функціонування малих річок, обмеження господарської діяльності, яка призводить до порушення та забруднення на водозабірній площі і особливо на територіях витоків річок і водоохоронних зон, а також введення обґрунтованої плати за воду для зниження рівня водоспоживання.

У сфері охорони і використання лісів:

- впровадження в практику лісокористування критеріїв і принципів збалансованого управління лісами;
- доведення площі лісів до науково обґрунтованих нормативів у межах кожної природної зони, зокрема степової;
- залісення рекультивованих порушених земель і відновлення мережі полезахисних смуг;
- розроблення та впровадження системи протидії вирубуванню лісів і лісовим пожежам.

***У сфері поводження з відходами* потрібно:**

- забезпечити приведення класифікації відходів у відповідність з європейськими стандартами та вдосконалення державної статистичної звітності у цій сфері;

– опрацювати питання щодо можливості встановлення заборони на ввезення на територію України продукції, відходи якої не переробляють в Україні, пакувальних матеріалів і тари для неї за умови відсутності фінансування імпортерами відповідних програм зі створення виробництв для переробки таких відходів або зобов'язань щодо їх подальшого вивезення;

– розробити заходи щодо посилення державного контролю за дотриманням вимог екологічної безпеки, а також контролю за веденням суб'єктами підприємницької діяльності первинного обліку утворення, збирання, оброблення, утилізації та видалення відходів, насамперед I та II другого класів небезпеки.

У сфері освіти і просвіти:

– інтеграція освіти для збалансованого розвитку у національну систему освіти, підвищення рівня кваліфікації та перепідготовки державних службовців і кадрів для різних галузей економіки відповідно до Стратегії ЄЕК ООН освіти для збалансованого розвитку;

– перегляд чинних, розроблення нових освітніх стандартів і кваліфікаційних вимог відповідно до принципів освіти для збалансованого розвитку;

– розроблення сучасних засобів навчання і навчально-методичних матеріалів для викладання основ збалансованого розвитку, зокрема підготовка та видання підручників і посібників зі збалансованого розвитку, а також навчально-методичних матеріалів для педагогів, учнів, наукових працівників на всіх рівнях системи освіти і професійної підготовки;

У сфері науки:

– проведення фундаментальних наукових досліджень з формування нової ідеології життєдіяльності українського суспільства, спрямованої на екологізацію економіки, виробництва, споживання, політики, освіти;

– дослідження здатності природних екосистем витримувати антропогенне навантаження;

– проведення економічної оцінки справжньої вартості природних ресурсів;

– сприяння науковим дослідженням у сфері ефективних методів навчання, інструментів (механізмів) оцінки збалансованості розвитку, формування життєвих установок і цінностей;

У сфері культури:

– формування світогляду українського народу на засадах загальнолюдських цінностей, ідей гуманізму та демократії з урахуванням принципів збалансованого розвитку;

– збереження історичної та культурної спадщини українського народу, його природної духовності;

– розроблення та здійснення системи заходів державного протекціонізму щодо поширення вітчизняних творів мистецтва, включаючи культурні й освітні програми в електронних засобах масової інформації;

У сфері інформаційного забезпечення та доступу до інформації:

– забезпечення постійної інформованості населення з питань розв'язання місцевих і загальнодержавних екологічних проблем і процесу

переходу до збалансованого розвитку з активним залученням засобів масової інформації.

У сфері регіонального розвитку:

– розроблення та реалізація узгоджених регіональних програм збалансованого розвитку на основі комплексного міжрегіонального використання природно-ресурсної бази країни;

– оптимізація співвідношення рівнів розвитку регіонів на основі врахування природних, природно-ресурсних, історичних, соціокультурних чинників розвитку кожного з них;

– класифікація регіонів України за рівнем техногенного навантаження та поліпшення екологічної ситуації у найпроблемніших регіонах;

– зміцнення горизонтальних зв'язків між регіонами шляхом виконання спільних соціально-економічних і екологічних програм та проведення міжрегіональних природоохоронних заходів.

Значний природно-ресурсний, трудовий і науковий потенціали, працездатність народу України, сприятливий клімат і географічне положення, привабливість ряду регіонів за розвиненістю промислового комплексу для інновацій створюють сприятливі передумови для зростання економіки України та забезпечення її збалансованого розвитку. Україна має забезпечити ефективне використання усіх ресурсів свого розвитку і, насамперед, головного природного багатства, - земельних ресурсів.

Гармонізація ставлення суспільства до природи на теренах України і перехід до збалансованого розвитку потребують консолідації українського суспільства, усвідомлення громадянами і керівництвом держави своєї єдності, чіткого визначення національних стратегічних інтересів країни та реалізації політики збалансованого розвитку для їх практичного забезпечення

Практична частина

1.4. Ознайомлення з основними законодавчими актами України з питань сталого розвитку

Україна створила значну правову базу охорони навколишнього середовища. Станом на 2010 рік екологічне законодавство налічувало понад 300 законів і підзаконних актів. Проте ця законодавча база є складною для впровадження, суперечливою і тому неефективною за результатом. У другій половині 2010 року в екологічній політиці України відбулися позитивні зрушення, пов'язані з розробленням і прийняттям стратегії екологічної політики.

14 січня 2011 року набрав чинності Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики до 2020 року», який визначив такі стратегічні цілі природоохоронної діяльності:

- 1) підвищення рівня суспільної екологічної свідомості;
- 2) поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки;
- 3) досягнення безпечного для здоров'я людини стану довкілля;

- 4) інтеграція екологічної політики та вдосконалення системи інтегрованого екологічного управління;
- 5) припинення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття і формування екологічної мережі;
- 6) забезпечення екологічно збалансованого природокористування;
- 7) удосконалення регіональної екологічної політики.

25 травня 2011 року Кабінет Міністрів України схвалив «Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища України на період 2011–2015 роки». Цей план визначає конкретні заходи, спрямовані на досягнення зазначених стратегічних цілей.

Для реалізації пріоритетних напрямів Стратегії державної екологічної політики Європейський Союз прийняв рішення про надання бюджетної підтримки Європейській Комісії природоохоронному сектору України в обсязі 35 млн євро та міжнародної технічної допомоги від ЄС та Уряду Швеції загальним обсягом, що перевищує 10 млн євро.

Загалом пріоритети допомоги ЄС Україні відображені в «Національній індикативній програмі на 2011-2013 роки», прийнятій у березні 2011 року в рамках Європейського інструменту сусідства та партнерства. Програма передбачає спрямування допомоги на три пріоритетні сфери: «Належне управління та верховенство права», «Сприяння вступу в силу Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом» (включаючи створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі) та «Сталий розвиток» (енергетика, довкілля, транспорт, регіональний розвиток). Загальний обсяг допомоги в рамках програми становитиме 470,05 млн євро, 45-55% якої заплановано спрямувати на сталий розвиток.

Позитивні зрушення в екологічній політиці України дають підстави сподіватися на підтримку Президентом та Урядом України у партнерстві з усіма заінтересованими сторонами (місцеві органи влади, громадськість, бізнес, наука, освіта) надзвичайно важливих і складних завдань переходу України до збалансованого розвитку та розроблення й впровадження в Україні моделі «зеленої» економіки.

На жаль, через багато років після Ріо Україна так і не спромоглася підготувати національну стратегію збалансованого розвитку, хоч певні кроки у цьому напрямі були зроблені. Вимушена першочерговість чинників економічного зростання відсунула на задній план урахування принципів збалансованого розвитку в законодавстві та політиці України. Завершення розробки національної стратегії збалансованого розвитку України та ухвалення Закону України «Про стратегію сталого розвитку» було передбачено в рамках Плану дій Україна–ЄС ще на травень 2005 року відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2005 р. № 117-р «Про затвердження заходів щодо виконання у 2005 р. Плану дій Україна–ЄС». Утім, Україна залишається однією з небагатьох країн Європи, де відсутній такі важливі стратегічні документи, як Національна стратегія збалансованого розвитку та відповідний національний план дій.

Разом з тим, в Україні було розроблено і прийнято низку законів, спрямованих на реалізацію принципів збалансованого розвитку в країні, зокрема:

- «Концепція сталого розвитку населених пунктів» (постанова Верховної Ради України від 24 грудня 1999 року № 1359-XIV);
- «Комплексна програма реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку на 2003-2005 роки» (постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 року № 634);
- «Концепція збалансованого (сталого) розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року» (наказ Мінагрополітики України від 20 серпня 2003 року № 280);
- «Про затвердження Програми сталого соціально-економічного, екологічного і культурного розвитку м. Севастополя на період до 2015 року» (постанова Кабінету Міністрів України від 27 липня 2006 р. № 1017);
- «Концепція Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року» (розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2010 р. № 121-р).

У квітні 2012 року Національна академія наук України подала на розгляд Кабінету Міністрів України «Концепцію переходу України до сталого розвитку», в якій визначені наступні цілі:

- 1) припинення деградації довкілля та перехід до збалансованого природокористування;
  - 2) формування нової моделі економіки на засадах невиснажливого відновлювального природокористування;
  - 3) поліпшення якості життя населення України;
  - 4) формування суспільної свідомості, світогляду населення України на засадах сталого розвитку;
  - 5) формування нормативно-правової та інституційної бази забезпечення сталого розвитку;
  - 6) збереження національних цінностей і традицій природокористування;
  - 7) захист національних інтересів України в процесі глобалізації;
  - 8) забезпечення участі всіх заінтересованих сторін у формуванні та реалізації політики сталого розвитку;
- формування та провадження регіональної політики сталого розвитку.

1.5. Ознайомлення з концепцією сталого розвитку України

Проект

Концепція переходу України до сталого розвитку

Виклики сучасності потребують від України вжиття термінових заходів щодо формування концептуального бачення розвитку країни. В умовах надмірної ресурсо- та енергоємності економіки України та збереження існуючої тенденції зростання цін на традиційні джерела енергії економіка може опинитися у складній ситуації найближчим часом. Для запобігання цій

та іншим загрозам, а також для виконання міжнародних зобов'язань Україна має визначити довгострокову перспективу свого розвитку, беручи за основу концепцію сталого розвитку, зафіксовану у підсумкових документах Конференцій ООН у Ріо-де-Жанейро в 1992 році та Йоганнесбурзі у 2002 році.

Концепція переходу України до сталого розвитку (далі – Концепція) визначає цілісну систему поглядів на подальші шляхи взаємоінтегрованого гуманітарного, соціального, економічного та екологічного розвитку країни. Вона визначає також правові засади, принципи, цілі та першочергові завдання щодо переходу країни до сталого розвитку і є базовою для подальшого розроблення стратегії, плану дій, державних, регіональних та інших програм, проектів сталого розвитку на найближчу і віддалену перспективу.

1 Основні проблеми, на розв'язання яких спрямована Концепція

На початок ХХІ століття Україна посідає одне з перших місць у світі за рівнем споживання енергії, води та інших ресурсів на одиницю ВВП, обсяги промислових відходів на душу населення перевищують аналогічні показники багатьох країн світу. Водночас, вона має значні і різноманітні природні ресурси, які протягом тривалого історичного періоду зазнавали масштабної екстенсивної експлуатації. Внаслідок цього ресурси значною мірою виснажені та деградовані й потребують дбайливого ставлення та ощадливого використання. Особливо це стосується земельних, водних і лісових ресурсів.

Ресурсна орієнтація економіки країни визначає постановку проблеми. Загалом, маючи обмежені природні ресурси, Україна вкрай неефективно та витратно споживає більшість з них.

Енергоємність ВВП України в 2,6 раза перевищує середньосвітову.

Земельні ресурси потерпають від різних видів ерозії. Втрачається родючість ґрунтів. Сільськогосподарські угіддя займають 68,9% території країни, з них 78% припадає на ріллю. Показник розораності території України в 5 разів перевищує середньосвітовий, однак ефективність використання земель є надзвичайно низькою.

Показник забезпеченості водними ресурсами в розрахунку на одного жителя в Україні майже в 7 разів менше середньосвітового. Водночас рівень водоемності національної економіки в 2,5 раза перевищує середньосвітовий рівень.

Спостерігається тенденція зростання обсягів вирубування лісів.

Загалом антропогенне та техногенне навантаження на довкілля в кілька разів перевищує відповідні показники у розвинутих країнах світу. Це позначається і на тривалості життя в Україні, яка у 2010 році становила лише 69,8 років, що значно аналогічного показника у розвинутих країнах світу.

Близько 15% території України з населенням понад 10 млн осіб перебуває у критичному екологічному стані. Обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря у 2010 році становив 146 кг на кожного мешканця, що в кілька разів перевищує такий показник у розвинутих країнах світу.

Надмірно високий рівень забруднення довкілля підприємствами гірничодобувної, металургійної, хімічної промисловості, енергетичного сектора за роки незалежності не вдалося знизити.

Масштабна тривала експлуатація природних ресурсів призвела до загострення екологічної ситуації в країні та не забезпечила відповідного

економічного розвитку (рівень ВВП на одну особу в Україні в 2011 році становив близько 60% середньосвітового). На світових ринках за Україною закріплюється роль сировинного регіону, оскільки основу її товарного експорту становить продукція природоємних, екологічно шкідливих, низькотехнологічних галузей. Водночас, у структурі імпорту значну частку становлять енергоносії, що посилює залежність України від інших країн. Велику загрозу становить експортна спеціалізація сільського господарства на вирощуванні культур, які особливо виснажують ґрунти.

В Україні через надзвичайно високий рівень зношеності основних виробничих засобів зростає загроза техногенних аварій зі значними негативними екологічними наслідками. Найбільше зношені основні засоби у галузях транспорту та зв'язку (83,9%), промисловості (61,8%), освіти (62,4%) при середньому показнику за всіма видами економічної діяльності 60%.

Слід також наголосити на нерівномірності територіальної концентрації виробництва.

Через зростаючу соціальну нерівність за межею бідності опинилося 35% громадян України.

Окреме місце займають проблеми, пов'язані з аварією на ЧАЕС, негативні наслідки якої не мають світових аналогів.

Україна до цього часу не реалізувала повною мірою свій потужний соціально-історичний, культурний, трудовий та освітній потенціал і традиційні цінності щодо бережливого ставлення до природи. Висока загальна освіченість населення є потужною складовою потенціалу країни, проте рівень знань про сталий розвиток залишається у зародковому стані. Багато в чому це пов'язано з недостатнім впровадженням Стратегії ЄЕК ООН освіти для сталого розвитку.

Втрачаються культурні надбання та вікові традиції природокористування.

Нереалізованим ресурсом є залучення наукового потенціалу до розв'язання екологічних проблем. Країна, в якій ідеї В. І. Вернадського було покладено в основу світових уявлень про сталий розвиток, поки що не реалізувала їх у державній політиці та управлінні.

Через брак політичної волі сталий розвиток не став пріоритетом державної політики України. Формуванню та реалізації політики сталого розвитку заважають також політична нестабільність і недостатність нормативно-правової бази та планування розвитку. В Україні триває практика прийняття економічних, соціальних, технологічних і екологічних рішень без необхідного поєднання їх в єдину комплексну систему на основі стратегії сталого розвитку. У національні, регіональні та секторальні програми та плани поки що не інтегровано екологічну складову, внаслідок чого спостерігається істотна залежність між економічним зростанням та пов'язаним з ним тиском на довкілля.

Комплексне системне розв'язання викладених та інших проблем потребує прийняття Концепції та розроблення на її основі Стратегії сталого розвитку України та Національного плану дій з впровадження сталого розвитку.

2 Мета та принципи сталого розвитку України

Метою сталого розвитку України є припинення деградації природних екосистем і забезпечення високого рівня та якості життя нинішнього і майбутніх поколінь жителів України на основі впровадження нової моделі економіки на засадах збалансованого природокористування. Досягнення цієї мети відповідає світоглядним цінностям і культурним традиціям українського народу, а також міжнародним зобов'язанням України.

Основні принципи сталого розвитку України:

- поєднання розвитку суспільства зі збереженням довкілля;
- інтеграція економічної, соціальної та екологічної складових розвитку;
- підтримання цілісності екосистем;
- забезпечення соціальної справедливості;
- запобігання економічним, соціальним та екологічним негараздам;
- збалансоване виробництво і споживання;
- збереження біологічного та ландшафтного різноманіття;
- забезпечення прозорості та підзвітності державного управління;
- корпоративна соціальна відповідальність;
- участь громадськості у формуванні та реалізації політики сталого розвитку;
- збереження культурного різноманіття і традицій українського та інших народів, що живуть в Україні;
- захист і збереження культурної та історичної спадщини народу України.

Гармонізація ставлення суспільства до природи на теренах України і перехід до сталого розвитку потребують консолідації українського суспільства, усвідомлення громадянами і керівництвом держави своєї єдності, чіткого визначення національних стратегічних інтересів країни та реалізації політики сталого розвитку щодо їх практичного забезпечення.

3 Цілі та шляхи (завдання) переходу України до сталого розвитку

Перехід України до сталого розвитку передбачається здійснити шляхом досягнення визначених цілей. Наведені нижче цілі визначено на основі аналізу наявних проблем і дисбалансів розвитку України, а також її міжнародних зобов'язань.

Ціль 1. Припинення деградації довкілля та перехід до збалансованого природокористування

Першочергові завдання:

у сфері збереження природних екосистем, підтримання екосистемних функцій, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття:

- запобігання антропогенній деградації, збереження цілісності природних екосистем і підтримання їхніх екосистемних функцій;
- розвиток національної екомережі України;
- збереження ландшафтів і біоти, зникаючих видів, відновлення чисельності та ареалів природних популяцій;

• збереження та відновлення особливо цінних культурних ландшафтів;
у сфері зниження рівня забруднення довкілля відходами, викидами і скидами:

- зменшення обсягів викидів в атмосферу забруднюючих речовин, скидів у водні об'єкти, обсягів утворення промислових і побутових відходів шляхом впровадження ресурсозберігаючих і безвідходних технологій;
- мінімізація та утримування обсягів озоноруйнуючих викидів і парникових газів на рівні, узгодженому з міжнародними нормами і квотами;
- створення системи комплексного управління відходами на основі застосування нових технологій утилізації, знешкодження, повторного використання та безпечного зберігання відходів;

у сфері землекористування:

- удосконалення системи землекористування та землеустрою, досягнення науково обґрунтованих співвідношень земель за категоріями використання, передусім, у структурі земель сільськогосподарського призначення;
- рекультивация порушених, деградованих, забруднених, підтоплених і затоплених земель;

у сфері водокористування:

- впровадження інтегрованого управління водними ресурсами на основі басейнового принципу;
- підтримання та відновлення природного режиму функціонування водних об'єктів шляхом оптимізації використання водних ресурсів, заборони скидання в них забруднених вод, дотримання законодавства про водоохоронні зони, розчищення малих річок і запобігання замулюванню та заростанню водойм;
- зменшення рівнів питомої водоемності виробництва та комунального господарства;
- удосконалення правового та економічного механізму регулювання водокористування на основі запровадження зворотного водозабезпечення, економії води;

у сфері використання мінерально-ресурсної бази:

- планування розвитку гірничодобувної промисловості на основі довгострокового прогнозування стану мінерально-сировинної бази, вдосконалення технологій видобування корисних копалин та їх переробки, створення кадастрів природних ресурсів;
- впровадження маловідходних ресурсозберігаючих технологій видобування та комплексної поглибленої переробки сировини;
- пошук нових родовищ корисних копалин на принципах еколого-економічної доцільності їх освоєння та пріоритетне використання техногенних родовищ і відходів виробництва;
- впровадження нормативів і способів використання й консервації підземного простору відпрацьованих шахт і порушених гірничими роботами земель;

- удосконалення механізмів ліцензування та плати за використання надр, системи прав власності на мінерально-сировинні ресурси;
- у сфері лісокористування:**
- впровадження в практику лісокористування критеріїв і принципів сталого управління лісами;
  - доведення площі лісів до науково обґрунтованих нормативів у межах кожної природної зони, зокрема степової;
  - заліснення рекультивованих порушених земель і відновлення мережі полезахисних смуг;
  - розроблення та впровадження системи протидії вирубуванню лісів і лісовим пожегам.

Ціль 2. Формування нової моделі економіки на засадах невиснажливого відновлювального природокористування

Першочергові завдання:

у сфері структурної перебудови економіки України:

- структурна перебудова національної економіки у напрямі зниження частки сировинних галузей промисловості, розвитку високотехнологічних виробництв, активізації інноваційної діяльності;
- доведення частки відновлюваної енергетики до середньоєвропейського рівня;
- запровадження системи стратегічної екологічної оцінки стратегій, планів і програм;
- удосконалення системи довгострокового прогнозування стану природних ресурсів, їх економічної оцінки; створення уніфікованих кадастрів природних ресурсів;
- проведення оцінки впливу на навколишнє середовище у разі імпорту та міжрегіонального переміщення сировини, продукції та відходів;
- зміна акценту в податковій політиці з оподаткування робочої сили та доходу на оподаткування ресурсопотоків і забруднення;
- забезпечення розвитку та впровадження більш чистого виробництва;
- удосконалення системи обліку та довгострокового прогнозування стану природних ресурсів, їх економічної оцінки; створення та використання уніфікованих кадастрів природних ресурсів;
- детінізація економіки;
- підвищення у структурі засобів виробництва частки інформаційно-комунікаційних технологій;
- розвиток секторів «зеленої» економіки;

в енергетичній сфері:

- пріоритетний розвиток відновлюваної енергетики: будівництво вітрових електростанцій, використання сонячної енергії, геологічна розвідка і технічне освоєння родовищ геотермальних ресурсів, розроблення та впровадження біоенергетичних установок, використання шахтного метану;

- раціоналізація використання наявних енергетичних потужностей з урахуванням прогнозних потреб територіального розвитку; відмова від будівництва гігантських енергогенеруючих агрегатів;
- підвищення технічного рівня та екологічної безпеки теплових електростанцій шляхом застосування новітніх ефективних технологій спалювання палива;
- розроблення державної програми оптимізації використання ядерної енергії та виведення з експлуатації енергоблоків атомних електростанцій, які відпрацювали свій термін, і створення потужностей для переробки та безпечного захоронення їх відходів;

у сфері енергозбереження:

- зменшення рівня енергоємності виробництва шляхом впровадження енергозберігаючих технологій;
- впровадження ефективних механізмів економії енергії шляхом удосконалення цінової та митної політики, оподаткування, кредитно-фінансових механізмів, економічного стимулювання енергозбереження у бюджетній сфері;
- запровадження практики аудитів з енерго- і ресурсозбереження для обґрунтування норм ресурсовитрат і тарифів на послуги житлово-комунального господарства;
- запровадження екологічної сертифікації та ліцензування у сфері природокористування і ресурсозбереження;
- обмеження монополізму в ресурсному секторі;

у сфері промислового виробництва та транспорту:

- формування ефективної у господарському та екологічному відношенні міжгалузевої структури виробництва, що відповідає світовим стандартам і потребам економіки країни та її регіонів;
- поступове скорочення сировинних виробництв, використання у виробництві замкнених технологічних циклів і рециклінгу;
- мінімізація використання або повне вилучення токсичних матеріалів з усіх видів відходів поблизу джерел їх виникнення шляхом заміни сировини та технологій;
- модернізація та використання екологічно безпечних видів транспорту, транспортних комунікацій і палива, у тому числі неуглецевого;

в аграрній сфері:

- впровадження енергоефективних технологій обробітку землі, оптимізація структури посівних площ і сівозмін, реалізація заходів з підвищення родючості ґрунтів і продуктивності орних земель;
- впровадження ресурсоощадних систем ведення сільського господарства та адаптованих до місцевих умов технологій;
- розширене впровадження органічного землеробства;
- забезпечення контролю якості сільськогосподарської продукції; зміна структури харчування населення;
- забезпечення розвитку сільських поселень, гармонізованих з особливостями довкілля;
- впровадження ефективного контролю за використанням генетично модифікованих організмів;

у сфері житлово-комунального господарства:

- енергозбереження та зменшення витрат на опалення житла, водозабезпечення та утилізацію відходів; законодавче закріплення економічних механізмів стимулювання зменшення енергоспоживання;
- тотальне впровадження систем обліку і регулювання споживання води, тепла та енергоресурсів;

у сфері нових технологій:

- розвиток національної інноваційно-інформаційної інфраструктури;
- активізація процесів внутрішнього і зовнішнього трансферу наукоємних ресурсо- та екоефективних технологій;
- скорочення термінів впровадження досягнень науково-технічного прогресу в практичну діяльність суб'єктів господарювання.

Ціль 3. Поліпшення якості життя населення України

Першочергові завдання:

- розроблення та впровадження стратегії захисту здоров'я людей від впливу негативних чинників навколишнього середовища з чіткою регламентацією надходження у довкілля речовин та енергії, шкідливих для здоров'я;
- розроблення та впровадження стратегії забезпечення особистісного розвитку людини; розроблення та проведення медико-соціальних заходів щодо збереження соматичного і психофізіологічного здоров'я населення, запобігання епідеміям і екологічно зумовленим захворюванням;
- забезпечення безкоштовних базових медичних послуг для всіх верств населення;
- збереження та поліпшення сукупності природних і соціальних умов, що забезпечують здоров'я і тривалість безпечного життя людини, а також відповідність життєвого простору індивідуальним і суспільним потребам;
- забезпечення високої трудової зайнятості населення, продуктивності праці та гідної її оплати;
- забезпечення громадського порядку та суспільної безпеки, блокування чинників виникнення злочинності, тероризму, проявів вандалізму, заворушень на релігійному та етнічному підґрунті;
- створення сприятливого життєвого середовища у міських і сільських поселеннях, яке відповідає соціально-психологічним установкам особистості та місцевих спільнот, їхнім культурним традиціям;
- подолання диспропорцій у рівнях розвитку поселень;
- здійснення заходів щодо обмеження екстенсивного промислового розвитку, а також екологізації виробництва субрегіональних систем розселення;
- збереження та примноження рекреаційних якостей територій курортного призначення, а також територій для відпочинку і туризму; підтримання такого природно-суспільного стану, який виключає

природні й техногенні надзвичайні ситуації, аварії та катастрофи з тяжкими соціальними та екологічними наслідками.

Ціль 4. Формування суспільної свідомості, світогляду населення України на засадах сталого розвитку

Першочергові завдання:

у сфері освіти:

- інтеграція освіти для сталого розвитку у національну систему освіти, підвищення рівня кваліфікації та перепідготовки державних службовців і кадрів для різних галузей економіки відповідно до Стратегії ЄЕК ООН освіти для сталого розвитку;
- перегляд чинних, розроблення нових освітніх стандартів і кваліфікаційних вимог відповідно до принципів освіти для сталого розвитку;
- активне залучення спеціалізованих громадських організацій до формального та неформального навчання і освіти з питань сталого розвитку;
- залучення приватного сектора і промисловості в освітні процеси, щоб передавати практичний досвід розв'язання проблем;
- розроблення сучасних засобів навчання і навчально-методичних матеріалів для викладання основ сталого розвитку, зокрема підготовка та видання підручників і посібників зі сталого розвитку, а також навчально-методичних матеріалів для педагогів, учнів, наукових працівників на всіх рівнях системи освіти і професійної підготовки;

у сфері науки:

- надання державної підтримки програмам наукових досліджень з оцінки природно-ресурсного потенціалу України, використання енергії, розроблення та впровадження системи індикаторів сталого розвитку та методів просторового планування, впливу чинників довкілля на стан здоров'я населення, а також демографічних тенденцій;
- проведення фундаментальних наукових досліджень з формування нової ідеології життєдіяльності українського суспільства, спрямованої на екологізацію економіки, виробництва, споживання, політики, освіти;
- дослідження здатності екосистем витримувати антропогенне навантаження;
- проведення економічної оцінки справжньої вартості природних ресурсів;
- створення екологічно безпечних технологій освоєння невідновлюваних ресурсів низької якості, важкодоступних ресурсів та їх альтернативних замінників;
- сприяння науковим дослідженням у сфері ефективних методів навчання, інструментів (механізмів) оцінки збалансованості розвитку, формування життєвих установок і цінностей;

у сфері культури:

- формування світогляду українського народу на засадах загальнолюдських цінностей, ідей гуманізму та демократії з урахуванням принципів сталого розвитку;
- збереження історичної та культурної спадщини українського народу, його природної духовності;

у сфері інформаційного забезпечення та доступу до інформації:

- забезпечення постійної інформованості населення з питань розв'язання місцевих і загальнодержавних екологічних проблем і процесу переходу до сталого розвитку з активним залученням засобів масової інформації.

Ціль 5. Формування нормативно-правової та інституційної бази забезпечення сталого розвитку

Першочергові завдання:

у сфері нормативно-правового забезпечення:

- розроблення та впровадження Стратегії сталого розвитку України;
- розроблення та впровадження Національного плану дій зі сталого розвитку на кожні 5-7 років;
- проведення експертизи законопроектів щодо їх відповідності принципам сталого розвитку з метою створення адекватного правового поля і стимулюючих фінансово-економічних механізмів;
- розроблення комплексних прогностичних документів щодо змін природно-ресурсного потенціалу, стану довкілля та рівня життя і здоров'я населення;
- законодавче забезпечення переходу від соціально-економічного планування до еколого-соціально-економічного планування розвитку країни, регіонів і населених пунктів (до планування сталого розвитку) з обов'язковим урахуванням стану демографічної ємності території;
- розроблення та впровадження в статистичну звітність всіх рівнів індикаторів сталого розвитку;

у сфері формування інституційної бази сталого розвитку:

- створення Національної агенції зі сталого розвитку з повноваженнями щодо стратегічного планування переходу до сталого розвитку та інтеграції економічної, соціальної та екологічної політики;
- зміцнення системи державного управління сталим розвитком, введення посади віце-прем'єра зі сталого розвитку;
- створення при Президентові України Громадської ради зі сталого розвитку з метою вироблення рекомендацій до стратегічних документів щодо сталого розвитку України;
- посилення інтеграції екологічної політики в галузеві політики, створення в усіх міністерствах і облдержадміністраціях управлінь зі сталого розвитку;
- впровадження системи заохочення муніципальних програм сталого розвитку;
- створення інформаційно-аналітичних і науково-освітніх центрів зі сталого розвитку;

- організація системи моніторингу стану довкілля, населення та господарства за ключовими показниками.

Ціль 6. Збереження національних цінностей і традицій природокористування

Першочергові завдання:

- визнання значущості традиційних цінностей, знань і методів використання ресурсів як базису для формування принципів збалансованості, справедливості, достатності та ефективності у межах ємності довкілля для сприяння сталому розвитку;
- відновлення та поширення історично сформованих в Україні та адаптованих до вимог сьогодення національних цінностей, традицій і досвіду природокористування як системи цілісних наукових уявлень про землю, природні ресурси, систему господарювання та природу;
- створення і зміцнення правових інструментів для збереження традиційних природних і природно-антропогенних ландшафтів як осередків вивчення та відтворення вікових практик господарювання, збалансованого з природним середовищем;
- зміна моделей споживання на основі традиційних цінностей і способів природокористування та споживання;
- введення системи заходів для формування у населення усвідомлення традицій природокористування як національної цінності;
- визнання самоцінності інших живих істот, які мають право на свій життєвий простір.

Ціль 7. Захист національних інтересів України в процесі глобалізації

Першочергові завдання:

у сфері захисту національних інтересів:

- впровадження системи комплексної оцінки переваг і ризиків для сталого розвитку України під час підготовки нових зобов'язань міжнародного характеру;
- забезпечення проведення обов'язкової стратегічної екологічної оцінки у разі залучення іноземних інвестицій та в процесі інтеграції України до світової економіки;
- забезпечення експорту товарів і послуг, у виробництві яких Україна має конкурентні переваги, зокрема сільськогосподарської продукції в умовах наростаючої продовольчої кризи;
- сприяння експорту продуктів переробки, а не сировини;
- сприяння у реалізації конкурентних переваг країни на світовому ринку транспортних послуг з урахуванням потужного транзитного потенціалу України;
- активізація розвитку конкурентоспроможних секторів економіки у міжнародному співробітництві України;
- пріоритетне забезпечення диверсифікації джерел постачання енергоресурсів в Україну та зростання рівня енергозабезпеченості на основі внутрішніх енергоресурсів;

- створення єдиного національного культурного простору та захист цього простору від негативних впливів процесів глобалізації;

у сфері міжнародного співробітництва:

- європейська інтеграція України відповідно до Угоди про партнерство та співробітництво, Порядку денного асоціації Україна-ЄС та інших нормативних документів з обов'язковим захистом національних інтересів країни у цьому процесі;
- розвиток співробітництва України з іншими країнами та міжнародними організаціями з питань сталого розвитку;
- участь України у міжнародному співробітництві щодо ресурсозбереження та екоефективності, у тому числі реалізації механізмів Кіотського протоколу через проекти спільного впровадження.

Ціль 8. Забезпечення участі всіх заінтересованих сторін у формуванні та реалізації політики сталого розвитку

Першочергові завдання:

- розроблення та впровадження механізмів партнерства органів державної влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу, науки, освіти і громадських організацій;
- удосконалення процедур участі громадськості у прийнятті рішень на рівні міністерств, відомств, регіональних і місцевих органів управління щодо програм та проектів розвитку, які можуть мати негативні соціально-економічні та екологічні наслідки;
- встановлення ефективного громадського контролю за діяльністю владних структур;
- створення системи об'єктивного інформування всіх заінтересованих сторін про політичні, економічні, соціальні та екологічні аспекти сталого розвитку України;
- організація постійного діалогу влади, інститутів громадянського суспільства та бізнесу на найвищому політичному рівні щодо проблем розвитку України та шляхів їх розв'язання;
- забезпечення всебічної підтримки суспільно значущих громадських ініціатив;
- забезпечення підготовки і видання доповіді громадських організацій «Громадська оцінка сталого розвитку України».

Ціль 9. Формування та впровадження регіональної політики сталого розвитку

Першочергові завдання:

- розроблення та впровадження регіональної політики, яка забезпечуватиме гармонійне поєднання загальнонаціональних і регіональних інтересів, регулярний моніторинг її виконання, а також узгоджуватиметься зі стратегією сталого розвитку України;
- розроблення та реалізація узгоджених регіональних програм сталого розвитку на основі комплексного міжрегіонального використання природно-ресурсної бази країни;

- оптимізація співвідношення рівнів розвитку регіонів на основі врахування природних, природно-ресурсних, історичних, соціокультурних чинників розвитку кожного з них;
- класифікація регіонів України за рівнем техногенного навантаження та поліпшення екологічної ситуації у найпроблемніших регіонах;
- зміцнення горизонтальних зв'язків між регіонами шляхом виконання спільних соціально-економічних і екологічних програм та проведення міжрегіональних природоохоронних заходів.

4 Механізми (способи) переходу України до сталого розвитку

Практична реалізація переходу України до сталого розвитку зумовлена як впливом України на глобальні процеси, так і зворотним впливом. У цих умовах в основу дії механізмів реалізації переходу до сталого розвитку має бути закладений принцип забезпечення багаторівневої системи дій і заходів.

Модель реалізації Концепції сталого розвитку України включає блоки заходів наддержавного та внутрішньодержавного рівнів. Це дії, спрямовані на мінімізацію негативних зовнішніх чинників, що діють на наддержавному та внутрішньодержавному рівнях, а також дії активного, конструктивного характеру, що забезпечують реалізацію заходів щодо створення нових ресурсів і умов забезпечення сталого розвитку країни, посилення її конкурентних позицій на міжнародній арені, зростання економічного потенціалу, соціального розвитку, поліпшення екологічної ситуації в межах її території.

Реалізація моделі сталого розвитку в Україні потребує створення та використання структурованої системи правових, економічних та інших механізмів. У найзагальнішому вигляді можна визначити такі види механізмів переходу до сталого розвитку:

- I. Державні регулюючі механізми.
- II. Правові механізми.
- III. Фінансові механізми державного регулювання.
- IV. Економіко-виробничі механізми.
- V. Соціально-економічні механізми.
- VI. Соціальні світоглядні, наукові й освітянські механізми.

5 Етапи переходу до сталого розвитку

На шляху до сталого розвитку будуть змінюватися уявлення про нього, оскільки поглиблюватимуться знання про природу, людину, її потреби та засоби їх задоволення. Тому реалізація принципів сталого розвитку має здійснюватися поетапно.

На першому (*стабілізаційному*) етапі мають бути створені передумови переходу до сталого розвитку. Слід зупинити процеси деградації у суспільстві й природі, створити умови для здійснення комплексного оздоровлення довкілля та відтворення природних ресурсів, а також досягти усвідомлення більшістю населення безальтернативності сталому розвитку та пріоритетності екологічних чинників над усіма іншими.

На другому (*підготовчому*) етапі слід здійснити перехід від економіки зростання до економіки розвитку, забезпечити комплексне оздоровлення природного середовища і надати пріоритетне значення відтворенню природних ресурсів, забезпечити умови для створення внутрішнього ринку, домогтися реальної єдності влади і суспільства. Необхідно розробити і впровадити в життя нову політику в галузі освіти і виховання, науки і технологій згідно з принципами та завданнями сталого розвитку.

На третьому (*перехідному*) етапі потрібно здійснити системні (структурні та функціональні) перетворення в економіці, екологізацію суспільно-економічних відносин, технологічне оновлення виробництва, інформатизацію національної та регіональних економічних систем, зміну моделей виробництва і споживання, подолати бідність як соціальне явище, поліпшити якість життя населення, наблизити витрати ресурсів на одиницю кінцевої продукції до рівня розвинутих європейських країн.

На четвертому (*сформованому*) етапі функціонування стратегії сталого розвитку Україна має стати повноправним членом спільноти розвинутих країн світу, що перейшли на засади сталого розвитку.

6 Очікувані результати

Реалізація переходу України до сталого розвитку сприятиме:

- зменшенню антропогенного навантаження на довкілля та запровадженню збалансованого природокористування;
- припиненню деградації довкілля та збереженню біологічного й ландшафтного різноманіття;
- підвищенню конкурентоспроможності національної економіки;
- екологізації усіх галузей економіки;
- структурній перебудові економіки країни у напрямі зростання частки високотехнологічних видів економічної діяльності та зменшення частки ресурсо- й енергоємних виробництв;
- створенню сприятливих умов для розвитку соціально та екологічно відповідального бізнесу;
- підвищенню рівня якості життя населення та особистісного розвитку людини;
- підвищенню продуктивності праці;
- захисту здоров'я населення від негативних чинників довкілля та зростанню тривалості життя;
- підвищенню рівня соціальних стандартів і гарантій;
- інтеграції освіти для сталого розвитку в національну систему освіти, підвищенню рівня кваліфікації та перепідготовки державних службовців і кадрів для різних галузей економіки;
- створенню системи наукового забезпечення переходу до сталого розвитку;
- збереженню історичної та культурної спадщини українського народу;
- удосконаленню нормативно-правового забезпечення сталого розвитку;

- формуванню системи державного управління сталим розвитком;
- зміні моделей виробництва і споживання на основі традиційних цінностей та новітніх способів природокористування;
- захисту національних інтересів України;
- розвитку громадянського суспільства;
- зміцненню партнерства органів державної влади та місцевого самоврядування, бізнесу, науки та інститутів громадянського суспільства у реалізації політики сталого розвитку України;
- реалізації політики сталого розвитку на регіональному рівні та зменшенню регіональних диспропорцій.

7 Оцінка фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів

Фінансування заходів переходу України до сталого розвитку планується здійснювати за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, а також інших джерел.

Для виконання заходів переходу України до сталого розвитку також залучатиметься міжнародна фінансова допомога.

Розробники проекту концепції:

- Інститут географії НАНУ
- Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАНУ
- Інститут проблем природокористування та екології НАНУ
- Науково-дослідний інститут сталого розвитку та природокористування НАНУ
- Українське товариство охорони природи
- Всеукраїнська екологічна ліга

Прес – конференція

«Перехід України до збалансованого розвитку»

Підготувала вчитель географії

КУ СЗОШ №11

Бондаренко С. М.

Мета: систематизувати та поглибити знання учнів про передумови та складові сталого розвитку України, безпеку людини в контексті Концепції ООН про сталий розвиток людства; розвивати навички самостійної пошукової роботи; вміння аргументовано викладати свою точку зору; формувати комунікативні компетенції учнів; виховувати толерантність, бажання пізнавати навколишній світ; сприяти розвитку екологічного мислення учнів.

Склад учасників конференції: доповідачі, кореспонденти, запрошені.

I. Організаційний момент.

Вітання, запрошення до співробітництва, побажання гарного настрою.

Оголошення теми і мети заходу.

Ведучий представляє доповідачів і розпочинає конференцію віршем Віктора Геращенко «Впаду на груди рідної землі...»

...Впаду на груди рідної землі
І серцем її дихання відчую.
Відчую рани, болі і жалі.
Чи є той лікар, що все це злікує?
Цей тужний стогін лине з глибини,
І знову й знов мою тривожить душу.
Він народився з нашої вини –
Ми до землі були такі байдужі...
Ми брудом запоганили річки,
Розводим сміття замість зелен-саду.
І ліс стоїть, засмучений такий –
Ми більше нищимо дерев, ніж садим.
І чи весна надворі, чи зима,
Чи дощ іде, чи сніг останній тане –
Дими висять довкіл, немов туман,
Крізь них до неба погляд не дістане.
...Впаду на груди рідної землі
І прошепочуть тихо-тихо губи:
Ми тут живемо, а не десь в імлі.
Чому ж цю землю так безжально губим?

II. Хід конференції

І доповідач (експерт з економіки)

Стратегія сталого розвитку. Передумови, принципи, складові.

Впродовж багатьох століть людство жило на основі «філософії споживання» під гаслами «людина – цар природи» та «споживання заради процвітання». Панування ресурсоруйнівних технологій визначалося пріоритетом економічної вигоди та ілюзією невичерпності ресурсного потенціалу. Унаслідок такого способу господарювання ресурси вичерпалися, почалася деградація природного середовища. Людство зіштовхнулося з глобальними екологічними проблемами, кризами й катастрофами. Це стало соціально-економічними та екологічними передумовами виникнення концепції сталого розвитку.

У 1972 році Конференція ООН у Стокгольмі показала, що у світі існують протиріччя в поглядах на процес розвитку в індустріально розвинених державах і державах, що розвиваються: перші хотіли екологізації, проведення робіт з очищення планети, другі – економічного розвитку, подолання бідності. У 1983 році була створена міжнародна комісія з навколишнього середовища й розвитку, що висловила думку про необхідність об'єднання напрямку розвитку обох груп країн. Як наслідок, з'явилося поняття «сталий розвиток»

Конференція ООН з питань навколишнього середовища і розвитку, яка відбулася 1992 р. в м. Ріо-де-Жанейро та одноставно ухвалила так звану «Декларацію Ріо», визнала концепцію сталого розвитку домінуючою ідеологією функціонування земної цивілізації у XXI ст.

Актуальність впровадження Стратегії сталого розвитку в Україні обумовлена необхідністю стабілізації техногенного навантаження на навколишнє природне середовище та розв'язання комплексу екологічних проблем в умовах соціально-економічного зростання.

Стратегія сталого розвитку України є програмним документом довгострокової дії, який ґрунтується на сучасних міжнародних принципах співіснування людства і довкілля і в якому визначається мета, завдання та пріоритетні напрями поступального розвитку українського суспільства на шляху забезпечення збалансованості економічних, соціальних та екологічних чинників. Пріоритетним напрямом сталого розвитку є оптимізація життєдіяльності людства в умовах безпечного природного середовища і гармонійних відносин як усередині суспільства, так і між окремими спільнотами.

Сталим є розвиток, який задовольняє потреби суспільства, не ставлячи під загрозу спроможність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. В основі сталого розвитку лежать невід'ємні права людини на життя та повноцінний розвиток. Треба підкреслити, що альтернативи стратегії сталого розвитку людства немає.

Кореспондент газети «Вісник»: Що покладено в основу Стратегії сталого розвитку?

І доповідач (експерт з економіки)

В основу Стратегії покладено рішення Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 рік) та Всесвітнього саміту зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002 рік), інших міжнародних форумів з питань навколишнього середовища та забезпечення сталого розвитку.

Стратегія базується на положеннях Конституції України, законах та інших нормативно-правових актах, міжнародних договорах, стороною яких є Україна, а також на результатах наукових досліджень у сферах екології та суспільного розвитку, оцінці сучасного стану довкілля та соціально-економічного розвитку держави, врахуванні глобальних і регіональних особливостей взаємодії людини та довкілля.

Кореспондент газети «Тиждень»: В чому полягала необхідність розроблення Стратегії сталого розвитку?

І доповідач (експерт з економіки)

Протягом тривалого часу економічний розвиток України супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів. Наслідки такої економічної діяльності продовжують негативно впливати на навколишнє середовище, що призводить до виснаження ресурсного потенціалу, зростання витрат на захист населення і територій, ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій та відтворення природної рівноваги.

Україна продовжує посідати провідне місце в світі за інтенсивністю використання та експлуатації надр. Унаслідок зростання вартості енергоресурсів і ускладнення гірничо-геологічних та екологічних умов освоєння мінерально-сировинних ресурсів знижується економічна

ефективність видобутку корисних копалин. У більшості гірничодобувних регіонів накопичилися серйозні соціально-економічні та екологічні проблеми. Через закриття шахт і кар'єрів набули розвитку небезпечні гідрогеологічні процеси - підтоплення, зсуви, хімічне забруднення ґрунтів, підземних вод тощо.

Кореспондент газети «Вісник»: Які принципи Концепції сталого розвитку?

1 доповідач (експерт з економіки)

Концепція сталого розвитку ґрунтується на п'яти головних принципах:

1. Людство дійсно може надати розвитку сталого і довготривалого характеру, для того щоб він відповідав потребам людей, що живуть зараз, не втрачаючи при цьому можливості майбутнім поколінням задовольняти свої потреби.

2. Обмеження, які існують в галузі експлуатації природних ресурсів, відносні. Вони пов'язані з сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення.

3. Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на більш благополучне життя. Без цього сталий і довготривалий розвиток просто неможливий. Одна з головних причин виникнення екологічних та інших катастроф - злидні, які стали у світі звичайним явищем.

4. Необхідно налагодити стан життя тих, хто користується надмірними засобами (грошовими і матеріальними), з екологічними можливостями планети, зокрема відносно використання енергії.

5. Розміри і темпи росту населення повинні бути погоджені з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється

Приклади:

- Будівництво доріг, будівель має супроводжуватися відповідним зростанням зелених насаджень - щоб не погіршувати стан довкілля.

- Зростання виробництва зерна не повинно супроводжуватися виснаженням чи іншим погіршенням якості ґрунту.

- Видобування корисних копалин (наприклад металевих руд, вугілля) має супроводжуватися створенням підприємств що не залежать від цього видобутку. Таким чином щоб після вичерпання - майбутні покоління (а часто й поточні) не мали економічних проблем.

- У приватному сенсі - заробітна плата повинна компенсувати витрати на відновлення здоров'я, погіршене через виконувану роботу.

- Медичні препарати та хірургічні операції повинні не лише вирішувати поточну проблему, але й не призвести до погіршення стану здоров'я пацієнта у майбутньому, часто це включає і здоров'я наступних поколінь.

Кореспондент газети «Часопис»: Які основні складові сталого розвитку?

1 доповідач (експерт з економіки)

Сталий розвиток включає екологічну, соціальну, економічну складові .

Не можна реалізувати жодну з трьох складових стратегії сталого розвитку ізольовано, одну за рахунок інших. Вони органічно взаємопов'язані та

взаємообумовлені і тільки в цій єдності складають сталий розвиток. Спроби відірвати або ізолювати їх приречені на невдачу. Разом з тим треба зауважити, що в цій єдності ключовою ланкою є екологічна. Без збереження природи, середовища проживання людей всі інші втрачають сенс.

Кореспондент газети «Вісник»: Чи визначені етапи реалізації Стратегії?

1 доповідач (експерт з економіки)

Стратегія реалізується у три етапи: короткостроковий (підготовчий) - до 2007 р., середньостроковий (стабілізаційний) - до 2015 - 2025 років та довгостроковий - на подальшу перспективу.

Метою першого етапу є створення стартових умов для ефективної реалізації завдань визначених Стратегією.

Метою другого етапу є стабілізація структурних змін в економіці та соціальній сфері, створення основних засад соціально спрямованої ринкової економіки, подолання масової бідності, вихід на економічні показники середньо розвинутих країн.

На третьому етапі сталий розвиток повинен стати домінуючим принципом державної політики.

2 доповідач (експерт з екології)

Аналіз ресурсо-екологічних і природоохоронних проблем у контексті сталого розвитку

Одним з основних чинників сталого розвитку України є її природні умови і ресурси. Протягом тривалого часу економічний розвиток України супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів. Погіршення стану, деградація і виснаження ресурсів довкілля зумовлені передусім такими чинниками, як недостатньо екологічно обґрунтоване використання природно-ресурсного потенціалу, відсутність комплексності у веденні господарської діяльності, в освоєнні та експлуатації територій і корисних копалин тощо. У процесі господарської діяльності порушується генетична цілісність ландшафтів. До цього призводять екологічна незбалансованість структури сільськогосподарських угідь, ігнорування екологічної ємності та ерозійної стійкості ландшафтів під час їх використання, надмірна у багатьох регіонах країни розораність території, нераціональне ведення лісового господарства без урахування екологічних функцій лісів тощо.

Для істотного зменшення техногенного навантаження на довкілля, припинення процесів його деградації необхідно докорінно змінити існуючу практику господарювання. Критерієм сталого розвитку повинен бути не приріст обсягів виробництва, а потенціал його зростання в умовах збереження та переходу до покращення якісних показників навколишнього природного середовища.

Соціально-економічний розвиток має ґрунтуватися на принципах врахування можливостей природних комплексів витримувати антропогенні навантаження і забезпечувати нормальне функціонування біосфери і локальних екосистем. Від цього вирішальною мірою залежать їх

корисна продуктивність, якість і комфортність життєвого середовища, екологічне та економічне благополуччя населення того чи іншого регіону.

Кореспондент газети «Екологічна варта»: В 90-х роках минулого століття відбулося скорочення обсягів промислового виробництва в Україні. Чи сприяло це зменшенню забруднення навколишнього середовища?

2 доповідач (експерт з екології)

Скорочення обсягів промислового виробництва в Україні в 90-х роках минулого століття зумовило зменшення загального обсягу викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел. Проте починаючи з 2001 року знову спостерігається тенденція до збільшення забруднення. Це зумовлено реальним зростанням обсягів виробництва в базових галузях економіки в умовах недостатнього впровадження нових екологічно чистих технологій. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря мають транскордонний характер і негативно впливають на стан довкілля й інших країн.

Переважає більшість місць зберігання відходів не відповідає умовам екологічної безпеки, перебуває в незадовільному стані і є одним із найбільш вагомих чинників забруднення довкілля. Серед основних джерел утворення відходів слід назвати підприємства гірничопромислового, хіміко-металургійного, машинобудівного, паливно-енергетичного, будівельного, целюлозно-паперового та агропромислового комплексів.

За матеріалами спостережень мережі Держкомгідромету України можна зробити висновки, що екологічний стан країни залишається напруженими.

Забруднення повітряного басейну міст порівняно з попередніми роками суттєво не змінилось, однак спостерігається підвищення рівня в атмосфері такої канцерогенної домішки, як бензопірен. В атмосферних опадах суттєвих змін щодо вмісту хімічних сполук не відмічалось.

Кореспондент газети «Часопис»: Чи існують водно-екологічні проблеми в країні?

2 доповідач (експерт з екології)

За рівнем використання водних ресурсів для потреб промисловості, сільського господарства та населення, а також рівнем зарегульованості річкового стоку Україна посідає одне з перших місць серед європейських країн. Водно-екологічні проблеми пов'язані насамперед з водогосподарською діяльністю, переважно орієнтованою на максимальне використання корисних властивостей водних об'єктів без урахування при цьому довгострокових наслідків.

Обсяг неочищених стічних вод, які щороку скидаються у водні об'єкти, становить майже 1 відсоток величини сумарного середньорічного річкового стоку. Самовідновлювальної здатності водних екосистем недостатньо для нейтралізації негативних впливів і відновлення порушеної екологічної рівноваги. Стійке забруднення поверхневих вод зумовлено також надмірною розораністю ландшафтів водозабірних територій басейнів малих і великих річок, що прискорює водно-поверхневу міграцію забруднювачів, водну ерозію і замулювання річкових систем.

Річки України як і раніше продовжують зазнавати значного антропогенного впливу. Відмічається досить високе забруднення поверхневих вод важкими металами. У порівнянні з попередніми роками спостерігається збільшення забруднення сполуками важких металів річок басейнів Західного Бугу, Дунаю, Дніпра, Сіверського Дінця; сполуками азоту та важких металів річок басейну Дністра. Спостерігалось деяке зниження вмісту нафтопродуктів у річках басейну Дніпра та Приазов'я.

Кореспондент газети «Екологічна варта»: Проблема деградації земель стає дедалі актуальнішою в світі. Чи стосується це нашої держави?

2 доповідач (експерт з екології)

Проблема деградації земель стає дедалі актуальнішою і в нашій країні. Маючи близько 1 відсотка сільськогосподарських угідь світу, Україна швидко втрачає свій земельний потенціал у зв'язку з прогресуючим погіршенням якісних показників родючості ґрунтів. Рівень забруднення ґрунтів хлорорганічними пестицидами зменшився, але важкими металами у містах (особливо в Костянтинівці, Артемівську, Маріуполі) продовжує залишатись високим.

Крім того, внаслідок зниження культури землеробства щороку втрачається від 0,6 до 1 тонни гумусу з кожного гектара землі. Найбільшу частку в структурі земель України займають площі сільськогосподарського призначення, що зумовлено екстенсивними методами використання земельних угідь. За рівнем техногенного втручання в природні екосистеми аграрний сектор перебуває на першому місці в світі.

2 доповідач (експерт з екології)

Важливим фактором стабілізації екологічної ситуації в Україні та її сталого розвитку є лісовий фонд. Ліси за своїм господарським призначенням і місцезростанням виконують переважно захисні, санітарно-гігієнічні та оздоровчі функції і мають обмежене промислово-експлуатаційне значення. Надмірне лісокористування призвело до істотних змін у структурі лісів, погіршення стану природних комплексів, деградації рослинного покриву, до виснаження лісосировинної бази.

3 доповідач (експерт із клімату)

Зміни клімату

Зміни клімату вже стали реальністю для Європи й України. Атмосферна концентрація CO₂ значно перевищила природний діапазон за останні 650 тис. років. У масштабах континентів, регіонів та океанів спостерігалися численні довгострокові зміни клімату. Вони включали «зміни арктичних температур та льодових покривів, широко поширені зміни кількості опадів та екстремальних погодних умов, таких як посухи, сильні опади, гарячі хвилі та інтенсивність тропічних циклонів».

Метеорологи встановили, що в Україні середня температура за останні десять років підвищилася на 0,3—0,6°C, тоді як за останні сто років — на 0,7°C. Зросла кількість стихійних метеорологічних явищ (зливи, буревії),

різних катаклізмів. За розрахунками, підвищення температури на 2°C вже може викликати незворотні зміни.

Кориспондент газети «Екологічна варта»: Кіотський протокол зобов'язує розвинуті країни та країни з перехідною економікою скоротити або стабілізувати викиди парникових газів у 2008-2012 роках до рівня 1990 року. Що ви можете сказати стосовно цього?

З доповідач (експерт із клімату)

Україна ратифікувала Кіотський протокол у 2004 році із зобов'язанням не перевищити до 2012 року обсягу викидів, що мала в 1990р. Але ж проблема змін клімату не обмежується лише рамками виконання Кіотського протоколу, згідно з яким Україна має право на продаж квот на емісію тепличних газів. Мова йде про створення надзвичайної державної програми підготовки України до життя і роботи в умовах глобального потепління, опустелювання, підняття рівня Світового Океану. Що робити з сільським господарством у посушливих районах, як врятувати життя літніх людей, і як допомагати дітям пережити спеку, як створити потрібну для існування людей інфраструктуру і як уникнути нашестя мільйонів екологічних біженців — ці та інші питання вже сьогодні на повен зріст стоять перед державою.

Кореспондент газети «Тиждень»: Чим погані глобальні зміни клімату?

З доповідач (експерт із клімату)

Існує така думка, що з глобальним потеплінням в світі стане лише тепліше. Але насправді на нас чекають зміни клімату, які тягнуть за собою такі екстремальні природні явища, як посухи, повені, сильні урагани, затоплення прибережних районів і поселень, аномальні температури. Через проблему зміни клімату вже до кінця цього століття сотням мільйонів людей загрожує вимирання.

Кориспондент газети «Екологічна варта»: Як швидко відбуватиметься глобальне потепління?

З доповідач (експерт з клімату)

Однозначну відповідь на це запитання дати неможливо. Невідомо, чи буде виконане рішення Конвенції ООН щодо кліматичних змін. На думку екологів, найдієвішими будуть такі заходи, як підвищення ефективності енерговикористання й перехід до альтернативних видів палива (відмова від викопних видів палива, зокрема таких, як нафта й вугілля).

Кориспондент газети «Екологічна варта»: Яка частка впливу людини на процес глобального потепління?

З доповідач (експерт із клімату)

За останнім звітом IPCC1 «саме збільшення викидів парникових газів внаслідок діяльності людини є найбільшою причиною зафіксованих кліматичних змін». Вуглекислий газ (CO₂) є найбільш важливим парниковим газом. За останні 100 років його концентрація збільшилася на 40%, що є найбільшим рівнем за останні 650 тис. років. Основними причинами збільшення концентрації вуглекислого газу є спалювання викопного палива (вугілля, нафти, газу), зміни в землекористуванні та вирубка лісів. Глобальні концентрації метану збільшилися 2,4 рази в порівнянні з доіндустріальним періодом. Основними причинами збільшення метану є викиди під час

видобутку та транспортування вугілля, природного газу та нафти, викиди з сміттєзвалищ та викиди в сільському господарстві.

Кориспондент газети «Вісник»: Які будуть наслідки від зміни клімату для України?

3 доповідач (експерт із клімату)

В Україні відсутні наукові дослідження, які б вивчили це питання комплексно з точки зору різних аспектів (економічних, соціальних та екологічних), тому коментарі деяких вчених можна лише розглядати як їх думка, не підкріплена аналізом усіх факторів. Грунтуючись на висновках вчених Міжнародної Групи Експертів зі зміни клімату про глобальні та регіональні наслідки від зміни клімату, можна зробити висновки, що Україні так само загрожують збільшення кількості стихійних лих, зростання повеней у Карпатах, перетворення степів південного регіону на пустелі, затоплення прибережних частин та гостра нестача питної води в центральних та східних регіонах України.

Крім того, ми – не ізольована у світі держава. Зміни означатимуть масову імміграцію з південних країн, де умови життя стануть нестерпними. Нам слід чекати і таких «небажаних гостей», як малярія і інші інфекційні захворювання.

Кориспондент газети «Вісник»: Що важливіше для України: покращувати економіку чи боротися зі зміною клімату?

3 доповідач (експерт із клімату)

Насправді для України боротьба зі зміною клімату співпадає з покращенням економіки та посиленням конкурентоспроможності:

1. Енергозбереження та розвиток альтернативних джерел енергії допоможуть знизити залежність від імпортованих енергоресурсів та сприятимуть зниженню викидів інших забруднюючих речовин, що викидаються внаслідок спалювання викопного палива.

2. Ратифікувавши Кіотський Протокол Україна отримала можливості залучення додаткових коштів на виконання проектів із зниження викидів парникових газів. Державні, комунальні та приватні підприємства можуть отримати часткове фінансування модернізації своїх підприємств за рахунок продажу майбутніх знижень викидів парникових газів по механізму спільного впровадження.

4 доповідач (експерт із соціальних питань)

Аналіз соціальних проблем у контексті сталого розвитку

Важливе місце в комплексі стратегічних завдань сталого розвитку займають соціальні питання.

Об'єктивний процес спаду виробництва в умовах соціально-економічної трансформації призвів до значного розшарування населення за рівнем реальних доходів та рівнем життя.

Демографічні проблеми безпосередньо чи опосередковано впливають на всі аспекти розвитку суспільства. Різкий демографічний спад, який спостерігався в Україні протягом останніх років, негативно позначається на геополітичному потенціалі держави. Занепокоєння викликають високі темпи депопуляції та її прогностичні показники на найближче десятиріччя, які

проявляються на фоні зниження очікуваної при народженні тривалості життя та наявної еміграції найбільш динамічних трудових ресурсів.

Кориспондент газети «Тиждень»: Які основні завдання сталого розвитку у сфері забезпечення соціальної справедливості

4 доповідач (експерт із соціальних питань)

Стратегічними завданнями сталого розвитку у сфері забезпечення соціальної справедливості є зниження рівня майнового розшарування населення, подолання бідності; зниження рівня безробіття населення і забезпечення продуктивної зайнятості; збереження і зміцнення демографічного та трудового ресурсного потенціалу країни; стабілізація демографічної структури суспільства;

зміцнення фізичного здоров'я нації; оптимізація соціальної структури суспільства; встановлення гарантій забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, екологічного і соціального благополуччя;

розвиток системи освіти, просвіти та поширення інформації з питань сталого розвитку.

III. Підсумки конференції. Заключне слово ведучого (учителя).

ТЕМА 2. ПРІОРИТЕТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

Теоретична частина

Запроваджена модель ринкової трансформації українського суспільства призвела до значних соціальних втрат, ослаблення громадянських інститутів, що є загрозою демократичному розвитку. Зросли бідність, кількість захворювань, пов'язаних із соціальними проблемами, скоротилась середня тривалість життя, зменшилась кількість населення. Посилилось розшарування суспільства за майновими ознаками, рівнем доходу, можливостями доступу до соціальних благ.

Для подолання цих явищ важливими завданнями є: запровадження механізмів громадського контролю за діями органів державної влади; посилення боротьби з організованою злочинністю та корупцією в державі; підвищення незалежності судової влади; забезпечення незалежності ЗМІ, створення системи об'єктивного інформування про ЗР; приведення рівня заробітної плати у відповідність з реальною вартістю робочої сили; забезпечення повної зайнятості працездатного населення, економічна підтримка непрацездатних верств населення; децентралізація програм соціальної підтримки населення й підвищення ролі місцевих органів влади у вирішенні проблем бідності на основі цільового закріплення податків за місцевими бюджетами.

2.1. Стратегія розвитку національної економіки та її структурна перебудова на засадах сталого розвитку

Формування нової моделі економіки на засадах невиснажливого відновлювального природокористування

Першочергові завдання:

у сфері структурної перебудови економіки України:

- структурна перебудова національної економіки у напрямі зниження частки сировинних галузей промисловості, розвитку високотехнологічних виробництв, активізації інноваційної діяльності;
- доведення частки відновлюваної енергетики до середньоєвропейського рівня;
- запровадження системи стратегічної екологічної оцінки стратегій, планів і програм;
- удосконалення системи довгострокового прогнозування стану природних ресурсів, їх економічної оцінки; створення уніфікованих кадастрів природних ресурсів;
- проведення оцінки впливу на навколишнє середовище у разі імпорту та міжрегіонального переміщення сировини, продукції та відходів;
- зміна акценту в податковій політиці з оподаткування робочої сили та доходу на оподаткування ресурсопотоків і забруднення;
- забезпечення розвитку та впровадження більш чистого виробництва;

- удосконалення системи обліку та довгострокового прогнозування стану природних ресурсів, їх економічної оцінки; створення та використання уніфікованих кадастрів природних ресурсів;
- детінізація економіки;
- підвищення у структурі засобів виробництва частки інформаційно-комунікаційних технологій;
- розвиток секторів «зеленої» економіки;

в енергетичній сфері:

- пріоритетний розвиток відновлюваної енергетики: будівництво вітрових електростанцій, використання сонячної енергії, геологічна розвідка і технічне освоєння родовищ геотермальних ресурсів, розроблення та впровадження біоенергетичних установок, використання шахтного метану;
- раціоналізація використання наявних енергетичних потужностей з урахуванням прогнозних потреб територіального розвитку; відмова від будівництва гігантських енергогенеруючих агрегатів;
- підвищення технічного рівня та екологічної безпеки теплових електростанцій шляхом застосування новітніх ефективних технологій спалювання палива;
- розроблення державної програми оптимізації використання ядерної енергії та виведення з експлуатації енергоблоків атомних електростанцій, які відпрацювали свій термін, і створення потужностей для переробки та безпечного захоронення їх відходів;

у сфері енергозбереження:

- зменшення рівня енергоємності виробництва шляхом впровадження енергозберігаючих технологій;
- впровадження ефективних механізмів економії енергії шляхом удосконалення цінової та митної політики, оподаткування, кредитно-фінансових механізмів, економічного стимулювання енергозбереження у бюджетній сфері;
- запровадження практики аудитів з енерго- і ресурсозбереження для обґрунтування норм ресурсовитрат і тарифів на послуги житлово-комунального господарства;
- запровадження екологічної сертифікації та ліцензування у сфері природокористування і ресурсозбереження;
- обмеження монополізму в ресурсному секторі;

у сфері промислового виробництва та транспорту:

- формування ефективної у господарському та екологічному відношенні міжгалузевої структури виробництва, що відповідає світовим стандартам і потребам економіки країни та її регіонів;
- поступове скорочення сировинних виробництв, використання у виробництві замкнених технологічних циклів і рециклінгу;

- мінімізація використання або повне вилучення токсичних матеріалів з усіх видів відходів поблизу джерел їх виникнення шляхом заміни сировини та технологій;
- модернізація та використання екологічно безпечних видів транспорту, транспортних комунікацій і палива, у тому числі неуглецевого;

в аграрній сфері:

- впровадження енергоефективних технологій обробітку землі, оптимізація структури посівних площ і сівозмін, реалізація заходів з підвищення родючості ґрунтів і продуктивності орних земель;
- впровадження ресурсоощадних систем ведення сільського господарства та адаптованих до місцевих умов технологій;
- розширене впровадження органічного землеробства;
- забезпечення контролю якості сільськогосподарської продукції; зміна структури харчування населення;
- забезпечення розвитку сільських поселень, гармонізованих з особливостями довкілля;
- впровадження ефективного контролю за використанням генетично модифікованих організмів;

у сфері житлово-комунального господарства:

- енергозбереження та зменшення витрат на опалення житла, водозабезпечення та утилізацію відходів; законодавче закріплення економічних механізмів стимулювання зменшення енергоспоживання;
- тотальне впровадження систем обліку і регулювання споживання води, тепла та енергоресурсів;

у сфері нових технологій:

- розвиток національної інноваційно-інформаційної інфраструктури;
- активізація процесів внутрішнього і зовнішнього трансферу наукоємних ресурсо- та екоефективних технологій;
- скорочення термінів впровадження досягнень науково-технічного прогресу в практичну діяльність суб'єктів господарювання.

2.2. Рамкова Конвенція ООН про зміну клімату

Актуальні вимоги і міжнародні зобов'язання України з Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату, як однієї з Конвенцій Ріо

З 11 серпня 1997 року Україна є Стороною Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату (РКЗК). Цієї події передувало підписання РКЗК Україною в червні 1992 РКЗК в м.Ріо-де-Жанейро, та ратифікація її Законом України від 29 жовтня 1996 року №435/96-ВР.

Далі наводиться перелік актуальних вимог за РКЗК у поєднанні із відповідними зобов'язаннями за Кіотським протоколом, а також аналіз виконання таких зобов'язань.

Рамкова Конвенція ООН про зміну клімату, а також будь-які пов'язані правові документи передбачають, що кінцевою ціллю є стабілізація концентрації парникових газів в атмосфері на тому рівні, який не допускав би шкідливого впливу на кліматичну систему.

З цією метою РКЗК визначає певні зобов'язання Сторін Конвенції. Однак, РКЗК також передбачає принцип спільної але диференційованої відповідальності між Сторонами РКЗК. Відповідно до цього принципу застосовуються різні зобов'язання за РКЗК для двох груп країн, а саме: Сторони додатку I до РКЗК та Сторони, які не включені в додаток I до РКЗК. До першої групи країн відносяться країни, які на 1992 рік були членами ОЕСР, а також країни, в яких відбувається процес переходу до ринкової економіки. Більш того, розвинуті країни з додатку I – країни-члени ОЕСР, окремо відображені у додатку II до РКЗК. Іншими словами, перелік Сторін додатку II відрізняється від переліку Сторін додатку I, тим, що він не включає країни, в яких відбувається процес переходу до ринкової економіки. Інша група – Сторони, які не включені до додатку I, включають країни, що розвиваються. Ця група також не є однорідною та включає країни, що розвиваються із зазначенням декількох підгруп, як то: малі острівні країни, країни із низькими прибережними районами, країни, уразливі до стихійних лих, тощо, а також включає окрему групу країн, у кількості 49, які є найменш розвинутими країнами.

Відповідно до групувань Сторін РКЗК накладаються різні зобов'язання. Так, Сторони додатку I приймають більш широкі зобов'язання у порівнянні із Сторонами, що не входять до додатку I.

України входить до додатку I РКЗК із позначкою про те, що вона є країною, в якій відбувається процес переходу до ринкової економіки. Окрім України до цієї групи Сторін РКЗК також включені країни центральної та східної Європи. Враховуючи статус країн, в яких відбувається процес переходу до ринкової економіки, ця група Сторін має дещо більш гнучкі зобов'язання щодо участі в РКЗК у порівнянні із зобов'язаннями розвинутих країн.

Зобов'язання Сторін викладені у **Статті 4 РКЗК**, які, відповідно до принципів РКЗК, викладених у **Статті 3 РКЗК**, мають бути виконані із забезпеченням сталого економічного розвитку Сторін, та такі зобов'язання умовно можна поділити на загальні та конкретні.

1) Загальні зобов'язання стосуються усіх Сторін РКЗК, в тому числі України, як однієї з групи країн, в яких відбувається процес переходу до ринкової економіки, та передбачають, що усі Сторони:

а) розробляють, періодично поновлюють, публікують і надають Конференції Сторін у відповідності зі Статтею 12 національні кадастри антропогенних викидів із джерел і абсорбції поглиначами усіх парникових

газів, які не регулюються Монреальським протоколом, використовуючи порівняльні методології, які будуть узгоджені Конференцією Сторін;

b) формулюють, здійснюють, публікують і регулярно поновлюють національні і, у відповідних випадках, регіональні програми, які містять у собі заходи по пом'якшенню наслідків зміни клімату шляхом вирішення проблеми антропогенних викидів із джерел і абсорбції поглиначами усіх парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом, і заходи по сприянню адекватній адаптації до зміни клімату;

c) сприяють і співпрацюють у розробці, застосуванні і розповсюдженні, включаючи передачу технологій, методів і процесів, які дають можливість обмежити, знизити або припинити антропогенні викиди парникових газів, що не регулюються Монреальським протоколом, в усіх відповідних секторах, включаючи енергетику, транспорт, промисловість, сільське господарство, лісове господарство і вилучення відходів;

d) сприяють раціональному використанню поглиначів і накопичувачів усіх парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом, включаючи біомасу, ліси, океани та інші наземні, прибережні і морські екосистеми, а також, у відповідних випадках сприяють їх охороні і підвищенню якості і співпрацюють у цьому напрямку;

e) співпрацюють у прийнятті підготовчих заходів з метою адаптації до наслідків зміни клімату; розробляють і розвивають відповідні комплексні плани по веденню господарства у прибережній зоні, водних ресурсів і сільському господарству, і по охороні та відновленню районів, особливо в Африці, що потерпілі від посух, опустелювання, а також повеней;

f) за можливістю враховують пов'язані із зміною клімату міркування при проведенні своєї відповідної соціальної, економічної і екологічної політики і застосуванні заходів і використовують відповідні методи, наприклад оцінки наслідків, складені і визначені на національному рівні, з метою зменшити до мінімуму негативні для економіки, здоров'я суспільства і якості оточуючого середовища наслідки здійснення проектів чи заходів, спрямованих на пом'якшення впливу зміни клімату чи пристосування до нього;

g) сприяють і співпрацюють при проведенні наукових, технологічних, технічних, соціально-економічних та інших досліджень, систематичних спостережень і створенні банків даних, пов'язаних з кліматичною системою і призначених для поглиблення знань, а також зменшення або усунення невизначеностей, які залишились, щодо причин, наслідків, масштабів і строків зміни клімату та щодо економічних і соціальних наслідків різних стратегій реагування.

Більш того, **Стаття 5 РКЗК** вимагає, щоб Сторони при виконанні зобов'язання за цим пунктом:

a) у міру необхідності підтримують і зміцнюють діяльність міжнародних і міжурядових програм і мереж чи організацій, які мають на меті визначення, проведення, оцінку і фінансування досліджень, збирання даних і систематичне спостереження, зважаючи на необхідність зведення до мінімуму дублювання зусиль;

b) підтримують міжнародні та міжурядові зусилля по зміцненню систематичного спостереження і національного потенціалу та можливостей у галузі наукових і технічних досліджень, особливо в країнах, що розвиваються, і по сприянню доступу до даних і результатів їх аналізу, одержаних із районів, що знаходяться за межами дії національної юрисдикції, та обміну ними; і

c) враховують особливі інтереси і потреби країн, які розвиваються і співпрацюють у зміцненні їх національного потенціалу і можливостей участі в зусиллях, згаданих у підпунктах a) і b) вище.

h) сприяють і співпрацюють у питаннях повного, відкритого і оперативного обміну відповідною науковою, технологічною, технічною, соціально-економічною і юридичною інформацією, пов'язаною з кліматичною системою та зміною клімату, а також з економічними і соціальними наслідками різних стратегій реагування;

i) сприяють і співпрацюють у галузі освіти, підготовки кадрів і просвіти населення в питаннях зміни клімату і підтримують найширшу участь у цьому процесі, у тому числі неурядових організацій.

Більш того, **Стаття 5 РКЗК**, вимагає, щоб Сторони при виконанні зобов'язання за цим пунктом:

a) на національному і, при необхідності, субрегіональному і регіональному рівнях та у відповідності з національними законами і нормами і своїми відповідними можливостями підтримують і полегшують:

- розроблення і здійснення програм просвіти та інформування громадськості з проблем зміни клімату і її наслідків;
- доступ громадськості до інформації про зміни клімату та їх наслідки;
- участь громадськості у розгляданні питань зміни клімату та їх наслідків і у розробленні відповідних заходів реагування; і
- підготовку наукового, технічного і управлінського персоналу.

b) на міжнародному рівні, використовуючи, де це необхідно, існуючі органи, співпрацюють і сприяють у:

- розробленні матеріалів з метою просвіти та інформування громадськості з питань зміни клімату, її наслідків та обміну такими матеріалами; і
- розробленні і здійсненні програм у галузі освіти та підготовки кадрів, включаючи зміцнення національних установ і обмін персоналом або його відрядження для підготовки експертів у цій галузі, особливо в інтересах країн, які розвиваються.

j) у відповідності зі **Статтею 12** направляють Конференції Сторін інформацію, що стосується здійснення.

2) Окрім загальних зобов'язань, **пункт 2 Статті 4 РКЗК** також встановлює конкретні зобов'язання, які стосуються виключно країн Додатку I, в тому числі й України, та передбачають наступне:

a) кожна з цих Сторін проводить національну політику і застосовує відповідні заходи у пом'якшенні наслідків зміни клімату шляхом обмеження своїх антропогенних викидів парникових газів і захисту та підвищення якості

своїх поглиначів і накопичувачів парникових газів. Такі політика і заходи продемонструють лідерство розвинутих країн у зміні довгострокових тенденцій щодо антропогенних викидів відповідно до мети Конвенції з визнанням того факту, що повернення до кінця нинішнього десятиліття колишніх рівнів антропогенних викидів двоокису вуглецю та інших парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом, буде сприяти такій зміні, і, беручи до уваги відмінності вихідних точок і підходів цих Сторін в їх економічних структурах і базах ресурсів, необхідність збереження високих і стійких темпів економічного росту, наявні технології та інші конкретні обставини, а також необхідність справедливого і належного вкладу кожної з цих Сторін у глобальні зусилля по реалізації даної мети. Ці Сторони можуть здійснювати таку політику і заходи разом з іншими Сторонами і можуть допомагати іншим Сторонам робити свій внесок у досягнення мети Конвенції і, зокрема, мети цього підпункту.

б) з метою сприяння прогресу у цьому напрямку кожна з цих Сторін відповідно до статті 12 подає протягом шести місяців після набрання чинності для неї Конвенцією, а згодом на періодичній основі, докладну інформацію про свої політику і заходи, про які йдеться у підпункті а) вище, а також про спрогнозовані у зв'язку з ними антропогенні викиди із джерел та абсорбцію поглиначами парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом, протягом періоду вказаного у підпункті а), з тим, щоб індивідуально або спільно повернутися до своїх рівнів антропогенних викидів двоокису вуглецю та інших парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом, 1990 року. Конференція Сторін розгляне цю інформацію на своїй першій сесії, а згодом буде проводити таке розглядання, на періодичній основі відповідно до статті 7;

е) кожна з цих Сторін:

- координує, у міру необхідності, з іншими такими Сторонами відповідні економічні та адміністративні документи, розроблені для досягнення мети Конвенції;
- визначає та періодично розглядає свою власну політику і практичні методи, які заохочують діяльність, що призводить до більш високих рівнів антропогенних викидів парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом, порівняно з рівнями, які б мали місце у протилежному разі;

Стаття 12 РКЗК надає подальші роз'яснення щодо форми, змісту та періодичності інформації, яку Сторони мають надавати з ціллю демонстрації здійснення Сторонами своїх зобов'язань, визначеним у пункті 1 Статті 4, а саме:

а) національний кадастр антропогенних викидів із джерел і абсорбції поглиначами усіх парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом, тією мірою, якою це можливо, використовуючи порівняльні методології, які будуть запропоновані і узгоджені на Конференції Сторін;

б) загальний опис заходів, вжитих або передбачених Стороною, по здійсненню Конвенції;

с) будь-яку іншу інформацію, яку Сторона вважає за таку, що стосується досягнення мети Конвенції і є доречною для внесення у своє повідомлення, в тому числі, якщо це можливо, матеріали, що стосуються розрахунків глобальних тенденцій викидів.

Також **Стаття 12 РКЗК** визначає, що кожна Сторона, яка є розвинутою країною, і кожна інша Сторона, включена до додатка 1, включає у своє повідомлення слідуючі види інформації:

2)(а) докладний опис політики і заходів, які вона вжила для виконання своїх зобов'язань по статті 4, пункти 2а та 2b; і

2)(b) конкретну оцінку впливу, який політики і заходи, вказані у попередньому підпункті а) справлять на антропогенні викиди із її джерел і абсорбцію її поглиначами парникових газів протягом періоду, вказаного у статті 4, пункт 2а.

Пункт 5) Статті 12 запроваджує графік подання початкових повідомлень для Сторін в залежності від ступені економічного розвитку та, відповідно, та належності Сторони до відповідної групи.

5) Кожна Сторона, яка є розвинутою країною, і кожна інша Сторона, включена до додатка I, подає своє початкове повідомлення протягом трьох років після набрання чинності Конвенцією для даної Сторони. Кожна Сторона, не включена до такого списку, подає своє початкове повідомлення протягом трьох років після набрання чинності Конвенцією для цієї Сторони, або з моменту появи фінансових ресурсів відповідно до **Статті 4, пункт 3**. Сторони, що є найменш розвинутими країнами, можуть подавати свої початкові повідомлення на свій розсуд. Частотність наступних повідомлень усіх Сторін визначається Конференцією Сторін з урахуванням диференційованого графіка, який встановлюється цим пунктом.

Зобов'язання за Кіотським протоколом

З метою досягнення кінцевої мети Конвенції, як вона викладена у **Статті 2 РКЗК**, Сторони домовилися та уклали Кіотський протокол до РКЗК. Україна підписала Кіотський протокол 15 березня 1999 р., та ратифікувала Законом України №1430-IV від 04 лютого 2004 року. Відповідно до Статті 25 Кіотського протоколу, документ вступив в силу 16 лютого 2005 року.

Пункт 1)(а) Статті 2 Кіотського протоколу визначає певні кроки, які мають здійснити Сторони додатку I РКЗК з дотримання принципів сталого розвитку, викладених у **Статті 3 РКЗК**.

Стаття 2 містить наступні вимоги:

1) Кожна зі Сторін, зазначених у Додатку I, при виконанні своїх визначених зобов'язань щодо кількісних обмежень і скорочень викидів відповідно до **Статті 3**, з метою сприяння сталому розвитку:

а) здійснює та/або продовжує розробляти відповідно до своїх національних умов такі політику та заходи, як:

- підвищення ефективності використання енергії у відповідних секторах національної економіки;
- охорона та поліпшення якості поглиначів і накопичувачів парникових газів, що не регулюються Монреальським протоколом, з урахуванням своїх зобов'язань за відповідними міжнародними природоохоронними угодами; сприяння поширенню раціональних методів ведення лісового господарства, лісонасадження та лісооновлення на стабільній основі;
- заохочення форм сталого та раціонального ведення сільського господарства у контексті урахування особливостей зміни клімату;
- проведення досліджень, розробка, сприяння широкому використанню та впровадженню нових і відновлюваних видів енергії, технологій поглинання двоокису вуглецю та передових сучасних екологічно безпечних технологій;
- поступове скорочення або усунення ринкових диспропорцій, фіскальних стимулів, звільнення від податків та мита і субсидій, що суперечать цілям Конвенції, в усіх галузях, які є джерелами викидів парникових газів, і застосування ринкових механізмів;
- заохочення належних реформ у відповідних галузях з метою сприяння реалізації політики та заходів обмеження або скорочення викидів парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом;
- заходи з обмеження та/або скорочення викидів парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом, у транспортній галузі;
- обмеження та/або скорочення викидів метану шляхом рекуперації та його повторного використання у процесі видалення відходів, а також у виробництві, транспортуванні та розподілі енергії.

b) співробітничас з іншими такими Сторонами з метою підвищення індивідуальної та сукупної ефективності їхньої політики та заходів, які вживаються згідно з цією статтею, відповідно до пункту 2 e) і) статті 4 Конвенції. З цією метою Сторони здійснюють заходи для обміну своїм досвідом та інформацією щодо таких заходів і політики, включаючи розробку методик підвищення їхньої сумісності, прозорості та ефективності. Конференція Сторін, яка є нарадою Сторін цього Протоколу, на своїй першій сесії або згодом, як тільки це буде практично можливо, розгляне шляхи сприяння такому співробітництву з урахуванням всієї відповідної інформації.

2. Сторони, зазначені у Додатку I, прагнуть обмеження або скорочення викидів парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом та є результатом використання авіаційного пального та мазуту під час повітряних і морських перевезень, діючи відповідно через Міжнародну організацію цивільної авіації та Міжнародну морську організацію.

3. Сторони, зазначені у Додатку I, прагнуть здійснювати політику і вживати заходів відповідно до цієї статті таким чином, щоб звести до мінімуму несприятливі наслідки, у тому числі несприятливі наслідки зміни клімату, впливу на міжнародну торгівлю, а також соціальні, екологічні та економічні наслідки для інших Сторін, особливо для Сторін, які є країнами, що

розвиваються, і зокрема для тих, що зазначені у пунктах 8 і 9 статті 4 Конвенції, з урахуванням статті 3 Конвенції. Конференція Сторін, яка є нарадою Сторін цього Протоколу, може також вживати надалі інших заходів, які можуть бути необхідними, з метою сприяння виконанню положень цього пункту.

4. Конференція Сторін, яка є нарадою Сторін цього Протоколу, якщо вона, з урахуванням особливостей національних умов і потенціальних наслідків, прийме рішення про доцільність координації будь-яких заходів і політики, передбачених пунктом 1 а) вище, розглядає шляхи та засоби налагодження координації таких заходів і політики.

Стаття 3 Кіотського протоколу визначає зобов'язання Сторін додатку I РКЗК, визначені у кількісних обмеженнях викидів парникових газів, перший період дії на який поширюються обмеження, а також базовий рік, який має слугувати порівняльною базою з виконань кількісних обмежень. Також Стаття 3 передбачає механізм розрахунку установленої кількості кожної із Сторін додатку I. Зокрема, Стаття 3 Кіотського протоколу передбачає наступне:

1. Сторони, зазначені у Додатку I, окремо або разом забезпечують умови для того, щоб їхні сукупні антропогенні викиди парникових газів, перелічених у Додатку А, в еквіваленті двоокису вуглецю не перевищували встановлених для них кількісних показників, визначених з урахуванням встановлених для них зобов'язань з кількісного обмеження та скорочення викидів, визначених у Додатку В, і відповідно до положень цієї статті, з метою скорочення їхніх сукупних викидів таких газів принаймні на п'ять відсотків порівняно з базовим рівнем 1990 року за період дії зобов'язань з 2008 по 2012 роки.

Додаток В до Кіотського протоколу визначає кількісні зобов'язання з обмеження чи скорочення викидів парникових газів для України на рівні 100% у порівнянні із базовим 1990 роком. Це означає, що середньоарифметичне значення рівня викидів парникових газів України в період з 2008 по 2012 рік (включно), не має перевищувати значення викидів парникових газів базового року – 1990. Іншими словами, на Україну покладено зобов'язання вжити заходів, щоб рівень викидів парникових газів у перший період дії Кіотського протоколу (2008-2012 рр.) залишився на рівні не вищому за рівень викидів парникових газів країни у 1990 році.

Таким чином Україна отримала зобов'язання на рівні 0% щодо скорочення викидів парникових газів у першому періоді дії Кіотського протоколу по відношенню до 1990 року.

2. Кожна зі Сторін, зазначених у Додатку I, до 2005 року повинна досягти суттєвого прогресу у виконанні своїх зобов'язань за цим Протоколом.

3. Для виконання кожною Стороною, зазначеною у Додатку I, зобов'язань за цією статтею використовуються чисті зміни у кількості викидів із джерел і абсорбції поглиначами парникових газів, які є прямим результатом діяльності людини у сфері змін землекористування і в лісовому господарстві, яка обмежується, починаючи з 1990 року, лісонасадженням, лісооновленням та збезлісенням, які розглядаються як такі, що можуть бути перевірені за змінами накопичення вуглецю у кожний період дії зобов'язань. Доповіді та звіти про пов'язані з цими видами діяльності викиди з джерел і

абсорбції поглиначами парникових газів надаються у прозорому вигляді, що можуть бути перевірені, і розглядаються згідно зі статтями 7 і 8.

4. До першої сесії Конференції Сторін, яка є нарадою Сторін цього Протоколу, кожна Сторона, зазначена у Додатку I, надає на розгляд Допоміжного органу з наукових і технологічних консультацій дані для визначення її рівня накопичення вуглецю у 1990 році і для проведення оцінки змін у її накопиченні вуглецю у наступних роках. Конференція Сторін, яка є нарадою Сторін цього Протоколу, на своїй першій сесії або згодом, як тільки це буде практично можливо, приймає рішення щодо умов, правил і керівних принципів стосовно того, яким чином і які інші види людської діяльності, пов'язані зі зміною викидів із джерел і абсорбції поглиначами парникових газів у категоріях сільськогосподарських угідь, змін у землекористуванні та лісовому господарстві, додаються до кількісних показників, визначених для Сторін, зазначених у Додатку I, або віднімаються від них з урахуванням невизначеностей, прозорості доповідей, можливості їхньої перевірки, методологічної роботи Міжурядової групи експертів з питань зміни клімату, рекомендацій, що надаються Допоміжним органом з наукових і технологічних консультацій згідно зі статтею 5, і рішень Конференції Сторін. Таке рішення застосовується протягом другого та наступних періодів дії зобов'язань. Сторона може вирішувати, чи застосовувати таке рішення про ці додаткові види людської діяльності протягом свого першого періоду дії зобов'язань за умови, що такі види діяльності мали місце, починаючи з 1990 року.

5. Сторони, які зазначені у Додатку I і знаходяться у процесі переходу до ринкової економіки, для яких базовий рік або період був установлений згідно з рішенням 9/CP.2 другої сесії Конференції Сторін Конвенції, використовують цей базовий рік або період для виконання своїх зобов'язань за цією статтею. Будь-яка інша Сторона, яка зазначена у Додатку I, знаходиться у процесі переходу до ринкової економіки і ще не представила своє перше офіційне національне повідомлення згідно зі статтею 12 Конвенції, може також повідомити Конференцію Сторін, яка є нарадою Сторін цього Протоколу, про те, що для виконання своїх зобов'язань за цією статтею вона має намір використовувати як базовий рік або період не 1990-й, а будь-який інший рік. Рішення про прийнятність такого повідомлення виноситься Конференцією Сторін, яка є нарадою Сторін цього Протоколу.

Україна не вносила відповідного повідомлення про обрання іншого базового року або періоду замість 1990 року. Таким чином 1990 рік слугує базовим роком обчислення усіх парникових газів, зазначених у Додатку А до Кіотського протоколу.

6. З урахуванням **пункту 6 статті 4 Конвенції** Сторонам, зазначеним у Додатку I, які знаходяться у процесі переходу до ринкової економіки, у ході виконання ними своїх зобов'язань за цим Протоколом, крім передбачених цією статтею, Конференція Сторін, яка є нарадою Сторін цього Протоколу, надаватиме певний ступінь гнучкості.

7. Протягом першого періоду дії визначених зобов'язань щодо кількісних обмежень і скорочення викидів з 2008 по 2012 роки для кожної Сторони, зазначеної у Додатку I, встановлений кількісний показник дорівнює

зафіксованій для неї у Додатку В відсотковій частці її чистих сукупних антропогенних викидів парникових газів, перелічених у Додатку А, в еквіваленті двоокису вуглецю за 1990 рік або за базовий рік або період, визначений згідно з пунктом 5 вище, помножений на коефіцієнт п'ять. Ті Сторони, зазначені у Додатку І, для яких зміни у землекористуванні й лісовому господарстві у 1990 році були чистими джерелами викидів парникових газів, для розрахунку визначених для них кількісних показників включають до своїх викидів за базовий 1990 рік або базовий період сукупні антропогенні викиди в еквіваленті двоокису вуглецю за винятком абсорбції викидів поглиначами за 1990 рік в результаті зміни землекористування.

8. Кожна Сторона, зазначена у Додатку І, для розрахунків, згаданих у **пункті 7** вище, для таких речовин, як воднефторвуглеці, перофторвуглеці, гексафторид сірки, може взяти 1995 рік за базовий.

9. Зобов'язання на наступні періоди для Сторін, зазначених у Додатку І, встановлюються у вигляді змін та доповнень до Додатку В до цього Протоколу, які приймаються відповідно до положень **пункту 7 статті 21**. Конференція Сторін, яка є нарадою Сторін цього Протоколу, починає розгляд таких зобов'язань принаймні за сім років до закінчення першого періоду дії зобов'язань, згаданих у **пункті 7** вище.

10. Будь-які величини зменшення викидів або будь-яка частина встановленої кількості викидів, що їх одна Сторона отримує від іншої Сторони згідно з положеннями **статті 6** або **статті 17**, додаються до встановленої кількості Сторони, що набуває.

11. Будь-які величини зменшення викидів або будь-яка частина встановленої кількості викидів, котрі одна Сторона передає іншій Стороні згідно з положеннями **статті 6** або **статті 17**, віднімаються від встановленої кількості Сторони, що передає.

12. Будь-які офіційно оформлені величини скорочення викидів, що їх одна Сторона отримує від іншої Сторони згідно з положеннями *статті 12*, додаються до встановленої кількості Сторони, що набуває.

13. Якщо кількість викидів Сторони, зазначеної у Додатку І, за будь-який період дії зобов'язань буде меншою за кількість, встановлену для неї згідно з цією статтею, тоді така різниця на прохання цієї Сторони додається до кількості, встановленої для цієї Сторони на наступний період дії зобов'язань.

14. Кожна Сторона, зазначена у Додатку І, прагне виконати зобов'язання, згадані у **пункті 1** вище, таким чином, щоб звести до мінімуму несприятливі соціальні, екологічні та економічні наслідки для Сторін, які є країнами, що розвиваються, особливо Сторін, зазначених у **пунктах 8 і 9 статті 4** Конвенції. Згідно з відповідними рішеннями Конференції Сторін щодо виконання цих пунктів, Конференція Сторін, яка є нарадою Сторін цього Протоколу, на своїй першій сесії розглядатиме, до яких дій необхідно вдатися для того, щоб звести до мінімуму несприятливі наслідки зміни клімату і/або наслідки від вжитих заходів реагування для Сторін, зазначених у вищезгаданих пунктах. Питання, які розглядатимуться, також включатимуть фінансування, страхування та передачі технологій.

Стаття 5 Кіотського протоколу закріплює зобов'язання за Сторонами додатку I створити протягом року з дати початку першого періоду зобов'язань національну систему оцінки антропогенних викидів із джерел і абсорбції поглиначами всіх парникових газів, що не регулюються Монреальським протоколом.

Стаття 7 Кіотського протоколу накладає зобов'язання для Сторін додатку I щодо надання додаткової інформації, яка вимагається згідно **Статті 12 РКЗК**. Зазначені зобов'язання визначені Статтею 7 наступним чином:

1. Кожна Сторона, зазначена у Додатку I, заносить до свого щорічного кадастру антропогенних викидів із джерел і абсорбції поглиначами парникових газів, що не регулюються Монреальським протоколом, необхідну додаткову інформацію, яка надається згідно з відповідними рішеннями Конференції Сторін, з метою забезпечення виконання вимог **статті 3**, що регламентується **пунктом 4** нижче.

2. Кожна Сторона, зазначена у Додатку I, включає до свого національного повідомлення, яке надається відповідно до **статті 12 Конвенції**, додаткову інформацію, що визначається відповідно до **пункту 4** нижче і є необхідною для того, щоб підтвердити виконання своїх зобов'язань за цим Протоколом.

3. Кожна Сторона, зазначена у Додатку I, щорічно надає інформацію, яка вимагається згідно з **пунктом 1** вище, починаючи з першого кадастру, який необхідно надати згідно з Конвенцією за перший рік строку дії зобов'язань після набуття чинності цим Протоколом для цієї Сторони. Кожна така Сторона надає інформацію, яка вимагається згідно з **пунктом 2** вище, як частину свого першого національного повідомлення, надання якого вимагається згідно з Конвенцією після набуття чинності цим Протоколом для цієї Сторони і після прийняття керівних принципів, як це передбачено **пунктом 4** нижче. Періодичність наступного подання інформації, яка вимагається згідно з цією статтею, визначається Конференцією Сторін, яка є нарадою Сторін цього Протоколу, з урахуванням будь-якого графіка надання національних повідомлень, прийнятого Конференцією Сторін.

4. Конференція Сторін, яка є нарадою Сторін цього Протоколу, приймає на своїй першій сесії, а після цього періодично переглядає керівні принципи для підготовки інформації, яка вимагається згідно з цією статтею, з урахуванням прийнятих Конференцією Сторін керівних принципів, необхідних для підготовки національних повідомлень Сторонами, зазначеними у Додатку I. Конференція Сторін, яка є нарадою Сторін цього Протоколу, також до початку першого періоду дії зобов'язань приймає рішення щодо порядку ведення обліку встановлених кількісних величин.

Необхідно зауважити, що окрім РКЗК та Кіотського протоколу необхідні розширення та пояснення щодо зобов'язань Сторін можуть також вноситись на підставі Рішень Конференції Сторін РКЗК або Рішень Зустрічі Сторін Кіотського протоколу.

Рішення Конференції Сторін РКЗК та Рішення Зустрічі Сторін Кіотського протоколу, що доповнюють актуальний перелік міжнародних зобов'язань України за РКЗК

Канкунські домовленості, погодженні Рішенням Конференції Сторін РКЗК **1/СР.16** зобов'язують розвинуті країни надавати окрім щорічних національних кадастрів та періодичних національних повідомлень, дворічні звіти. Такі дворічні звіти мають на меті запровадити додатковий механізм звітування щодо досягнення цільових показників із зниження викидів парникових газів, включно із інформацією про заходи з пом'якшення та адаптації до наслідків зміни клімату, прогнозу оцінку викидів парникових газів, а також висвітлити питання надання фінансової, технологічної та інституційної підтримки країнам, що розвиваються. Також окремим рішенням Конференції Сторін РКЗК **2/СР.17** було визначено, що перший дворічний звіт Сторони надають до 1 січня 2014 року.

Рішення Зустрічі Сторін Кіотського протоколу **1/СМР.7** визначило, що Кіотський протокол має бути продовжений другим періодом зобов'язань Сторін та запрошує Сторони до подання пропозицій щодо кількісних зобов'язань із обмеження або скорочення викидів парникових газів на другий період дії зобов'язань за Кіотським протоколом. Другий період зобов'язань за Кіотським протоколом має розпочатись 1 січня 2013 року.

Рішення Зустрічі Сторін Кіотського протоколу **1/СМР.8** прийняло Дохійську поправку до Кіотського протоколу. Зазначена поправка визначає, що другий період дії Кіотського протоколу має розпочатися 1 січня 2013 року до продовжуватись до 31 грудня 2020 року. Окрім іншого, Дохійська поправка вносить суттєву зміну у формулу обчислення обсягу одиниць установленої кількості для ряду країн, чії викиди парникових газів у перших трьох роках дії першого періоду зобов'язань за Кіотським протоколом були нижче ніж викиди базового року. Такі країни мають забезпечити списання такої надлишкової кількості одиниць установленої кількості у другому періоді зобов'язань за Кіотським протоколом. Необхідно зауважити, що набуття чинності поправок до Кіотського протоколу, як то Дохійських поправок, для кожної Сторони, передбачає затвердження відповідним нормативним актом на національному рівні. У випадку України, передбачається ратифікація таких поправок. На теперішній час Україна не ратифікувала Дохійські поправки.

Конференція Сторін РКЗК затвердила Рішення **2/СР.19** про Варшавській міжнародний механізм із втрат та збитків у наслідку впливу змін клімату, включно із екстремальними явищами та явищами, що повільно відбуваються у країнах, що розвиваються, які найбільш вразливі до несприятливих наслідків зміни клімату. Цей міжнародний механізм передбачає всебічному, комплексному та узгодженому сприянні застосуванні відповідних підходів до вирішення проблем, пов'язаних із втратами та збитками у наслідку несприятливих змін клімату.

2.3. Моделі виробництва та споживання: збалансоване природокористування, стала енергетика, сільське господарство та сталий розвиток

Забезпечення сталого споживання – один з найбільших викликів на шляху до сталого розвитку людства. Сьогодні споживання в світі характеризується двома полюсами: значна частина людства перебуває за межею бідності, не

будучи спроможною задовольнити навіть базові потреби, а інша охоплена хворобою конс'юмеризму – бажанням купувати дедалі більше товарів і послуг незалежно від реальних потреб. Так, частка сукупного приватного споживання, що припадає на найбагатшу п'яту частину людства, становить 76,6%, тоді як найбідніша п'ята частина обмежується лише 1,5%. Водночас, населення країн з перехідною економікою (наприклад, Китаю та Індії), чий рівень добробуту значно зріс за останні десятиліття, наслідують споживацькі тенденції розвинених країн, купуючи все більше автомобілів, споживаючи дедалі більше м'яса, генеруючи більше відходів, а відтак збільшуючи навантаження на екосистеми. У разі збереження нинішніх тенденцій, «екологічний слід» людства, який становить сьогодні понад 1,5 планети, за оцінками дослідників, до 2030 року зросте до 2 планет.¹

Поширення несталих моделей споживання, поряд зі стрімким зростанням чисельності людства, є причиною не тільки екологічної, а й енергетичної та продовольчої криз, з якими вже сьогодні зіштовхнувся світ і які загрожують набути катастрофічних масштабів у майбутньому. Однак, замість того, щоб послідовно боротися зі цим явищем, уряди та бізнес в багатьох країнах, навпаки, практикують стимулювання споживання як нібито «панацею» від іншої кризи – економічної. Вихід з цього зачарованого кола можливий тільки у разі переходу людства до нової, «зеленої» парадигми економічного розвитку, що, серед іншого, передбачає перехід суспільства до сталих моделей споживання, тобто, згідно з класичним визначенням, «використання послуг та продукції, що відповідають базовим потребам і покращують якість життя, водночас мінімізуючи використання природних ресурсів і токсичних матеріалів, а також генерацію відходів та викиди забруднюючих речовин протягом життєвого циклу послуги чи продукції».²

Про необхідність поширення сталих моделей споживацької поведінки, а також вироблення державної політики сприяння сталому споживанню та виробництву (ССВ) йшлося ще в «Порядку денному на XXI століття» (1992). В Йоганнесбурзькому плані впровадження рішень Всесвітнього саміту зі сталого розвитку (2002) зміні несталих моделей споживання та поведінки присвячено окремий розділ, в якому, зокрема, рекомендовано розробити 10-річні рамки програми регіональних та національних ініціатив щодо прискорення переходу до ССВ, а також проводити діяльність, яка сприятиме впровадженню ССВ (контроль за якістю товарів і послуг, вдосконалення споживацького інформування, підвищення обізнаності про ССВ, розбудова спроможності виробника, передача чистих технологій, стимулювання інвестицій у чисте виробництво, заохочення корпоративної соціальної відповідальності та ін.).

Подальший розвиток ці положення отримали в рамках так званого Марракеського процесу, розпочатого у 2003 р. на глобальному, регіональному та національному рівнях циклу консультацій із заінтересованими сторонами,

---

¹ WWF. Living Planet Report 2010: Biodiversity, Biocapacity and Development. Gland, 2010

² Norwegian Ministry of the Environment. Oslo Roundtable on Sustainable Production and Consumption. Oslo, 2004.

а також аналітичної та інформаційно-просвітницької діяльності, спрямованих на розвиток та реалізацію політики ССВ, включаючи підготовку 10-річних рамок програми (10РРП) на всіх рівнях. Сім робочих груп («Співпраця з Африкою», «Стала продукція», «Сталий спосіб життя», «Сталі державні закупівлі», «Сталий розвиток туризму», «Сталі будівлі та будівництво», «Освіта для сталого споживання»), за підтримки ЮНЕП та Департаменту ООН з економічно-соціальних питань як секретаріату, працювали над формулюванням тексту глобальних та регіональних 10РРП, а також розробленням заходів з розбудови спроможності просувати ССП, у т. ч. демонстраційних проектів та документації кращих практик ССП.

Розроблені 10РРП були винесені на розгляд 19-ї сесії Комісії зі сталого розвитку ООН. Рамки представляють комплекс інструментів ССВ, серед яких регулюючі інструменти (норми і стандарти, відповідальність за екологічні збитки), економічні інструменти (екологічні податки, платежі та збори з користувачів, зелені державні закупівлі, торгівля квотами на викиди, звільнення від податків, субсидії), інструменти участі (оцінки впливу на довкілля (ОВНС, СЕО), міське планування, діалог заінтересованих сторін тощо), добровільні угоди (громадські добровільні угоди, односторонні зобов'язання та ін.), інформаційні інструменти (інформаційні кампанії, екомаркування), дослідницькі та освітні інструменти.³ Крім переліку інструментів ССВ, 10РРП також визначають шляхи координації зусиль на глобальному, регіональному та місцевому рівнях, а також шляхи залучення заінтересованих сторін до формування та реалізації політики ССВ. Хоч 10РРП так і не були офіційно затверджені через розходження щодо положень окремих пунктів (заклик до затвердження міститься в проекті Підсумкового документа Конференції ООН у Ріо-де-Жанейро, 2012 р.), однак Марракеський процес дав потужний поштовх для розвитку політики ССП на всіх рівнях, в тому числі регіональному. Так, у 2006 р. було затверджено 10-річну рамкову програму дій з ССВ в Африці, а в 2008 р. свій План дій зі сталого споживання та виробництва і сталої промислової політики прийняв Європейський Союз. В останньому окреслено такі основні напрями дій, як поширення стандартів екодизайну продукції, вдосконалення енерго- та екологічного маркування, заохочення виробництва екологічної продукції, зокрема, через зелені державні закупівлі, просвітницько-інформаційна робота з роздрібними торговцями та споживачами, підтримка екологічної галузі, в т. ч. і на міжнародних ринках, та ін.

Що стосується участі України у процесі просування ССВ, то хоч Постанова Кабінету Міністрів України № 634 від 26 квітня 2003 р. «Про затвердження Комплексної програми реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003–2015 роки» називала, серед іншого, основним завданням Програми «впровадження моделей сталого виробництва та споживання, спрямованих на забезпечення життєдіяльності людства», протягом багатьох років держава не робила жодних

---

³ Див. ООН. Альтернативные стратегии и меры для ускорения хода выполнения решений: Десятилетние рамки программ по рациональным моделям потребления и производства. Доклад Генерального секретаря. E/CN.17/2011/8

системних кроків у цьому напрямі, хоч деякі заходи державної політики, наприклад, впровадження «зеленого тарифу», можна розглядати як важливий поступ у напрямі до ССВ. З прийняттям у 2010 р. Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики до 2020 року», що передбачає розроблення та схвалення в 2012 р. проекту Концепції 10-річних рамок політики сталого споживання та виробництва, а також розроблення та реалізацію Стратегії та національного плану дій з ССВ до 2015 року, Україна одержала шанс сформулювати власну активну і комплексну політику ССВ, і те, якою вона буде, значною мірою залежатиме від того, чи буде налагоджено ефективний діалог між заінтересованими сторонами – державою, громадянським суспільством, бізнесом, науковою спільнотою.

Організації громадянського суспільства відіграють особливу роль у цьому процесі, адже саме їхня діяльність здатна сприяти поширенню в суспільстві нової моделі сталої (екологічно-дружньої) споживацької поведінки. Слід зауважити, що хоч саме в комплексному підході до споживання і виробництва полягає ключ до успіху у забезпеченні сталого розвитку, аналіз документів політики та практики впровадження ССВ у різних країнах свідчить про те, що сталому споживанню традиційно приділяється значно менше уваги, ніж сталому виробництву. Водночас, таке викривлення здатне звести нанівець зусилля щодо зменшення навантаження на екосистеми, адже темпи зростання споживання можуть перевищити темпи підвищення екологічної ефективності продукції.

З огляду на те, що на навколишнє середовище найбільше впливають такі сфери споживання, як харчування, житло і пересування, стале споживання передбачає: а) скорочення споживання м'яса та інших ресурсоінтенсивних продуктів, збільшення в споживанні частки харчів, вирощених чи виготовлених локально, перехід до здорового харчування; б) підвищення енергоефективності помешкань, впровадження ресурсоефективних моделей поведінки в домашніх господарствах, наприклад, сортування сміття; в) розвиток громадського та велотранспорту, скорочення кілометражу пересувань тощо.

Для сприяння сталому виробництву організації громадянського суспільства можуть використовувати такий інструментарій, як дослідницькі проекти, лобіювання необхідних законодавчих рішень, адвокаційні кампанії, інформаційно-роз'яснювальна робота із споживачами, включаючи збір і поширення кращих практик та технологій сталого споживання, робота з громадами та бізнесом з просування спільних ініціатив у сфері ССВ, освітні програми для дітей та ін.

Тільки комплекс системних, послідовних, але водночас різнопланових дій, що залучає різні заінтересовані сторони та впливає на різні аспекти споживання, здатний привести до сталого споживання через зміни в суспільній свідомості – переосмислення суспільством сенсу благополуччя, що полягає не в збільшенні матеріального добробуту, а в переході до гармонійного існування людини в суспільстві й природі.

Практична частина

2.4. Еколого-економічні інструменти

Економічний механізм раціонального природокористування

Мельник Л. Г.

*доктор економічних наук, професор,
завідуючий кафедрою економіки
Сумського державного університету*

Контрольні питання

1. Проаналізуйте сутність та основні складові економічного механізму раціонального природокористування.
2. Проаналізуйте сутність і зміст основних економічних інструментів раціонального природокористування.
3. У чому полягають принципи формування та механізм дії еколого-економічних інструментів?
4. Яким чином діють податкові та митні інструменти раціонального природокористування?
5. У чому полягають механізми дії платежів, штрафів, субсидій, дотацій, грантів і кредитів як складових еколого-економічних інструментів?
6. Сутність і зміст екологічного страхування.
7. Яким чином у ринкових умовах формується ціна на природні блага?
8. Сутність і призначення оцінки впливу на навколишнє середовище (ОВНС).
9. Охарактеризуйте сутність і призначення екологічного аудиту та міжнародних стандартів екологічного менеджменту.
10. У чому полягає роль місцевих ініціатив щодо забезпечення стійкого розвитку?

Тести

1. Економічний механізм - це:
  - а) сукупність відносин щодо раціонального розподілу обмеженої кількості природних благ між суб'єктами господарювання;
  - б) сукупність економічних інструментів, інститутів, форм і методів господарювання, за допомогою яких реалізуються чинні в конкретних умовах економічні закони та здійснюється погодження і корегування суспільних і приватних інтересів;
  - в) сукупність інструментів, форм і методів підприємницької діяльності, спрямованих на задоволення потреб суспільства та ефективну побудову господарської діяльності суб'єктів ринкових відносин;
  - г) система організації економічних відносин, за якої суб'єкти господарювання реалізують свої підприємницькі інтереси за допомогою економічних інструментів, форм і методів господарювання.
2. Еколого-економічні інструменти - це:
  - а) методи, за допомогою яких стимулюється природоохоронна діяльність суб'єктів господарювання;

- б) заходи підвищення ефективності діяльності підприємств щодо раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища;
  - в) засоби впливу на фінансовий стан економічних суб'єктів з метою орієнтації їхньої діяльності в екологічно сприятливому напрямку;
  - г) методи державного регулювання природокористування.
2. На які групи поділяються еколого-економічні інструменти?
- а) адміністративний перерозподіл коштів, фінансові трансферти, ринкові механізми перерозподілу коштів, сприяння на ринку;
  - б) фінансові трансферти, ринкові механізми перерозподілу коштів, сприяння на ринку;
  - в) адміністративний перерозподіл коштів, система кредитування, ринкові механізми перерозподілу коштів, сприяння на ринку;
  - г) адміністративний перерозподіл коштів, фінансові трансферти, ринкові механізми встановлення цін на природні блага, сприяння на ринку.
3. Еколого-економічні ставки - це:
- а) питомі економічні показники, що враховують дію або вплив екологічних факторів та забезпечують реалізацію економічних інструментів;
  - б) економічні показники, які враховують вплив екологічних факторів на результати господарювання суб'єктів підприємництва;
  - в) еколого-економічні показники, які характеризують результативність господарської діяльності підприємства та ефективність його природоохоронної політики;
  - г) показники, які враховують вплив економічних чинників на ефективність екологічної діяльності підприємства.
5. До податкових інструментів раціонального природокористування належать:
- а) ввізне мито, плата за забруднення, субсидія;
  - б) дотації, гранти, премії;
  - в) екологічні податки, податкові пільги, акцизи;
  - г) прискорена амортизація, кредити, екологічні платежі.
6. Незворотна допомога в грошовій чи в натуральній формі, що надається за рахунок коштів державного бюджету або спеціальних державних і недержавних фондів економічним суб'єктам, - це:
- а) кредит;
  - б) грант;
  - в) дотація;
  - г) субсидія.
7. Механізм створення за рахунок коштів економічних суб'єктів резервних фондів, призначених для відшкодування збитків від впливу на природне середовище внаслідок непередбачених надзвичайних ситуацій, являє собою:
- а) екологічне нормування;
  - б) екологічне страхування;
  - в) екологічне стимулювання;
  - г) екологічне оподаткування.

8. Розгляд та оцінку можливих наслідків впливу будь-яких видів господарської діяльності на довкілля передбачає процедура:
- екологічного нормування;
  - екологічного аудиту;
  - екологічного менеджменту;
  - оцінки впливу на навколишнє середовище.
9. Екологічний аналіз життєвого циклу продукції - це:
- оцінка екологічності процесу виробництва продукції;
  - оцінка ефектів впливу продукції на навколишнє середовище протягом усього часу її існування з моменту її створення до знищення;
  - оцінка ефектів впливу продукції на навколишнє середовище з моменту її виробництва до споживання;
  - оцінка ефектів впливу продукції на довкілля під час її споживання.
10. Міжнародні стандарти екологічного менеджменту та аудиту спрямовані на:
- оцінку екологічності процесу виробництва та споживання продукції
  - встановлення порядку і змісту робіт і документів у сфері екологічного управління та аудиту;
  - оцінку величини попередніх та ймовірність подальших впливів продукції на навколишнє середовище;
  - встановлення порядку документообігу в системі екологічного менеджменту.

Завдання

Завдання 1

1. Доповніть схему.

Завдання 2

Що належить до основних напрямків надання податкових пільг?

Заповніть таблицю та наведіть приклади.

Різновид пільги	Приклад
-----------------	---------

На виробництво продукції екологічного призначення	Очисне устаткування, медичні товари, моніторингові системи
---	--

Завдання 3

Наведіть основні види плати і платежів, які є поширеною формою еколого-економічного інструментарію раціонального природокористування. Які з них використовуються в Україні?

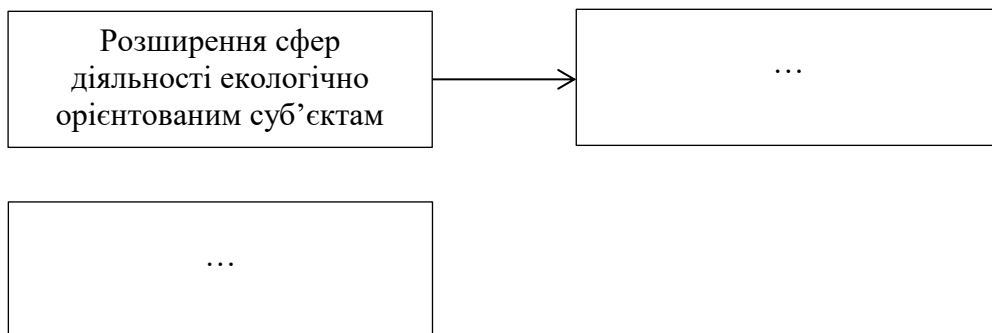
Завдання 4

Які складові формують методи прямого та непрямого регулювання ціноутворення? Доповніть схему та наведіть приклади.

Завдання 5

Наведіть основні напрямки та приклади застосування сприяння/обмеження на ринку.

Завдання 6

Наведіть у вигляді схеми основні стадії ОВНС. Які ви можете назвати приклади та форми використання цієї процедури в інших країнах?

Завдання 7

У чому полягає мотивація впровадження системи стандартів ISO? Наведіть у вигляді таблиці структуру ISO 14000.

Задачі

Задача 1

За наведеними нижче даними визначте потенційно можливий економічний збиток від реалізації проекту будівництва промислового підприємства на території:

- площа землі, вилучена із сільськогосподарського обігу, — (Z_1) га;
- обсяг використання свіжої води – (Z_2) тис. м³/рік;
- площа запланованих кар'єрів – (Z_3) га;
- можливий обсяг скидів у водний басейн – (Z_4 тис. т/рік);
- можлива площа відвалів – (Z_5) га;
- можливий обсяг викидів в атмосферу - (Z_6 тис. т/рік);
- середній питомий збиток від скидів у воду – 350 грн/т;
- заключні витрати на воду – 0,3 грн/ м³;
- середній питомий збиток від атмосферних викидів – 250 грн/т;
- економічна оцінка землі – 750 грн/га на рік;
- середній річний збиток від експлуатації кар'єра – 300 грн/га;
- середній річний збиток від експлуатації відвалу – 800 грн/га.

Z_1	Z_2	Z_3	Z_4	Z_5	Z_6
200	300	25	20	7	6

Задача 2

За даними таблиці визначте, чи здійснює підприємство понад лімітні скиди забруднюючих речовин у водний басейн.

Речовина	Встановлений ліміт скиду, т/рік	Концентрація, мг/л, фактична	Обсяг скидів, тис. м ³ /рік
Сульфати	4,4	510	9,5
Хлориди	4	370	12,3
Азот	0,25	16,5	19,8
Нафтопродукти	0,2	30	8,2

Задача 3

Визначте і обґрунтуйте, яка з двох запропонованих технологій модернізації підприємства буде найбільш доцільною та привабливою з екологічної точки зору, якщо виробничі параметри і вартість технологій приблизно однакові, а викиди шкідливих речовин характеризуються такими даними.

Забруднююча речовина	Показник агресивності	Маса викидів, т/рік	
		Технологія А	Технологія Б
Завислі речовини	41,5	260	230

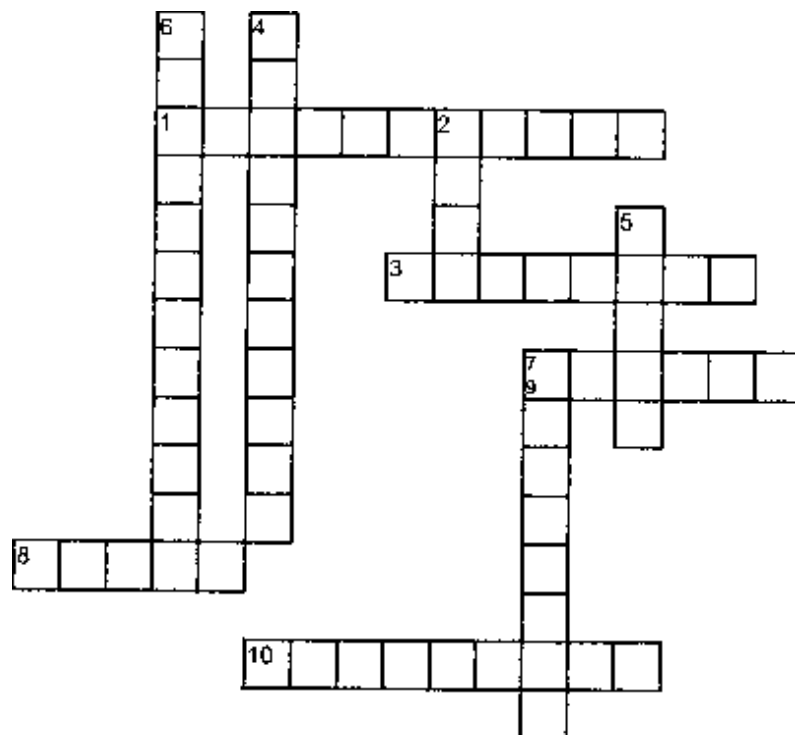
Сірчаний газ	22	150	190
Діоксид азоту	41,1	80	30
Вуглекислий газ	1	350	420

Задача 4

Запропоновано два можливих варіанти розміщення нового промислового підприємства: у межах міської забудови і за межами міста. За даними таблиці проведіть економічне обґрунтування вибору кращого варіанта розміщення підприємства. Термін окупності будівництва 5 років.

Показники	У межах міста	За межами міста
Площа відчуженої земельної ділянки під будівництво, га	40	40
Норматив одноразової плати за землю, грн/га	700	600
Норматив щорічної плати за землю, грн/га на рік	250	200
Норматив щорічної плати за воду, грн/м ³ на рік	0,5	0,6
Обсяг споживання води, тис. м ³ за рік	120	120
Транспортні витрати, тис. грн/рік	500	600
Щорічні викиди в атмосферу, тис. т/рік	6	6
Щорічні скиди у воду, тис. т/год	14	14
Норматив плати за забруднення атмосфери, грн/т на рік	150	120
Норматив плати за забруднення води, грн/т за рік	300	290

Кросворд

1. Основна функція економічних вигод у системі товарно-грошових відносин. 2. Кількість благ, яку має заплатити економічний суб'єкт за право використовувати певний товар або володіти ним. 3. Ціна за трудові фактори. 4. Один із видів первинних ресурсів. 5. Неформальний перерозподільний механізм та інструмент зовнішніх умов економічного середовища. 6. Функція, яку виконують перерозподільні платежі. 7. Вид економічного інструмента. 8. Вид адміністративного перерозподілу коштів. 9. Transfert. 10. Група ставок еколого-економічних інструментів.

2.5. Екологічний слід як стандартизований показник споживання людиною природних ресурсів

Наша планета велика, але через постійне зростання чисельності населення та потреб можливості Землі стають дедалі обмеженішими. Вичерпуються ресурси, завдяки яким може існувати людство.

Планета Земля:

– 67 % – океан, який не використовує людина

– 4 % – водні простори, які людина інтенсивно використовує

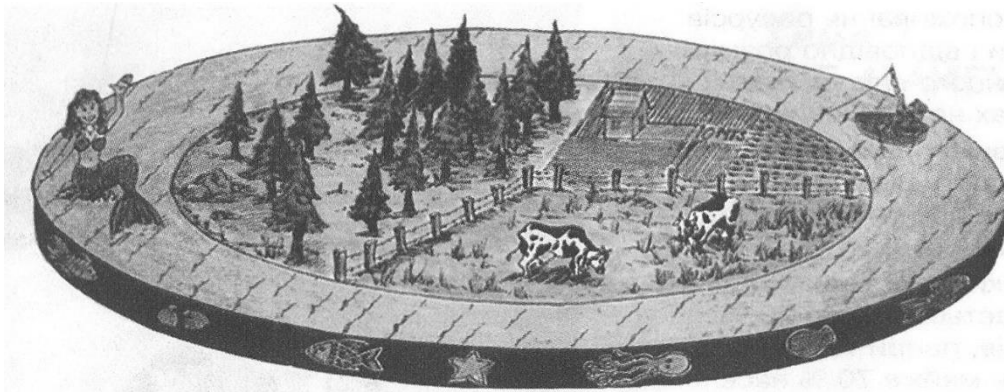
– 11 % – скелі, піски, льодовики, землі, що неможливо використовувати

– 18 % – продуктивна земля, на якій живе людство

Протягом життя людина повинна їсти, пити, вдягатися й мати житло. Щоб задовольнити ці потреби, необхідні вода, енергія, будівельні матеріали, тканини, продукти харчування тощо. Частину цього добувають, а частину необхідно виготовляти. Тому потрібна певна територія, з якої людина черпає необхідні для її життя ресурси. Цю територію науковці назвали *екологічним слідом*. Кожна держава має свій екологічний слід, індустріально розвинуті – більший, відповідно більшим є й негативний вплив на довкілля.

Екологічний слід є дуже різним в різних регіонах. У країнах, що розвиваються, він складає 1,14 га на душу населення. І ця площа впродовж 5 останніх років залишилась незмінною, тоді як кількість людей збільшилась у п'ять разів. Жителям країн таких як Китай, Індія та Бразилія потрібно 1,92 га. А у розвинених країнах слід становить 5,6 га, і ця цифра є стабільною останні 40 років, тоді як біоздатність впала на 45%.

Якщо розділити всю придатну для життя людини продуктивну поверхню планети на чисельність людей, які нині на ній мешкають, то отримуємо площу, що дорівнює

1,8 га НА ЛЮДИНУ, це і є екологічний слід.

До десятки країн з найбільшим екологічним слідом належать Катар, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати, Данія, США, Бельгія, Австралія, Канада, Нідерланди та Ірландія.

**В США – 12,2 га
В Європі – 6,3 га
В Бурунді – 1,5 га**

Екологічний слід в Україні, відповідно до «Звіту живої планети 2012», становить 3,19 га на особу. З них – 1,14 га орних земель, 0,03 га пасовищ, 0,17 лісів, 0,11 місць для риболовлі, 0,07 га землі для будинку. Таким чином, Україна опинилась на 51-му місці серед 149 країн за площею, яку використовує для споживання ресурсів одна людина.

Розраховуємо свій особистий «Екологічний слід»!

№	Твердження	Кількість балів
Житло		
1	Площа мого житла – до 60 м ²	+7
2	У мене велика простора квартира (від 70 м ²)	+12
3	Я живу в котеджі на дві сім'ї	+23
4	Я живу у власному великому будинку	+33
	Всього у розділі:	
	Всього у розділі / кількість людей, що мешкають у Вашому домі чи квартирі:	
Поїздки		
5	Нещодавно я подорожував літаком	+85
6	Подорожуючи на канікулах, я їхав поїздом менше ніж 12 годин	+10
7	Подорожуючи на канікулах, я їхав поїздом понад 12 годин	+20
	Всього у розділі:	

Транспорт		
8	До школи я їду на невеликому автомобілі типу «Таврія»	+40
9	Для пересування я зазвичай використовую великий автомобіль	+75
10	Як правило, я користуюсь громадським транспортом	+25
11	Я ходжу до школи пішки або їду на велосипеді	+3
	Всього у розділі:	
Харчування		
12	У продуктовому магазині чи на ринку ми купуємо в основному свіжі продукти (хліб, овочі, рибу, м'ясо місцевого виробництва), з яких наша сім'я готує їжу	+2
13	Ми купуємо напівфабрикати, заморожені готові страви, які потрібно розігрівати, а також консерви. Ми не звертаємо уваги на те, де їх виготовили	+4
14	В основному я купую готові чи майже готові продукти, виготовлені якомога ближче до місця, де я їх купую	-5
15	Я їм м'ясо тричі на день	+85
16	Я їм м'ясо двічі-тричі на тиждень	+50
17	Я споживаю вегетаріанську їжу	+30
	Всього у розділі:	
Використання води		
18	Я приймаю ванну щоденно	+14
19	Я приймаю ванну 1–2 рази на тиждень	+2
20	Замість ванни я щоденно приймаю душ	+4
21	Я приймаю душ лише раз на тиждень	+1
22	Іноді я поливаю присадибну ділянку або мию машину водою зі шланга	+4
	Всього у розділі:	
Енергія		
23	Для опалення ми використовуємо газ або вугілля	+45
24	Удома я тепло одягаюсь, а вночі вкриваюсь двома ковдрами	-5
25	Опалення мого дому влаштовано так, що я можу його регулювати залежно від погоди	-10
26	Електроенергію, яку використовує моя родина, отримують з відновлюваних джерел енергії (сила води і вітру, сонячна енергія, тепловий насос...)	+2
27	Більшість з нас використовує енергію з горючих копалин, тому необхідно збільшити свій екологічний слід на 25 балів	+25
28	Я завжди вимикаю світло, виходячи з кімнати	-10
29	Я завжди повністю вимикаю свої побутові прилади, не залишаю їх у режимі очікування	-10

	Всього у розділі:	
Папір		
30	Книги я беру в бібліотеці або позичаю у знайомих	0
31	Якщо я хочу прочитати книгу, то завжди купую її	+2
32	Однаково часто буває і так, і так	+1
33	Прочитавши газету, я її викидаю	+10
34	Газети, які я передплачую чи купую, крім мене, читають ще мої близькі, знайомі тощо	+5
	Всього у розділі:	
Сміття		
35	Усі ми створюємо багато відходів та сміття, тому додайте ще 100 балів	+100
36	За останній місяць я принаймні один раз здавав пляшки, банки або інший скляний посуд	-15
37	З усього утвореного у мене сміття я окремо складаю макулатуру для того, щоб її потім здати	-17
38	Я здаю металеві банки з-під напоїв та консервів	-10
39	Пластикову тару я викидаю у спеціальний контейнер	-8
40	Я намагаюся купувати в основному не фасовані, а вагові товари. Зазвичай я приходжу до магазину зі своєю тарою. Іноді я змушений купувати товари в упаковці, яку потім використовую в господарстві	-15
41	З побутових харчових відходів я роблю компост для удобрювання земельної ділянки	-5
	Всього у розділі:	
	Всього у всіх розділах:	
42	Я живу в місті з населенням 500 тис. та більше. Якщо так, то загальний результат необхідно помножити на 2	x2
	Всього:	

Для підрахунку треба скласти всі зараховані бали – _____

Загальну суму слід поділити на 100 – _____

Результат – _____ га (стільки гектарів складає Ваш екологічний слід)

**Менше 1,8 га – ведеш
екологічно дружній
спосіб життя**

**Якщо отримали
1,8 га – норма**

Більше 1,8 га –

Спробуй зменшити свій екологічний слід у природі!

Цікаві факти

- Несправний кран за добу може «накапати» від 30 до 200 літрів!
- Здана в макулатуру 1 т паперу економить: 4,000 кВт-год електроенергії, 29,000 л води, 30 кг забруднення в атмосферному повітрі.
- Зарядки для мобільних телефонів споживають близько 5 Вт, а в «холостому режимі» (якщо телефон заряджено або відключено) – близько 300 мВт.
- Не вимкнений комп'ютер за ніч споживає енергію, достатню для друку 800 сторінок на лазерному принтері.
- 60 кг макулатури рятує ціле дерево!
- Одна викинута на смітник батарейка забруднює важкими металами 20 квадратних метрів землі!
- В Україні накопичено 18 млрд тонн відходів на території 56 тис. гектарів, що дорівнює площі п'яти заповідників Асканія-Нова.

Додаток 1. Презентація на тему: «Екологічний слід»

2.6. Відповідальне ставлення до природних ресурсів та збалансоване природокористування – основа сучасного бізнесу України

Більшість політичних, економічних, соціальних, екологічних, викликів, що постали сьогодні перед Україною, пов'язані з кризою ставлення суспільства до природи. Серед них особливо гострими є проблеми виснаження природних ресурсів, деградація довкілля.

Україна посідає одне з перших місць у світі за рівнем споживання енергії, води та інших ресурсів на одиницю ВВП, обсяги промислових відходів на душу населення перевищують аналогічні показники багатьох країн світу.

Водночас, країна має значні і різноманітні природні ресурси, які протягом тривалого історичного періоду зазнавали масштабної експлуатації. Внаслідок цього ресурси значною мірою виснажені та деградовані й потребують дбайливого ставлення та ощадливого використання. Особливо це стосується земельних, водних і лісових ресурсів. Україна вкрай неефективно та витратно споживає більшість з них.

Земельні ресурси потерпають від різних видів ерозії. Втрачається родючість ґрунтів. Сільськогосподарські угіддя займають 68,9% території

країни, з них 78% припадає на рілля. Показник розораності території України в 5 разів перевищує середньосвітовий, однак ефективність використання земель є надзвичайно низькою.

Показник забезпеченості **водними ресурсами** в розрахунку на одного жителя в Україні майже в 7 разів менше середньосвітового. Водночас рівень водоемності національної економіки в 2,5 рази перевищує середньосвітовий рівень.

Спостерігається тенденція зростання обсягів вирубування **лісів**.

Надмірно високий рівень забруднення довкілля **підприємствами** гірничодобувної, металургійної, хімічної промисловості, енергетичного сектора за роки незалежності не вдалося знизити.

Масштабна тривала експлуатація природних ресурсів призвела до загострення екологічної ситуації в країні та не забезпечила відповідного економічного розвитку. На світових ринках за Україною закріплюється роль сировинного регіону, оскільки основу її товарного експорту становить продукція природоємних, екологічно шкідливих, низькотехнологічних галузей. Водночас, у структурі імпорту значну частку становлять енергоносії, що посилює залежність України від інших країн. Велику загрозу становить експортна спеціалізація сільського господарства на вирощуванні культур, які особливо виснажують ґрунти.

В Україні через надзвичайно високий рівень зношеності основних виробничих засобів зростає загроза техногенних аварій зі значними негативними екологічними наслідками. Найбільше зношені основні засоби у галузях транспорту та зв'язку (83,9%), промисловості (61,8%), освіти (62,4%) при середньому показнику за всіма видами економічної діяльності 60%.

Слід також наголосити на нерівномірності територіальної концентрації виробництва.

Україна до цього часу не реалізувала повною мірою свій потужний соціально-історичний, культурний, трудовий та освітній потенціал і традиційні цінності щодо бережливого ставлення до природи. Висока загальна освіченість населення є потужною складовою потенціалу країни, проте рівень знань про екологічні проблеми, екологічну безпеку та захист довкілля є недостатнім.

Нереалізованим ресурсом є залучення наукового потенціалу до розв'язання екологічних проблем. Країна, в якій ідеї В. І. Вернадського було покладено в основу світових уявлень про збалансований розвиток, поки що не реалізувала їх у державній політиці та управлінні.

В Україні триває практика прийняття економічних, соціальних, технологічних і екологічних рішень без необхідного поєднання їх в єдину комплексну систему на основі стратегії збалансованого розвитку. У національні, регіональні та секторальні програми та плани поки що не інтегровано екологічну складову, внаслідок чого спостерігається істотна залежність між економічним зростанням та пов'язаним з ним тиском на довкілля.

Дотримання ідей **корпоративної соціальної відповідальності** на сьогодні є вкрай актуальним. Відповідальність тих, хто приймає бізнес-

рішення, за середовище, на яке безпосередньо чи опосередковано ці рішення впливають, має бути інтегрована у поточну діяльність організації.

Вплив діяльності компанії на споживачів, працівників, місцеві громади та навколишнє середовище в усіх аспектах своєї діяльності має враховувати інтереси суспільства. Така

Корпоративна соціальна відповідальність є добровільною діяльністю компаній приватного і державного секторів, спрямованою на дотримання високих стандартів виробничої діяльності, соціальних стандартів, мінімізацію шкідливого впливу на навколишнє середовище.

Така діяльність тісно пов'язана з діяльністю компаній з досягнення ділової досконалості та якості в організації виробництва. Ці аспекти діяльності компаній переважно регулюються міжнародними стандартами серії ISO.

У сучасному світі соціально відповідальна діяльність бізнесу є загальноприйнятим правилом, якого дотримується значна кількість великих, середніх і навіть малих компаній по всьому світу. З огляду на надзвичайну суспільну та економічну користь, що містить у собі соціальна відповідальність бізнесу, питання її розвитку належать до сфери особливої уваги органів державної влади багатьох країн світу та провідних міжнародних організацій..

Активна соціальна позиція компанії також полягає в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі у вирішенні найгостріших екологічних та соціальних проблем.

У кожної компанії, установи має бути система цінностей, заходів і процесів, яка сприяє поширенню позитивного впливу діяльності компанії в економічній, екологічній, соціальній сферах. Реалізація соціально відповідальних стратегій має орієнтуватися не лише на зменшення та запобігання негативним наслідкам діяльності, а й на досягнення економічного, екологічного та соціального ефектів (т.зв. стратегія потрійного впливу), що може розглядатися як основа підвищення конкурентоспроможності окремих компаній і національної економіки загалом.

В Україні інститут корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) перебуває лише на етапі становлення. Однак, як показує досвід розвинутих країн, саме соціальне інвестування сприяє формуванню нових конкурентних переваг, зростанню рівня ділової репутації та капіталізації компаній.

Розвиток корпоративної соціальної відповідальності вітчизняним компаніям слід розпочинати із вибору найбільш перспективних форм соціального інвестування, які знаходяться в руслі довгострокового інтересу компанії. Тобто, КСВ буде інтегрована не лише у систему управління компанією, але й у загальну корпоративну бізнес-стратегію, включаючи соціальні, економічні та екологічні цілі.

Пропонуємо у діяльності зважати на парадигму збалансованого розвитку, що охоплює три аспекти людської діяльності: економічний, екологічний та соціальний.

Ми вважаємо, що всі ці три аспекти повинні розвиватися одночасно й безупинно, щоб суспільство рухалося в майбутнє, даючи можливість бізнесу зростати, а громадянам – задовольняти свої потреби, зберігаючи при цьому природні екосистеми.

Світові ринки вже прийняли цю парадигму, а зацікавлені особи розраховують на відповідні зобов'язання з боку корпорацій.

В українських бізнесових колах розуміння важливості соціального аспекту збалансованого розвитку поряд з екологічним і економічним аспектами має вийти на перший план.

Згідно Глобального договору ООН (добровільної міжнародної ініціативи, яка об'єднала компанії з агенціями ООН, робочою силою та громадськістю для підтримки універсальних соціальних принципів та принципів захисту навколишнього середовища), три принципи з десяти стосуються довкілля:

Принцип 7: Бізнес має підтримувати обережний підхід стосовно захисту навколишнього середовища.

Принцип 8: Бізнес повинен вживати заходів на підтримку посилення екологічної відповідальності.

Принцип 9: Бізнес повинен заохочувати розвиток та поширення екологічно безпечних технологій.

Ми вважаємо, що прийняття принципів корпоративної соціальної відповідальності не тільки приносить вигоду суспільству, але й допомагає компаніям поліпшити їхню репутацію, підвищити конкурентоспроможність і вдосконалити систему управління ризиками.

Необхідно налагодити партнерство органів державної влади та місцевого самоврядування, науки, освіти, бізнесу, громадських організацій для поліпшення стану довкілля.

Пріоритети партнерства:

- інтеграція екологічної складової в галузеві та регіональні стратегії та програми;
- створення еколого-економічних умов для збалансованого розвитку;
- формування екологічної свідомості та світогляду населення України на засадах збалансованого розвитку;
- збереження біорізноманіття та екосистем;
- формування умов для відтворення природних ресурсів;
- гарантування екологічної безпеки для здоров'я та життя населення;
- розширення участі громадськості у формуванні та реалізації державної екологічної політики.

ТЕМА 3. ПРІОРИТЕТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ

Теоретична частина

Практика господарювання останніх років спричинила посилення антропогенного навантаження на природно-ресурсний потенціал, що призвело до деградації багатьох його складових. Загальний індекс природоємності ВВП більше ніж у 10 разів перевищує середньосвітовий.

Тому важливими завданнями є: удосконалення економічного механізму природокористування, який передбачає економічну оцінку природно-ресурсного потенціалу; запровадження принципів «забруднювач сплачує», «користувач сплачує»; технологічна модернізація гірничодобувної та переробної галузей, рекультивація порушених земель; орієнтація на експорт кінцевої продукції, перероблення вторинної сировини; перехід до інтегрованого управління водними ресурсами на основі басейнового принципу управління; формування інвестиційної політики, спрямованої на використання енерго- та ресурсозберігаючих технологій.

Ресурси рослинного і тваринного світу України протягом останніх 50 років мають стійку тенденцію до виснаження. Важливими завданнями стабілізації та поліпшення такої ситуації є: забезпечення ефективного функціонування національної екологічної мережі; зростання площі природно-заповідного фонду до середньоєвропейських показників (не менше ніж 10 %); удосконалення системи моніторингу біо- та ландшафтного різноманіття; підтримка розвитку екологічного туризму.

3.1. Освіта для сталого розвитку: стратегічні напрями та практичні результати

*Стецюк К. В.,
кандидат педагогічних наук, доцент*

Визначаючи змістовні складові освіти для збалансованого розвитку, будемо відштовхуватися від сутності стратегії збалансованого розвитку. Збалансований розвиток – це «багаторівнево-ієрархічно керований процес коеволюційного розвитку природи і суспільства (за масової і усвідомленої участі населення), метою якого є забезпечення здорового, продуктивного життя в гармонії з природою нинішньому і майбутньому поколінням на основі охорони й збагачення культурної та природної спадщини». Отже, збалансований розвиток можна трактувати як досягнення розумного балансу між економічним, соціальним, культурним і екологічним розвитком та потребами суспільства.

Для наочності і запам'ятовування збалансованості можна запропонувати метафору «Стілець збалансованого розвитку». У цього «стілця» чотири пов'язані між собою «ніжки – опори» збалансованості, і всі чотири опори мають бути присутні у політиці та управлінні збалансованим розвитком. Якщо перенести більшу частину навантаження на одну якусь ніжку, наприклад на

економічну, стілець стане хитким і незручним, тобто «стілець» уособлює збалансований розвиток як необхідність врівноваження економічного, соціального, культурного і екологічного розвитку та відповідних потреб.

Основою збалансованого розвитку є розвиток людини, створення умов для реалізації її інтелектуального та творчого потенціалу. Адже людина є джерелом і водночас головною рушійною силою розвитку суспільства. Тому провідною ідеєю реалізації концепції збалансованого розвитку визначено освіту, яка є результатом переорієнтації та узгодження різних дисциплін у сфері навколишнього середовища, а також допомогою комплексному сприйняттю екологічних проблем.

Ми вважаємо, що освіту для збалансованого розвитку слід будувати на основі екологічної освіти з урахуванням економічних, соціальних, культурних та екологічних чинників. Обґрунтуємо ці чинники.

Економічна збалансованість означає, що всі процеси і проекти економічного розвитку мають давати максимально можливу віддачу щодо природодоцільної діяльності, а результат цього розвитку повинен розподілятися між теперішнім та майбутніми поколіннями. Такий розвиток зумовлює рівень економічних досягнень, збереження ресурсів, участь в економічному розвитку, а також розумне споживання товарів та послуг.

Отже, освіта для збалансованого розвитку має бути спрямована на формування еколого-економічного мислення; виховання у підростаючого покоління природодоцільної поведінки і раціонального використання природних ресурсів; підготовку фахівців, які у професійній діяльності мали б навички розв'язання найважливіших проблем життєзабезпечення суспільства без виснаження, деградації та забруднення довкілля; зростання рівня добробуту наступних поколінь. Еколого-економічна складова освіти для збалансованого розвитку передбачає виховання культури міжособистісних відносин в умовах ринкової економіки, формування нових підходів до вирішення соціально-економічних конфліктів, економічної культури поведінки в умовах трансформації екологічних цінностей.

Соціальну збалансованість розуміємо як одержання людьми більшого контролю над власним життям. Соціальний аспект включає в себе екологічну етику, якість життя, благополуччя та піклування про майбутні покоління та інші культури. Мета його – не порушувати баланс, а сприяти досягненню гармонії в екосистемах та їхньому зв'язку з нашим суспільством. Соціальна складова освіти для збалансованого розвитку сприяє виробленню педагогічних підходів до конструювання оптимальних відносин між суспільством, людиною і природою, розгляду змін, які виникають у духовному та матеріальному житті в умовах екологічної кризи, радикальної трансформації суспільного буття.

Культурна збалансованість розвитку суспільства означає підтримку різноманітності культурних груп та визнання цінності їхньої спадщини та традицій. Поняття культури стосується до способів існування, побудови відносин, поведінки, віри і дій, які різняться залежно від контексту, історії та традицій, у відповідності з якими живуть люди. В. Г. Кремень, досліджуючи проблему освіти й глобалізації, визначає головними проблемами суспільного розвитку недостатній рівень культури та духовності в суспільстві як на

глобальному рівні, так і щодо спільнот і особистостей. «Без належної культури та духовності, які поєднують у собі, передусім, такі якості, як гуманність, толерантність, розуміння найвищих цінностей людини, повагу до людського життя, до представників інших держав, націй та рас у поєднанні з самоповагою, шанобливим ставленням до себе, до своєї національної приналежності, – успіх у глобальному поступі людства буде неможливим». Лише на ґрунті культури людський чинник суспільного розвитку може набути того ступеню вільної реалізації, який відповідає потребам і людини, і природи. Отже, культура означає залучення людини до соціуму, суспільства, до природи та виконує роль регулятора і координатора її розвитку. Культурна самосвідомість є стійкішою, ніж ринковою. Можна зруйнувати ринок та замінити уряд, але культурна самосвідомість залишається такою ж і гарантує виживання людей, держави та економіки. Такі положення культурологічного підходу до професійного освітнього процесу орієнтують освіту для збалансованого розвитку на обов'язкове включення його в її методологічне забезпечення.

Екологічна збалансованість означає, що суспільство має визнати важливість виживання та благополуччя інших видів і те, що ключову роль у цьому відіграють природні процеси. Екологічний погляд на проблему розширює поняття моральної дії і відповідальності за живі організми та їхні взаємини. Основою екологічної збалансованості є розуміння загальної екосистемної моделі: всі системи на Землі пов'язані між собою і повинні зберігатися, підтримуватися та відновлюватися, а Землю слід розглядати як саморегулюючу систему, де кожний компонент має свою цінність.

Людина, яка має високий рівень екологічної культури, є носієм гуманного ставлення до себе, до інших і до довкілля. Вона включає в сферу свого існування взаємовідносини не лише з людьми, а й взаємодію з об'єктами природного середовища.

Таким чином, освіту для збалансованого розвитку розглядають як інструмент позитивних змін у ставленні до довкілля, змін вектора свідомості та поведінки людей у бік екологічних проблем. Вона сприятиме економічним, соціальним, культурним та екологічним позитивним зрушенням у суспільстві на користь збалансованого розвитку і безпечного майбутнього.

3.2. Зростання інтелектуального потенціалу та соціального статусу нації

Соціально-демографічна складова сталого розвитку держави та її територій

Демографічну складову розглядають як одну з визначальних, від якої залежить рівень ЕКБ як держави в цілому, так і її окремих регіонів, оскільки соціально-демографічний чинник є однією з найважливіших умов життєдіяльності виробничих систем різного призначення, а також соціально безпечного суспільства в цілому. Згідно з під соціально безпечним, слід розуміти таке суспільство, стан економіки якого може забезпечити високий рівень життя, гармонійний і якісний розвиток особистості.

Оскільки головною продуктивною силою є робоча сила, то основним критерієм суспільного способу виробництва є розвиток людини, її потреб, інтересів, цілей. Ця ідея обумовила виникнення та широке міжнародне використання поняття «людського розвитку». Основою людського розвитку є фактична реалізація в суспільстві стратегій, що забезпечують розвиток, безпеку та свободу людини. Можливість реалізації кожної з зазначених стратегій обумовлена забезпеченістю людськими ресурсами, інтелектуальним потенціалом суспільства та соціально-правовою захищеністю населення. Людський розвиток - це процес розширення можливостей вибору. Ці можливості можуть бути нескінченними і змінюватись увесь час, проте, визначальними на всіх рівнях розвитку є:

- можливість прожити довге життя, підтримуючи добрий стан здоров'я;
- можливість здобути освіту;
- можливість доступу до засобів існування, що забезпечують гідний життєвий рівень.

Тому для кількісного вимірювання соціальної безпеки та рівня людського розвитку в міжнародній практиці використовується показник індексу людського розвитку (HDI = ІЛР), що обчислюється Програмою розвитку ООН за допомогою трьох базових показників:

- 1) індексу тривалості життя;
- 2) індексу досягнутого рівня освіти як поєднання рівня грамотності серед дорослого населення та сукупної частки учнів у системі початкової, середньої та вищої освіти;
- 3) індексу реального ВВП на душу населення (у доларах США), скоригованому через паритети купівельної спроможності (ГІКС).

Максимальне значення ІЛР дорівнює одиниці. Порогове значення на нинішньому етапі розвитку України може бути на рівні 0,800. За даними звіту Програми розвитку ООН у 2003 р., Україна увійшла до групи країн із середнім рівнем людського розвитку і посіла 68-ме місце у світі серед 162 країн. Також до показників СЦБ, крім ІЛР, можуть бути віднесені інтегральні індикатори, які наведені в табл. А. 4 додатку А та їх порогові значення в табл. 1.

У сучасних умовах СР країни в першу чергу залежить від забезпечення якісного життя своїм громадянам. Критерій «якість життя» є комплексним поняттям, яке складається з оцінки фізичного та психологічного здоров'я людини, соціальних взаємовідносин, трудової діяльності та фінансових ресурсів, рівня незалежності людини та її безпеки, оцінки стану НПС, духовної сфери людини та її переконань. Дослідження «якості життя» набули особливої популярності у світі протягом останніх двох десятиріч. Сьогодні здійснюється пошук і розроблення нових критеріїв оцінки якості життя, основні з яких наведені на рис. 1.

Показником соціально безпечного розвитку країни, відображенням її соціально-економічного стану є рівень ДМБ, яка визначає стан захищеності основних життєвоважливих демовідновлювальних процесів від реальних та потенційних загроз. Демографічні загрози — це тенденції, через виникнення та нарощування яких створюються негативні кількісні й якісні зміни в динаміці населення, що негативно впливають на розвиток країни. Рівень ДМБ може оцінюватися через інтегральні індикатори та систему додаткових

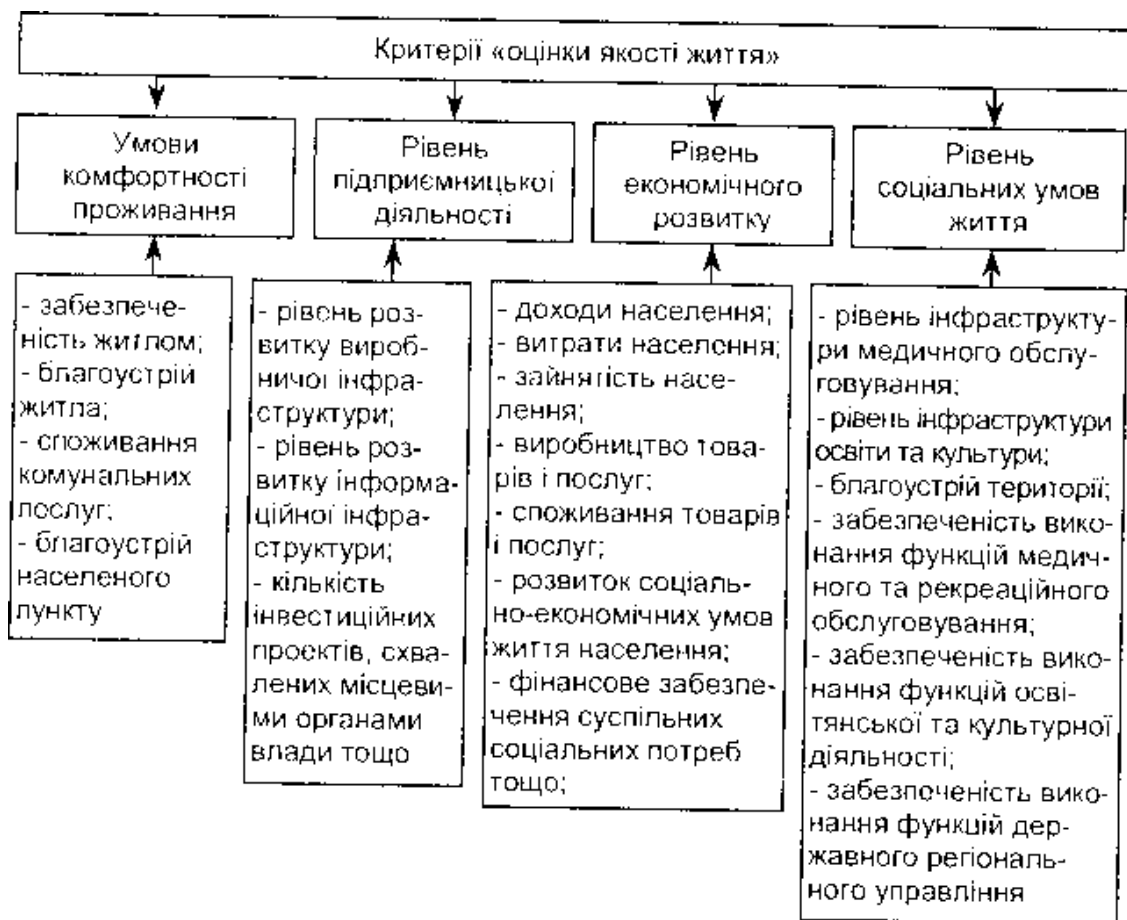
показників, за допомогою яких здійснюється діагностика стану населення. Слід зазначити, що оцінка ДМБ не може відбуватися без визначення співвідношення якості та кількості населення, оскільки демографічні втрати й деформації структури населення негативно впливають на життєдіяльність суспільства, зокрема, на склад трудових ресурсів.

Таблиця 1. Індикатори соціально-демографічної безпеки та їх порогові значення

Індикатор	ПЗ* ПК1	ПЗ* К1
Природне скорочення населення, осіб/1000 постійного населення	0	6
Частка населення з доходами, нижчими від розміру прожиткового мінімуму, %	10	20
Відношення середнього грошового доходу на душу населення до прожиткового мінімуму	2,6	2
Частка витрат на купівлю продуктів харчування і алкогольних напоїв у середньому грошовому доході на душу населення, %	30	45
Відношення середнього розміру призначених пенсій до прожиткового мінімуму, відн. од.	1,6	1
Рівень загального безробіття, %	5	11

*ПЗ - порогові значення індикаторів передкризового стану (ПК1) та кризового стану (К1)

Населення впливає на економіку через свою економічно активну частину – загальну чисельність зайнятого в суспільному виробництві населення, його віково-статеву структуру, рівень освіти, професійний склад та територіальну організацію. Чисельність і динаміка населення, його головних вікових груп (у допрацевдатному, працевдатному й післяпрацевдатному віці) впливають на абсолютну величину й структуру фондів споживання й нагромадження. Наприклад, від чисельності й питомої ваги населення в молодому віці залежать масштаби формування робочих місць для тих, хто належить до працевдатного віку, з одного боку, а також будівництво об'єктів системи освіти й охорони здоров'я, дитячих закладів, житлового фонду - з іншого. У системі й класифікації демографічних показників виокремлюють два великі класи:

Рис. 1. Основні критерії якості життя

«А» - показники швидкості зміни (руху) населення та інтенсивність демографічних процесів;

«Б» - структурні показники, які додатково можуть використовуватися при аналізі демографічної безпеки.

Також слід зазначити, що кількісна оцінка стану здоров'я є основною складовою дослідження ДМБ та СР держави. Показники стану здоров'я визначаються як медико-демографічні (табл. 2)

Як зазначено у Програмі дій «Порядок денний на ХХІ століття» питання здоров'я і розвитку нерозривно пов'язані між собою.

Таблиця 2. Система показників демографічної безпеки

Показник	Зміст обчислення показника
Демографічні індикатори класу "А"	
<i>Коефіцієнти швидкості зміни населення охоплюють:</i>	
<i>коефіцієнт загального приросту населення</i>	загальний приріст, віднесений до середньорічного населення
<i>коефіцієнт природного приросту</i>	різниця кількостей народжень та смертей
<i>коефіцієнт міграційного приросту</i>	різниця кількостей прибулих та вибулих, віднесена до середньорічного населення
<i>Коефіцієнти інтенсивності демографічних процесів поділяють на:</i>	
<i>загальний коефіцієнт народжуваності</i>	кількість народжень за рік з розрахунку на 1000 чоловік

<i>загальний коефіцієнт смертності</i>	кількість смертей за рік з розрахунку на 1000 чоловік
<i>коефіцієнт шлюбності</i>	кількість шлюбів за рік на 1000 чоловік
<i>загальний коефіцієнт розлучуваності</i>	кількість розлучень за рік з розрахунку на 1000 чоловік
Демографічні індикатори класу "Б"	
<i>Демографічне навантаження</i>	узагальнена кількісна характеристика вікової структури населення, яка показує навантаження на суспільство непродуктивного населення
<i>Індекс дітності</i>	характеризує відношення кількості дітей молодшого віку до кількості жінок, які за віком можуть бути їхніми матерями
<i>Показник зайнятості</i>	вимірює частку осіб, що мають заняття, серед осіб певного віку та статі
<i>Показник сімейності</i>	кількість сімей на 1000 чоловік населення
Медико-демографічні показники	
<i>Захворюваність</i>	чисельність хворих з уперше в житті встановленим діагнозом на 100 000 населення

СР можливий тільки в тому випадку, якщо люди здорові. Різке погіршення здоров'я нації підриває національну безпеку країни, оскільки хворе населення не здатне брати адекватну участь у здійсненні економічних, соціальних та політичних реформ. Таким чином, капітал здоров'я є одним з головних соціальних ресурсів економічного розвитку, і, отже, відтворення здоров'я необхідно розглядати як першочерговий компонент відтворення населення, його життєвого й трудового потенціалів, важливу внутрішню умову забезпечення сприятливого рівня СР держави.

Дослідження, проведені протягом останніх років у сфері екологічної епідеміології й аналізу ризику для здоров'я, свідчать, що забруднене НПС є важливим чинником, що визначає погіршення капіталу здоров'я. Величина цього впливу може досягати в окремих випадках 30-60%. Зниження якості НПС України, особливо внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, є одним з важливих факторів, що спричиняють погіршення стану здоров'я населення та різке зниження природного відтворення населення, про що свідчать статистичні дані, наведені в табл. 3.

Таблиця 3. Динаміка зміни показників демографічної безпеки України

Показники	1985	1990	1995	1998	1999	2000	2001	2003	2004
Населення (тис.)	50900	51690	51079	49456	49456	49037	48662	47600	47300
Природний приріст населення (тис.)	145,2	27,6	-299,7	-300,7	-350,0	-373,0	-369,5	-356,8	-334,0
Коефіцієнти природного руху (на 1000 наявного населення)	2,9	0,6	-5,8	-6,0	-7,0	-7,6	-7,6	-7,5	-7,0
Кількість пенсіонерів (у розрахунку на 1000 населення)	236	253	265	289	291	294	295	301	302
Кількість зареєстрованих шлюбів (тис.)	489,9	482,8	431,7	310,5	344,9	274,5	309,6	371,0	278,2

Кількість зареєстрованих розлучень (тис.)	183,4	192,8	198,3	179,7	175,8	197,3	181,3	177,2	173,2
Кількість народжених (тис.)	762,8	657,2	492,9	419,2	389,2	385,1	376,5	408,6	427,3
Коефіцієнт народжуваності (на 1000 наявного населення)	15,0	12,7	9,6	8,3	7,8	7,8	7,7	8,5	9,0
Частка дітей, народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, %	8,3	11,2	13,2	16,2	17,4	17,3	18,0	19,9	20,4
Кількість померлих (тис.)	617,6	629,6	792,6	719,9	739,2	758,1	746,0	765,4	761,3
Коефіцієнт померлих (на 1000 наявного населення)	12,1	12,1	15,4	14,3	14,8	15,4	15,3	16,0	16,0
Коефіцієнт дитячої смертності (померло дітей віком до одного року на 1000 народжених)	15,7	12,8	14,7	12,8	12,8	11,9	11,3	9,6	9,5
Смертність населення (тис.)	617,5	629,6	792,6	719,9	739,2	758,1	746,0	765,4	761,3
Кількість померлих від нещасних випадків, вбивств, самогубств та інших зовнішніх дій (тис.)	50,1	55,6	82,6	69,9	71,2	73,6	75,3	72,6	71,3

В Україні сучасний стан ДМБ характеризується як кризовий. **Демографічна криза** тлумачиться як криза відтворення населення через такі зміни в суспільному житті і, насамперед, системі суспільного виробництва, коли порушується функціонування й розвиток його компонентів, сфер, частин, унаслідок чого руйнується механізм демовідтворювального процесу, втрачається системна властивість соціального організму – здатність до самовідтворення суб'єкта суспільного життя в необхідній кількості і якості. Починаючи з 1960-х років мали місце перші прояви демографічної кризи в Українській РСР (за винятком окремих років): це початок процесу депопуляції в сільській місцевості, падіння показників середньої тривалості життя (табл. 4) тощо. Згідно з нормативом Всесвітньої організації охорони здоров'я, очікувана тривалість життя в країнах Європи має становити не менше, ніж 75 років.

Протягом усього періоду незалежності України відбулися значні демографічні втрати через міждержавну міграцію та підвищення рівня смертності населення на фоні зниження інтенсивності дітонародження. Високий рівень смертності населення в Україні обумовлений такими факторами: низьким рівнем життя громадян, поширеністю шкідливих звичок, низьким рівнем ВРБ, незадовільним станом державної системи охорони здоров'я через дефіцит фінансових ресурсів, погіршення екологічних умов тощо.

Тому визначальною для забезпечення ДМБ має стати орієнтація на основоположні принципи європейської політики досягнення здоров'я для всіх, а саме:

- забезпечення справедливості щодо підтримання здоров'я шляхом зменшення соціально зумовлених відмінностей у стані здоров'я різних груп населення;

- збільшення тривалості повноцінного (якісного) життя шляхом надання людям можливостей для повного розвитку й реалізації їх фізичного, розумового й соціального потенціалу;
- зниження рівня захворюваності й інвалідності; упровадження системи соціально-медичного страхування; забезпечення доступу всіх верств населення до базового складу медичних послуг;
- соціальний захист дітей;
- вирішення проблем пенсійного забезпечення тощо.

Таблиця 4. Очікувана тривалість життя в Україні при народженні

Роки	Все населення	У тому числі:	
		чоловіки	жінки
1958-1959	69,8	66,1	72,6
1961-1962	70,9	77,3	73,6
1965-1966	71,6	67,7	74,5
1969-1970	70,8	66,5	74,3
1979-1980	69,7	64,6	74,0
1985-1986	70,5	65,9	74,5
1989-1990	70,7	65,9	74,5
1991-1992	69,3	64,2	74,2
1992-1993	68,7	63,5	73,7
1994-1995	67,2	61,8	72,7
1995-1996	66,9	61,4	72,7
1997-1998	68,1	62,7	73,5
1998-1999	68,3	63,0	73,7
1999-2000	67,9	62,9	73,6
2000-2001	68,3	62,8	74,1
2001-2002	68,3	62,7	74,1
2002-2003	68,2	62,6	74,1
2003-2004	68,2	62,6	74,1

3.3. Охорона здоров'я населення, зниження смертності та подовження тривалості життя як соціальні пріоритети

*Вадзюк С. Н.,
Федорців О. Є.,
Тернопільський державний
медичний університет
імені І. Я. Горбачевського*

Без належного стану здоров'я творців збалансованого розвитку не може бути мови про забезпечення розвитку суспільства.

Відомо, що стан здоров'я населення у великою мірою залежить від способу життя та стану довкілля. Поєднана дія багатьох чинників (соціальних, екологічних, біологічних) зумовлює певний рівень захворювань людського організму.

Забруднення ґрунту, води, повітря, продуктів харчування може спричинити цитогенетичні порушення у статевих і соматичних клітинах, уроджені вади розвитку. Понад 200 генів контролюють сприйнятливність людини до захворювань, пов'язаних з впливом екологічних чинників. Серед чинників, які впливають на захворюваність населення нашої країни, 20 % належить екологічним. За даними ВООЗ, 70-80 % захворювань зумовлено поєднаною дією екологічних, професійно-виробничих чинників, стресового перевантаження .

До негативних чинників сьогодення, які впливають на стан здоров'я населення, відносять: зниження якості життя значної частини населення, несприятлива екологічна ситуація, надмірні стресові навантаження, зниження загального рівня культури, включаючи і санітарно- гігієнічну, поширення шкідливих звичок та нездорового способу життя.

Здоров'я нашої нації визначається в першу чергу здоров'ям дітей. Це один з найчутливіших біологічних показників, які відображають якість довкілля.

Динамічне спостереження за станом здоров'я дитячого населення України свідчить про істотне його погіршення. Загальна дитяча захворюваність зросла на 50 %. Збільшилась частка дітей з граничними станами та тих, що належать до групи підвищеного медико-соціального ризику. Негативний вплив різноманітних чинників проявляється зростанням захворюваності, смертності, порушенням фізичного розвитку.

Проблема антропогенного забруднення довкілля є особливо актуальною для України. На кожного жителя України припадає 300 кг шкідливих техногенних речовин, в тому числі й важких металів, що здатні утворювати високотоксичні металоорганічні сполуки. 17 мільйонів українців зазнають впливу атмосферних забруднень, 11 мільйонів живуть в умовах небезпечного для здоров'я рівня забруднення повітряного середовища. Сучасні дослідження свідчать про накопичення в повітрі житлових і виробничих приміщень газоподібного природного радіонукліду радону, здатного спричинити розвиток злоякісних новоутворень. Найстійкіший продукт радону — свинець 210, потрапляючи у дихальні шляхи разом з радоном, зумовлює зміни в бар'єрних органах, негативно впливає на імунні відповіді, знижуючи опірність організму, в першу чергу дитячого.

Третє тисячоліття характеризується появою нових захворювань та поверненням старих, що, як вважалося, були вже ліквідовані, (наприклад, епідемія туберкульозу). Різнобічність виливу сучасних екологічних, медико-біологічних та соціально-економічних чинників ставить надто високі вимоги до адаптаційних систем дитячого організму.

Чутливість до негативних факторів довкілля зростає в періоди росту, статевого дозрівання. Вона висока у новонароджених та дітей раннього віку, що зумовлено анатомо-фізіологічними особливостями дитячого організму в ці періоди.

Важливою проблемою зон екологічного неблагополуччя є невиношування вагітності та передчасне народження дітей. У жінок з цих зон виявляються соматичні та гінекологічні захворювання, ускладнення вагітності та пологів, що спричинює розвиток хронічної внутрішньоутробної гіпоксії плода, передчасне народження дітей.

Швидкий розвиток науково-технічного прогресу негативно вплинув на людський організм, насамперед дитячий, призвів до зростання алергічних захворювань. Саме алергія вважається супутницею цивілізації і показником здоров'я при екологічних негараздах, будучи одним з компонентів синдрому екологічної дезадаптації.

Проблема йододефіциту з певною періодичністю висвітлюється в пресі та на телебаченні. Шляхи розв'язання цієї проблеми обговорюють на міжнародних конференціях, симпозіумах вчені практично з усього світу. Уряди різних країн, у тому числі й нашої, регулярно приймають та затверджують різні програми, спрямовані на подолання йододефіциту. Однак практично в кожному випадку вони діють нетривалий час через те, що потребують багато коштів на реалізацію і є малоефективними. Сьогодні практично все населення України зазнає йододефіциту. Більшість наших регіонів мають недостатній вміст йоду в ґрунті, воді, продуктах харчування. В них проживає 4/5 населення країни. Йодна недостатність є найпоширенішою в світі причиною мозкових церебральних порушень, затримки розумового та фізичного розвитку. Несприятливу роль в розвитку дефіциту йоду відіграє відсутність масової йодної профілактики. Діти, народжені в ендемічних за йодом регіонах, мають в середньому на 10 % нижчий коефіцієнт інтелектуальних здібностей порівняно з тими, які народилися в звичайних регіонах (ЮНІСЕФ). 120 країн визнали, що дефіцит йоду — це серйозна проблема, яка гальмує нормальний розвиток суспільства.

Ще однією важливою медичною проблемою є дефіцит заліза. Практично кожна десята дитина в Україні народжується з проявами кисневого голодування. У 70 % народжених від матерів з анемією виявляються ураження нервової та серцево-судинної систем гіпоксично-ішемічного генезу, порушення гемо-ліквородинаміки, імунної системи, метаболічної адаптації, різні дезадаптаційні синдроми.

Ще однією проблемою, тісно пов'язаною з екопатологією дитячого віку, є грудне вигодовування. Не зважаючи на те, що в нашій країні воно традиційно вважалося основним для дітей раннього віку, рівень виключно грудного вигодовування дітей в Україні, за даними міжнародного багатоіндикаторного дослідження, становить всього 6 %.

Ця проблема в нашій країні набуває особливої актуальності у зв'язку з несприятливою демографічною ситуацією, а також зменшенням кількості дітей раннього віку, яких можна вважати здоровими, зростанням аліментарно-залежних захворювань, особливо харчової непереносимості алергії, анемії. Заслугою ВЕЛ є заборона генетично модифікованих продуктів для дитячого харчування.

За статистичними даними, більшість населення України (близько 30 мільйонів) споживає воду сумнівної якості, 10 мільйонів — воду, що не відповідає нормативним вимогам. При потраплянні такої води до дитячого організму виникають різні зміни: відкладання солей у міжклітинному просторі; солі важких металів, потрапляючи в лімфу, засмічують організм та погіршують роботу багатьох органів і систем; високий рівень бактеріального забруднення води робить її небезпечною, а точніше — непридатною для вживання без кип'ятіння. В той же час кип'ятіння збільшує концентрацію токсичних речовин, які в ній містяться.

Таким чином, у сучасних умовах організм людини зазнає впливу поліфакторних екологічних, соціально-економічних чинників, які спричинюють порушення практично в усіх органах та системах, істотно збільшують показники захворюваності, інвалідності, смертності.

Тому пропонуємо внести зміни і доповнення до визначення сталого розвитку і подавати його в такій редакції: «Під сталим розуміють такий розвиток, який дає можливість на довготривалій основі забезпечувати стабільне економічне зростання, яке не призводить до деградації цих змін у природі. При цьому особливо важливою є та обставина, що вихід на рівень сталого розвитку дає змогу забезпечити задоволення потреб як теперішніх, так і майбутніх поколінь зі збереженням їх здоров'я, низької захворюваності та належної тривалості життя».

Додаток 2. Презентація на тему: «Оцінка ризику для здоров'я населення як інструмент управління при збалансованому розвитку території»

Практична частина

3.4. Місцеві плани дій: роль громади

І. М. Малахов

П. Г. Павличенко

П. М. Грицишин

На жаль, за останні 70 років у нашій країні так складалося, що більшість ініціюючих кроків у напрямку інтенсивного руйнування довкілля здійснювали державні органи, а пересічні громадяни, в ході проведення господарської діяльності, також приєднувалися до цього процесу нещадної експлуатації природних ресурсів і руйнування довкілля. Як приклад, річкові ландшафти, чи не найбагатші за природним різноманіттям і потенційно здатні найповніше забезпечувати потреби людей, сьогодні є найбільш зруйнованими. Відносно висока густина заселення території вздовж річок та зубожіння населення,

особливо у сільській місцевості України ще більше посилює експлуатацію природних ресурсів.

Відомо, що головною відмінністю благополучних сіл і малих міст, від таких, що занепадають, є значно більша активність мешканців, діяльність громадських організацій та осередків політичних партій, активніший розвиток дрібного бізнесу. Їхні мешканці — це не просто безлике «населення», а громада. Тільки взаємне порозуміння і спільна участь всіх суспільних секторів може допомогти нашому довкіллю відновитись, а, отже, отримати людям давно очікувані позитиви від взаємодії з ним. Вирішальним у процесі формування такого нового рівня взаємин має стати розуміння, що тільки місцева громада на ґрунті гармонійних взаємовідносин із природою може остаточно забезпечити собі здорове й стабільне довкілля. Досягнення цієї мети можливе за умови тісної співпраці усіх структур і секторів суспільства, особливо на місцевому рівні. Тому дуже важливими є дієві кроки назустріч місцевих громад і органів самоврядування.

На сьогоднішній день визнано, що найбільш доцільним інструментом стабілізації економічної ситуації, соціально-демографічних умов, організації м'якого, ощадливого й раціонального характеру природокористування, зведення до одного знаменника абсолютної більшості складових процесу стосунків між суспільством й природою є розробка місцевих планів дій з охорони довкілля (МПДОД). Ці плани передбачають таку діяльність, яка сприяє покращенню стану довкілля, зменшуючи при цьому безробіття та змінюючи на краще демографічну й економічну ситуацію. Відправним пунктом на шляху громад до сталого розвитку є розробка й впровадження місцевих планів дій з охорони довкілля, які стають суттєвими складовими соціальних та економічних програм. Процес їхньої розробки дає громаді змогу проаналізувати, а далі й розв'язати найважливіші проблеми, які негативно впливають на здоров'я людей і екологічні системи. МПДОД спрямовані на зведення до мінімуму кількості відходів та забруднення довкілля, ефективне використання місцевих природних ресурсів, здійснення природоохоронних заходів. Особлива увага в цих програмах звертається на задоволення економічних потреб на засадах урахування здатності природного середовища самовідновлюватися та функціонувати тривалий час, підтримуючи діяльність людини.

Для України планування дій з охорони навколишнього природного середовища не є новим явищем. Подібне планування в різних формах уже застосовується органами державної влади, або організаціями, які виконують природоохоронні функції. Однак, головною відмінністю і важливим елементом новизни у випадку з МПДОД є те, що зараз йдеться про планування на, так званому, низовому — місцевому рівні, а також про те, що до створення таких планів має бути залучено велику кількість учасників, що належать до різних соціальних верств та секторів суспільства (представники неурядових організацій, бізнесу, місцевої та центральної влади, журналісти, і врешті, просто активні громадяни). Саме тому процес планування набуває якісно нових рис і виходить за рамки традиційного соціально-економічного планування розвитку територій (населених пунктів), яке, як правило,

здійснювалося, нехай і з великим науковим і практичним багажем, але, здебільшого, однією організацією.

Результатом планування за запропонованим підходом є створення умов для:

- реального поліпшення екологічної ситуації на місцях;
- активного залучення громадськості до процесу прийняття рішень;
- підвищення рівня екологічної інформованості серед місцевих громад, виробників товарів та послуг;
- розвитку співробітництва між секторами суспільства й організаціями, що працюють у галузі охорони довкілля й менеджменту природних ресурсів;
- надання прозорості процесу розподілу грошових засобів із місцевих бюджетів і екологічних фондів.

Наводячи конкретні приклади, відзначимо пілотний проект USAID у м. Надвірна Івано-Франківської області. У його рамках, за активної участі громадян, було розглянуто питання про запобігання небажаних екологічних наслідків під час реалізації проектів розширення нафтовидобутку в безпосередній близькості від міста. Метою проекту була демонстрація процедури оцінки впливу на навколишнє середовище, яке залучає громадськість і промисловість до спільних дій в оцінці екологічних наслідків розширення нафтовидобутку та у прийнятті рішень, щодо захисту довкілля.

Ще один приклад, проект «Маріупольська екологічна ініціатива». Місцева екологічна програма дій розроблялася у великому індустріальному центрі, обтяженому комплексом екологічних проблем. Група зацікавлених сторін, протягом року намагалася відшукати такі шляхи вирішення міських екологічних проблем, які:

- дають реальне поліпшення стану навколишнього середовища;
- можуть бути застосовані на місцевому рівні, із залученням громадян;
- досягали б мети протягом нетривалого періоду (1 — 1,5 років).

У зазначеному проекті використано методику складання місцевих екологічних планів дій (LEAP)¹, на засадах порівняльного аналізу ризиків². Цей метод використано під час визначення кола екологічних проблем, визначення пріоритетів у їх розв'язанні та у стратегічному плануванні.

Можна згадати ще й проект у рамках програми малих грантів (SEPS), профінансований Британським фондом DFID через представництво British Council в Україні. Він проводився в Кривому Розі, а його ціллю було вирішення незначних проблем у будинку, під'їзді, вулиці групою активних громадян за підтримки житлово-експлуатаційних контор. Для ініціації таких груп громадськості створили команду «Урбан рейнджерів», що успішно справилася зі своїм завданням. У цьому проекті пріоритетним було вирішення проблем поліпшення якості життя. Пріоритети визначатися шляхом рейтингового голосування членів ініціативної групи.

Важливо підкреслити, що у кожному конкретному випадку методика МПДОД має адаптуватися до умов міста. Необхідно також враховувати рівень освіти членів групи зацікавлених сторін, місцеві традиції, характер екологічних проблем та їхню кількість.

Упродовж 2001—2002 років. РЕЦ-Київ реалізував розробку чотирьох МПДОД:

- в рамках Транскордонного проекту розроблявся МПДОД для міст Мотилів-Подільський (Україна) і Отач (Молдова);

- в рамках Програми дій з охорони довкілля для місцевих громад розроблено два МПДОД у Львівській області — для міста Жовкла та сільських громад, що розташовані в басейні річки Бережниця й один МПДОД у Миколаївській області — для міста Баштанка.

Ці проекти мали суттєві відмінності від описаних вище прикладів. Транскордонний проект для міст Мотилів-Подільський (Україна) і Отач (Молдова) реалізувався для міських громад, які мають спільні історичні корені, але зараз перебувають у різних державно-правових умовах. Новий імпульс впровадженню МПДОД в Україні дав проект для шести сільських громад, розташованих у басейні річки Бережниця (селище Дашава і ще 12 сіл і хуторів), який будувався на спільному екологічному інтересі — чиста річка для всіх громад.

При виконанні проектів використовувалася оригінальна методологія розробки місцевих екологічних програм з охорони довкілля, що базується на підходах, розроблених у США Агентством з охорони навколишнього середовища. Вони, як правило, передбачають роботу із громадою міст, що нараховують понад 20 тис. осіб, які об'єднані спільною територією проживання, спільними проблемами використання природних ресурсів та впливом на довкілля. Однак, для України, в якій нараховується кілька десятків тисяч селищних та сільських рад із населенням переважно від 500 (зокрема, у деяких гірських та передгірних населених пунктах Західної України) до 7—8 тис. мешканців, на територіях яких власне й формується та проявляється основна взаємодія людини й природи, потрібні такі підходи, які б враховували ці специфічні умови українського суспільства. Детально цей досвід висвітлено нижче, у розділі 5, та в підходах МПДОС для Центральної та Східної Європи.

Загалом, досвід Польщі й України засвідчує, що єдиного підходу для розробки МПДОД, як у загальній схемі так і при запровадженні окремих методик, дотримуватися досить важко. Формування МПДОД — творчий процес місцевої громади. Головною метою впровадження МПДОД є реальні позитивні зміни в навколишньому середовищі громади. Тренери-експерти забезпечують дотримання необхідних стандартів. При досягненні цієї мети спроби механістичного впровадження чужого досвіду та догматичних методик на догоду фінансуючим організаціям закінчуються формуванням стійкого скептичного ставлення представників громади до «тренерів-зайд» і програм МПДОД у цілому.

Беручи до уваги всі відмінності згаданих конкретних прикладів, можна чітко визначити і спільні риси, які закладають основу для створення методичних підходів із врахуванням специфіки України. Їх ми викладемо нижче, а зараз лише зауважимо те, що у всіх випадках мова йде про розробку спільних планів дій, які готуються й впроваджуються на партнерській основі владою й громадою.

Місцевий план дій з охорони довкілля — це документ, який на основі аналізу стану довкілля визначає завдання і першочергові заходи щодо раціонального управління природними ресурсами й охорони навколишнього

природного середовища для певної території. З іншого боку — це кампанія із захисту навколишнього середовища, яку проводить місцева громада.

При розробці МПДОД необхідно забезпечити баланс між економічним розвитком і природоохоронними заходами, визначити відповідні завдання й можливості їх виконання на місцевому рівні, як органами самоврядування, так і всіма іншими учасниками залученими до цієї діяльності. Підходи, запропоновані нами, адаптовані до умов українського суспільства і базуються, як на досвіді країн які вже запровадили у себе таке планування (польський, болгарський та молдовський досвід), так і на вже накопиченому досвіді розробки і реалізації місцевих планів дій у малих містах та сільських поселеннях України.

3.5. Вирішення регіональних проблем як проектна діяльність

Проведення конкурсу «Вирішення регіональних екологічних проблем»

Для стимулювання виявлення соціальної ініціативності дієвим є впровадження розробки та реалізації дитячих екологічних проектів. Така діяльність може бути корисною не тільки для розвитку особистості, а й дати реальні позитивні результати для місцевої громади і частково вирішити виявлені екологічні проблеми. Пропонуємо впровадити у діяльність дитячої громадської організації проведення конкурсу екологічних проектів, який можна організувати за нижченаведеним положенням.

ПОЛОЖЕННЯ

про конкурс-захист екологічних проектів «Вирішення регіональних екологічних проблем»

I. ПРО КОНКУРС

Засновником конкурсу-захисту екологічних проектів є Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта» та Всеукраїнська екологічна ліга.

В епоху нових науковомістких технологій людство потребує збалансованого підходу до вирішення нагальних екологічних проблем – від регіональних до глобальних.

Неформальна екологічна освіта, екологічне виховання у громадській організації ефективними та вдалим будуть за умови системного залучення молоді до науково-дослідної діяльності.

Екологічне виховання школярів – складна система, яка має поєднувати накопичення екологічних знань із вихованням любові до природи, формуванням вмінь і навичок діяльності в природі. Екологічне виховання неможливе без наукового обґрунтування практичного досвіду.

Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта» – громадська організація, яка системно працює з дітьми та молоддю. Проведення Всеукраїнського конкурсу-захисту екологічних проектів – ще один крок на шляху виявлення найяскравіших наукових особистостей серед учнівської молоді.

В _____ році _____ конкурс-захист екологічних проектів відбувається за темою «Вирішення регіональних екологічних проблем»:

II. МЕТА КОНКУРСУ

Метою конкурсу-захисту екологічних проектів є:

- системне залучення молоді до науково-дослідної діяльності у громадській організації;
- творчі змагання учнівської молоді;
- практична допомога у вирішенні регіональних екологічних проблем;
- педагогічне співробітництво координаторів «Екологічної варти» та вчених-екологів.

III. УМОВИ УЧАСТІ У КОНКУРСІ

До участі приймаються роботи учнів за категоріями:

1. 5-6 класи (індивідуальні роботи).
2. 7-8 класи (індивідуальні роботи).
3. 9-11 класи (індивідуальні роботи).
4. Колективні роботи

Заявки від учнів, які були переможцями обласних та Всеукраїнських предметних профільних олімпіад та лауреатами олімпіад МАН, не приймаються.

Робоча мова для участі у конкурсі-захисті екологічних проектів – українська.

IV. ЕТАПИ УЧАСТІ У КОНКУРСІ

I етап – обласний (*районний, міський, шкільний*) конкурсний відбір.

Обласний (*районний, міський, шкільний*) тур конкурсу-захисту проводять відповідні оргкомітети та журі.

Обласний тур конкурсу складається із:

- тестування з питань біології та екології;
- захисту проектів за схемою (*Додаток 1*).

II етап – фінал конкурсу-захисту.

Проводиться у м. Одеса, на базі Одеського державного екологічного університету (*або іншого навчального закладу, який оберуть організатори*).

Участь у фіналі конкурсу-захисту беруть:

- фіналісти районних, (*міських, шкільних*) турів, які посіли I місце;
- науковий керівник (1 особа);
- координатор обласної організації ВДС «Екологічна варта».

Фінал конкурсу-захисту складається із:

- тестування з питань біології та екології;
- захисту проектів за схемою (*Додаток 3*).

Документи, необхідні для участі у фіналі конкурсу-захисту:

- підсумкова відомість районного (*міського, шкільного*) туру конкурсу;
- заявка на участь у Фіналі (*Додаток 4*);
- екологічний проект переможців обласного туру (оригінал).

V. КЕРІВНИЦТВО КОНКУРСОМ

Керівництво Конкурсом, підведення підсумків та визначення переможців здійснює Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта». Обласні організації ВДС «Екологічна варта» проводять обласні конкурси-захисти.

VI. ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ ТА НАГОРОДЖЕННЯ ПЕРЕМОЖЦІВ

Підсумки конкурсу-захисту підводить журі, до складу якого входять представники ВДС «Екологічна варта», Всеукраїнської екологічної ліги, науковці, освітяни.

Всі учасники нагороджуються дипломами лауреатів конкурсу-захисту, цінними подарунками.

Узагальнений матеріал конкурсу-захисту буде опубліковано в інформаційно-методичному збірнику.

**Анотація
захисту проекту
під час конкурсу-захисту
екологічних проектів
«Вирішення регіональних екологічних проблем»**

Назва роботи _____

Опис провідної ідеї _____

_____

_____

Новизна та актуальність _____

_____

_____

Мета _____

_____

Новаторські ідеї _____

_____

_____

Практичне значення _____

_____

_____

Форми та методи проекту _____

_____

_____

Перспектива подальшого впровадження _____

_____

_____

Використання схем, діаграм, макетів, малюнків _____

_____

_____

ЗАЯВКА
на участь у Фіналі
конкурсу-захисту екологічних проектів
«Вирішення регіональних екологічних проблем»

Інформація про фіналіста _____ туру конкурсу
Область _____
Прізвище _____
Ім'я _____
По батькові _____
Школа _____ Клас _____
Назва екологічного проекту _____
Потреби у технічному забезпеченні: _____
Поштова адреса: _____
Контактний телефон: _____
E-mail: _____
Науковий керівник _____
/прізвище, ім'я, по батькові, місце роботи, посада /

Дата _____ Координатор ОО ВДС „Екологічна варта” _____
/підпис/

**3.6. Підтримка соціально орієнтованих
способів ведення господарства**

**Основні засади створення високотехнологічних
соціоекокомплексів в Україні**

*Ніколаєнко С. М.,
доктор педагогічних наук,
академік Російської академії освіти,
голова Громадської Ради
освітян і науковців України*

Створення високотехнологічних соціоекокомплексів – природна реакція на ситуацію в Україні, яка переживає фінансову, соціальну, політичну, екологічну, енергетичну, демографічну, житлову, продовольчу кризу. Для подолання кризи необхідно спиратися на національну ідею.

Національна ідея – це етична, моральна платформа, яка дає можливість зарахувати себе до нації, пишатиь цією приналежністю, передавати це почуття в спадок, публічний договір між громадянином та державою про взаємні зобов'язання і гарантії, принципи особистого і суспільного життя. Національна ідея стане об'єднуючою і продуктивною, коли буде:

- транснаціональною, транссоціальною і транстериторіальною, або однаково привабливою для більшості населення країни, незважаючи на національність, соціальний статус и місце проживання;

- спиратись на систему національних цінностей і пріоритетів, історичний досвід перемог, звитяг і досягнень;

- відповідати духовним і матеріальним інтересам сучасного суспільства.

На які ж необхідні програми і національні проекти може спиратися національна ідея України? Насамперед, Україна була житницею Європи, а то й світу. Зважаючи на продовольчу кризу і стан світової економіки України, необхідно вийти на шлях відновлення землеробства в гармонії з природою. У зв'язку з цим ми розробили концепцію національного проекту створення високотехнологічних аграрних соціоекокомплексів. Концепція розроблена на основі аналізу тенденцій розвитку процесів глобалізації і ролі України в світовому розподілі праці, на основі принципів сталого розвитку, характеристики сучасного постіндустріального інформаційного суспільства («суспільства знань»), формування «національної ідеї», досвіду існування на території України стародавніх культур, сучасних технологій природного землеробства, вивчення більш ніж тридцятирічного світового досвіду існування екопоселень, інноваційних енергоефективних, будівельних та інформаційних технологій. На жаль, законодавче поле України є недосконалим і заважає розвитку ідеї створення соціоекокомплексів.

Під терміном «високотехнологічний соціоекокомплекс» мають на увазі створене життєве середовище, в якому наукова, освітня, виробнича діяльність людини безпечно і гармонійно інтегрована в природне середовище таким чином, що підтримує вільний, здоровий, всесторонній розвиток людини і відповідально ставиться до майбутніх поколінь.

Національний проект розроблено на основі принципів сталого розвитку. Сталий розвиток (sustainable development) – процес змін, в якому експлуатація природних ресурсів, напрям інвестицій, орієнтація науково-технічного розвитку, розвиток особи та інституційні зміни узгоджені один з одним і укріплюють нинішній і майбутній потенціал для задоволення людських потреб і прагнень. Концепція сталого розвитку з'явилася в результаті об'єднання трьох основних складових: економічної, соціальної та екологічної.

Базовими принципами створення і функціонування соціоекокомплексів є екологічність, технологічність, ділова активність жителів, розвиток людини.

Екологічність: технології, які використовують, і життєдіяльність соціоекокомплексу в цілому органічно вписуються в природне середовище, дають можливість створити умови для гармонійних відносин всередині соціоекокомплексу і благотворно впливають на навколишнє середовище.

Технологічність: під час створення соціоекокомплексів формується ефективний симбіоз з класичних і новітніх технологій в будівництві,

комунальному господарстві, енергетиці, землеробстві, сільському господарстві, інформатиці, зв'язку та ін.

Ділова активність жителів: в соціоекокомплексі створюються умови для стимулювання підприємництва, ефективного використання ресурсів і активної життєвої позиції.

Розвиток людини: у соціоекокомплексі створюються умови для розвитку людини як в професійному так і в особистому плані на базі передових освітніх технологій.

Чисельність населення. Масштаб соціоекокомплексів і оптимальна кількість жителів повинні забезпечувати умови, за яких усі жителі знають один одного і при цьому кожен усвідомлює, що може впливати на розвиток соціоекокомплексу. Згідно з наявними даними верхня межа такої групи становить приблизно 500 осіб, оптимальна чисельність – 300 осіб. Враховуючи середній склад сім'ї 3–4 особи, 70–100 індивідуальних житлових будівель буде оптимальною кількістю для соціоекокомплексу.

Безпечна інтеграція в природне середовище. Першим принципом соціоекокомплексу є вивчення і ефективне використання природних механізмів. При цьому мають на увазі те, що людина є частиною природи і її партнером. Другим принципом є багатократне використання матеріальних ресурсів замість одноразового, характерного для суспільства споживання.

В соціоекокомплексі пріоритетними будуть напрями: енергозберігаючі технології; використання відновлюваних джерел енергії (біомаса, водень, біогаз, сонячна енергія, вітер і т. д.) замість видобувних джерел; компостування органічних відходів, які таким чином повертають землі і згодом ефективно використовують; забезпечення переробки неорганічних відходів, які може здійснювати житловий комплекс для зменшення шкідливої дії на навколишнє середовище; застосування матеріалів, конструкцій, приладів та інженерного устаткування, що завдають мінімальної шкоди навколишньому середовищу у процесі їх утилізації в кінці життєвого циклу.

Біосистема. В основі ведення сільського господарства соціоекокомплексу лежить концепція біофільності і метод природного землеробства (пермакультури). Метод природного землеробства в сільському господарстві унікальний тим, що оснований на створенні екосистеми за типом природних співтовариств.

У застосуванні до соціоекокомплексу це означає створення стійкої, частково замкнутої екосистеми, біопотенціал якої буде досить великим, щоб без шкоди для самої системи повністю забезпечити населення продуктами харчування та іншими органічними матеріалами. У соціоекокомплексах використовуватимуть альтернативні екстенсивним системи ведення землеробства і сільського господарства: біодинамічне; органічне; агротехніка з використанням енергоінформаційних складових; агротехніка з використанням мікробіологічних препаратів і препаратів на основі спор грибів; агротехніка на основі червекомпостів, гумінових препаратів і сидератів; інші технології, які виключають використання мінеральних добрив.

Екодім. Під час проектування соціоекокомплексів використовують концепцію створення екодомів з урахуванням стадій їх повного життєвого циклу (підготовка, будівництво, експлуатація, утилізація) і таких вимог:

а) проведення обов'язкового геоекомоніторингу для вибору сприятливої території будівництва, де немає шкідливих зовнішніх дій (шумове забруднення, повітряне забруднення, забруднення ґрунту, підземних вод, геопатогенні зони та ін.);

б) комфортність і впорядкованість житла, забезпечення санітарних норм за доступними цінами як під час будівництва, так і в подальшій експлуатації;

в) скорочення витрат на споживання енергії та інших ресурсів за рахунок використання ресурсо- і енергозберігаючих технологій;

г) мінімізація шкідливої дії на людину і навколишнє середовище за рахунок використання екологічно безпечних матеріалів і маловідхідних технологій;

д) аудит (при введенні в експлуатацію) і моніторинг (у стадії експлуатації) технічного стану, показників комфортності, енергоефективності, екологічних параметрів будинку.

Інформаційна економіка. В соціоекокомплексі разом з агротехнологіями розвивається, перш за все, інформаційна економіка, в якій велика частина валового внутрішнього продукту забезпечується діяльністю з виробництва, обробки, зберігання та поширення інформації і знань. Завдяки інтенсивному інформаційному обміну і новим методам наукових досліджень, модельним уявленням самі соціоекокомплекси стануть чинниками просування науки і нових технологій.

Висновок. Запропонований Національний проект передбачає виведення значної частини населення з міст і розселення людей в соціоекокомплекси, інтегровані в природне середовище, що дає можливість задовольнити всі потреби людини, вони мають автономні джерела енергії, які продукують екологічно чисті продукти харчування і де підтримуватиметься такий спосіб життя, який привнесе рівновагу у внутрішній світ людини, зробить його гармонійним стосовно навколишнього середовища. Цього можна досягти шляхом відновлення традиційного житла, народної культури, органічного землеробства, новітніх технологічних досягнень інформаційного суспільства.

ТЕМА 4. ПРІОРИТЕТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В ЕКОЛОГІЧНІЙ СФЕРІ

Теоретична частина

Передумовою сталого розвитку України є інтеграція екологічної політики, тобто узгодження на ранніх стадіях планування галузевих і природоохоронних цілей, завдань і заходів з метою пошуку можливостей їх взаємного підсилення та визначення природоохоронних пріоритетів там, де це необхідно. За таких підходів визначення та впровадження стратегічних загальнодержавних пріоритетів і заходів забезпечує більш високий рівень охорони довкілля.

Природоохоронна політика не в змозі вирішити це завдання самотужки, у відриві від інших галузевих політик. Питання інтеграції екологічної політики в галузеві політики є ключовим для природоохоронних структур. Утім, для інших міністерств і відомств воно не є першочерговим, а часто розглядається як таке, що встановлює певні обмеження у галузевій діяльності та створює відповідні труднощі для розвитку галузі. На інституційному рівні немає державного органу, який би координував інтеграцію екологічної складової в усі сектори економіки та суспільного життя.

В Україні стратегічне планування розвитку країни не орієнтоване на планування сталого розвитку. При цьому планування розвитку галузевих політик майже не враховує третю складову сталого розвитку – екологічну. Навіть ті галузеві стратегії та програми, які мають розділ з екологічної проблематики, не пов'язані зі стратегічними завданнями державної екологічної політики і відображають лише окремі аспекти поводження з відходами, енергоефективності, ресурсозбереження. Наслідком цього є те, що галузеві програми та стратегії не мають потужної екологічної складової, реалізація якої могла б забезпечити технічне переоснащення, запровадження енергоефективних і ресурсозберігаючих технологій, маловідходних, безвідходних і екологічно безпечних технологічних процесів.

В умовах масштабних суспільно-політичних змін, які відбуваються в Україні, економічних перетворень, а також зростання антропогенного навантаження на природу, розроблення та впровадження в конкретних планах дій узгодженої стратегії сталого розвитку (СР) може бути адекватною відповіддю на виклики часу.

Доцільність переходу до СР визначається як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками, що пов'язані з євроінтеграційними прагненнями України та необхідністю виконання міжнародних зобов'язань. Стратегія переходу до СР має ґрунтуватися на аналізі тих дисбалансів, які існують в економічних, соціальних та екологічних сферах, і на подальшому визначенні шляхів їх подолання.

4.1. Інтеграція екологічної складової в галузеві політики та екологізації технологій у промисловості, енергетиці, будівництві,

сільському господарстві та транспорті.
Вдосконалення системи інтегрованого екологічного управління

***Інтеграція екологічної політики в Україні
в контексті Європейської інтеграції***

*Марушевський Г. Б.,
кандидат філософських наук, докторант кафедри філософії,
теорії та історії державного управління,
Національна академія державного управління
при Президентові України*

Проаналізовано проблеми та перспективи інтеграції екологічної політики в галузеві політики України в контексті європейської інтеграції. Питання інтеграції екологічної політики знайшли своє відображення в Стратегії державної екологічної політики та Національному плані дій з охорони навколишнього природного середовища, але на практиці мають обмежений характер унаслідок існування різноманітних бар'єрів на рівні законодавства, стратегічного планування, фінансування, традицій управлінської діяльності та створення відповідних інституцій. Необхідність виконання положень директив ЄС, спрямованих на інтеграцію екологічної політики в галузеві політики, має сприяти впровадженню принципу інтеграції екологічної політики в систему державного управління в Україні.

Ключові слова: інтеграція екологічної політики, збалансований розвиток, європейська інтеграція, галузева політика, державне управління, стратегічне планування.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В Україні у сфері стратегічного планування та управління переважає галузевий підхід, для якого нетиповим є включення екологічних аспектів у галузеві стратегії та програми. Стратегічне планування розвитку країни не орієнтоване на планування збалансованого розвитку. При цьому планування розвитку галузевих політик майже не враховує третю складову збалансованого розвитку – екологічну. Навіть ті галузеві стратегії та програми, які мають розділ з екологічної проблематики, не пов'язані зі стратегічними завданнями державної екологічної політики і відображають лише деякі аспекти поводження з відходами, енергоефективності, ресурсозбереження. Наслідком цього є те, що галузеві програми та стратегії не мають потужної екологічної складової, реалізація якої могла б забезпечити технічне переоснащення, запровадження енергоефективних і ресурсозберігаючих технологій, маловідходних, безвідходних і екологічно безпечних технологічних процесів.

Виникнення концепції інтеграції екологічної політики пов'язано з тим, що традиційна екологічна політика та законодавство в більшості випадків не можуть запобігти тиску на довкілля з боку суспільства. Однією з основних причин цього є те, що екологічні цілі та цінності мають нижчий пріоритет порівняно з питаннями національної безпеки, економіки та фінансів, трудових відносин, освіти та соціального забезпечення. Тому в рамках екологічної

політики доводиться реагувати на не-гативні впливи на довкілля замість того, щоб формувати нові галузеві політики та практики, які б сприяли зменшенню впливу на довкілля.

Завдання інтеграції екологічної політики не можна вирішити у відриві від інших галузевих політик. Утім, для галузевих міністерств і відомств це завдання не є пріоритетним, а часто розглядається як таке, що встановлює певні обмеження в галузевій діяльності та створює відповідні складнощі для розвитку галузі. Також дуже важливим і проблематичним питанням залишається необхідність інтеграції екологічного законодавства та екологічної складової в інші галузеві законодавчі та програмні акти.

Прогрес євроінтеграційних реформ є дуже слабким саме у сфері інтеграції екологічної політики в галузеві політики. Комплексність і масштабність цього питання потребує впровадження ефективної системи координації владних структур у різних галузях і на різних рівнях та налагодження постійних механізмів консультацій з усіма заінтересованими сторонами (громадськими організаціями, громадами, бізнесом, науковими та освітніми установами).

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання інтеграції екологічної політики набули поширення в західних країнах, починаючи з доповіді Комісії Брундтланд «Наше спільне майбутнє». Принцип інтеграції екологічної політики знайшов своє відображення в офіційних документах ЄС, аналітичних дослідженнях і працях таких учених, як А.Персон, Б.Даляль-Клейтон і С.Басс.

В Україні процес інтеграції екологічної політики розглядали переважно як процес «екологізації», під яким розуміли постійне і послідовне запровадження правових, економічних, технічних, техно-логічних і управлінських рішень, які дають змогу підвищувати ефективність використання природних ресурсів, поліпшувати чи зберігати якість довкілля. Із прийняттям Закону України «Про основні засади (Стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року» питання інтеграції екологічної політики стало одним із пріоритетів національної екологічної політики. В роботі В. І. Карамушки розглядаються можливості інтегрування екологічних аспектів у стратегічне планування і проектну діяльність. Проблеми інтеграції екологічної політики знайшли своє відображення в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС. Разом з тим ці питання залишаються малодослідженими у вітчизняній літературі. Тому ретельний науковий розгляд процесу інтеграції екологічної політики в Україні є актуальним з огляду на необхідність реалізації євроінтеграційних реформ.

Формулювання цілей (мети) дослідження.

Метою статті є дослідження інтеграції екологічної політики України в контексті європейської інтеграції. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання: визначити поняття та сутність інтеграції екологічної політики, здійснити аналіз нормативно-правових основ і практики інтеграції екологічної політики в ЄС, визначити проблеми та перспективи інтеграції екологічної політики в Україні та запропонувати інструменти інтеграції екологічної політики.

Виклад основного матеріалу.

Концепція інтеграції екологічної політики виникла наприкінці 1980-х рр. В умовах глибокої екологічної кризи прийшло усвідомлення того, що традиційна відокремлена екологічна політика здебільшого неспроможна зменшити вплив суспільства на довкілля.

Інтеграція екологічної політики означає перенесення екологічної проблематики з периферії в центр прийняття рішень, коли екологічні питання знаходять своє відображення в процесі формування галузевих політик. При цьому загальноприйнята екологічна політика так само залишається актуальною, але вона має бути доповнена зусиллями галузей для підвищення її результативності.

Інтеграція екологічної політики – це координація на ранньому етапі галузевих і природоохоронних завдань з метою пошуку можливостей їх взаємного підсилення або визначення природоохоронних пріоритетів там, де це необхідно. Інтеграція екологічної політики забезпечує низку переваг.

1. З'являється можливість розглядати екологічні питання не час від часу, а постійно шляхом забезпечення обов'язкового розгляду їх у процесі формування будь-якої галузевої політики.

2. З'являється можливість узгодження екологічної політики з галузевими політиками. Зокрема, екологічних цілей легше можна досягти шляхом використання альтернативних інструментів, особливо ринкових, наприклад, поєднуючи допомогу фермерам із необхідністю дотримання ними вимог екологічного законодавства.

3. У разі, якщо екологічна та галузева політики конфліктують, інтеграція екологічної політики має допомогти переорієнтувати галузеву політику, запобігаючи екологічним збиткам і спрямовуючи галузь у напрямі збалансованого розвитку.

4. Інтеграція екологічної політики допомагає забезпечити узгодженість на різних рівнях прийняття рішень, що є характерною особливістю належного управління. Чим більше інтегрованими та взаємодоповнюючими є галузеві політики, тим більш дієвою (і економічно ефективною) буде їх реалізація.

5. Заходи з інтеграції екологічної політики мають також забезпечувати прозорість і участь громадськості шляхом відкритого прийняття рішень із залученням широкого кола заінтересованих сторін та експертів.

Питання інтеграції екологічної політики розглядаються як на національному рівні в багатьох країнах, так і на рівні міжнародної політики. У 1987 р. на інтеграцію екологічної політики звернула увагу Міжнародна комісія з довкілля та розвитку (Комісія Брундтланд). У доповіді «Наше спільне майбутнє» відзначалася традиція організацій працювати незалежно і фрагментарно та займатися відносно вузькими завданнями в умовах загальної закритості процесів прийняття рішень і зазначалося: «Для вибору напрямів політики, що веде до збалансованого розвитку, необхідно, щоб екологічні аспекти політики розглядалися одночасно з економічними, торговельними, енергетичними, сільськогосподарськими, промисловими та іншими аспектами в рамках одних і тих самих підходів і одних і тих самих національних та

міжнародних інституцій».

Позиція Комісії Брундтланд щодо необхідності інтеграції екологічної політики була підтримана на Конференції ООН з довкілля та розвитку, що відбулася в 1992 р. у Ріо-де-Жанейро. Згідно з «Порядком денним на XXI століття» інтеграція екологічної політики в інші сфери політики є одним із ключових стратегічних шляхів сприяння збалансованому розвитку.

В Європейському Союзі принцип інтеграції екологічних питань у розроблення та застосування інших видів політики ЄС був закріплений у жовтні 1997 р. Договором про створення ЄС (Амстердамський договір). Таким чином цьому принципу було надано статус керівного принципу ЄС. У ст. 6 Амстердамського договору зазначено: «Вимоги захисту довкілля мають бути інтегровані в розроблення та реалізацію політик і дій Співтовариства, зокрема з метою сприяння збалансованому розвитку». Особливість принципу інтеграції екологічної політики полягає в тому, що він стосується не лише довкілля, а й усього європейського права, адже застосовується до всіх дій і політики ЄС. Під час регулювання питань у різних сферах суспільних відносин беруть до уваги вимоги щодо охорони довкілля. Для застосування принципу інтеграції екологічних питань розробляється нове законодавство в конкретних сферах, яке впроваджує вимоги щодо охорони довкілля в різних сферах регулювання, вносяться зміни до чинних нормативно-правових актів, розробляються спеціальні програми і стратегії, готуються звіти, створюються робочі групи та комітети.

Для імплементації вимог ст. 6 Амстердамського договору голови держав і урядів ЄС на засіданні Європейської Ради в Кардіффі в червні 1998 р. започаткували так званий Кардіффський процес. На саміті в Кардіффі було вироблено керівні принципи щодо інтеграції екологічних питань в інші види політики відповідно до рекомендацій Комюніке Європейської комісії «Партнерство в ім'я інтеграції: стратегія інтеграції питань довкілля в політики ЄС».

Також було визначено повноваження інституцій ЄС. Європейська комісія має забезпечувати включення екологічних питань у всі ключові ініціативи на рівні ЄС, переглядати політику ЄС та на цій основі розробляти стратегії дій в основних сферах діяльності. Комісія повинна також готувати звіти про прогрес у напрямі інтеграції екологічних питань в інші види політики. Рада ЄС має забезпечувати, щоб вимоги щодо охорони довкілля були відображені в її рішеннях, а Європейський Парламент – визначати пріоритети для інтеграції питань охорони довкілля в ключові сфери політики.

Згодом в ЄС почали розробляти стратегії інтеграції екологічних питань в галузеві політики, які отримали назву Кардіффських стратегій. Насамперед було розроблено стратегії інтеграції для сільського господарства, енергетики та транспорту, потім – для політики розвитку, промисловості та внутрішнього ринку, після цього – для рибальства, економічних і фінансових відносин, а також торговельних і зовнішніх відносин.

Екологічна політика ЄС втілюється в програмах чи планах дій з охорони довкілля ще починаючи з 1973 р. Завдання інтеграції екологічної політики в галузеві політики було визнано пріоритетним у П'ятій програмі дій з охорони довкілля (1993–2000 рр.). У Програмі акцентувалась увага на необхідності

інтеграції екологічної складової в розвиток галузей, які є найбільшими забруднювачами довкілля (транспорт, енергетика, сільське господарство).

У 2002 р. була прийнята Шоста програма дій з охорони довкілля на період 2002–2012 рр. Для досягнення збалансованого розвитку ця програма передбачала координацію заходів у сфері довкілля не тільки держав-членів ЄС, а й держав-кандидатів та інших країн Європи і міжнародних екологічних організацій. У програмі було визначено ключові екологічні завдання, у тому числі завдання інтеграції вимог щодо захисту довкілля в усю зовнішню політику ЄС.

У 2012 р. Європейська комісія представила нову Програму дій ЄС з охорони довкілля до 2020 р. «Жити добре, в межах можливостей нашої планети». Ця програма спрямована на підвищення екологічної збалансованості в Європі та перетворення ЄС на інклюзивну та збалансовану «зелену» економіку. Програма містить 9 пріоритетних цілей, зокрема ціль 7 «Поліпшити екологічну інтеграцію та узгодженість політик». Необхідність цієї цілі в програмі дій зумовлена тим, що прогрес в Європі у сфері охорони довкілля, незважаючи на позитивні результати в деяких сферах діяльності, не був достатнім для подолання всіх негативних тенденцій. Досягнення багатьох пріоритетних цілей Сьомої програми дій потребуватиме ефективнішої інтеграції екологічної політики в інші види політики, що має сприяти тому, щоб компроміси були досягнуті вже на ранній стадії планування діяльності, а не на стадії реалізації.

Інтеграція екологічної політики є передумовою збалансованості розвитку України. Питання інтеграції екологічної політики в галузеві політики має стати одним з ключових в екологічній політиці України. За такого підходу визначення та впровадження стратегічних загальнодержавних пріоритетів і заходів забезпечить вищий рівень охорони довкілля.

В Україні галузеве законодавство не приділяє належної уваги екологічним питанням, іноді взагалі їх ігнорує. Частково причиною цього є відсутність механізмів та інструментів такої інтеграції.

Екологізація галузевих політик має обмежений характер. Інтеграція екологічної складової до програм розвитку галузей є недостатньою та гальмується, оскільки:

- в чинному законодавстві немає норм, що стосуються екологізації виробництва, а також має місце неузгодженість законодавчих актів, які регулюють відносини в цій сфері;
- сприяння та стимулювання виробників до впровадження екологічно чистих виробництв є недостатнім;
- довгострокові стратегії та програми інтеграції екологічної політики в галузеві політики поки що не розробляють;
- державна підтримка реалізації екологічних заходів, навіть передбачених державними та галузевими програмами й планами, якщо і здійснюється, то далеко не в повному обсязі.

На інституційному рівні немає державного органу, який би координував інтеграцію екологічної складової в усі галузі економіки та суспільного життя.

На регіональному рівні стратегічні та програмні документи не завжди узгоджуються з національними програмами та стратегіями, є не досить

ефективними і недостатньо фінансованими. Владні структури не хочуть або не вміють урахувати екологічну складову в планах соціально-економічного розвитку міст і селищ як невід'ємну частину планів розвитку. До планів соціально-економічного розвитку міст і селищ має бути включено екологічний розділ, а не просто перелік заходів, які називають для звітності екологічними.

Розроблення методів управління складною інтегрованою системою різнопланових заходів з охорони довкілля, побудова цілісного загальнонаціонального механізму її регулювання є фундаментальним завданням державного планування та управління. Екологічні завдання, яких раніше не було в системі «національних цілей», мають розглядатися як пріоритетні державні завдання.

Нині в Україні сформована та реалізується нова державна екологічна політика, яка визначається Законом України «Про основні засади (Стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року», ухваленим 21 грудня 2010 р. Її метою визначено стабілізацію і поліпшення стану довкілля шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку України для гарантування екологічно безпечного природного середовища, упровадження екологічно збалансованої системи природо-користування та збереження природних систем. Ви-конання цієї мети мають сприяти державні органи та органи місцевого самоврядування.

Стратегія містить 7 цілей національної екологічної політики, однією з яких є інтеграція екологічної політики та вдосконалення системи інтегрованого екологічного управління (ціль 4). Вона передбачає, серед іншого, виконання таких завдань:

- розроблення та впровадження нормативно-правового забезпечення обов'язковості інтеграції екологічної політики до інших документів, що містять політичні та/або програмні засади державного, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку;

- інституційна розбудова і посилення ефективності державного управління в природоохоронній галузі;

- упровадження систем екологічного управління та підготовка державних цільових програм з екологізації окремих галузей національної економіки, що передбачають технічне переоснащення, запровадження енергоефективних і ресурсощадних технологій, маловідходних, безвідходних та екологічно безпечних технологічних процесів.

Розпорядженням від 25 травня 2011 р. № 577-р Кабінет Міністрів України затвердив Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 роки. Цим документом був затверджений основний механізм реалізації Стратегії, де визначено конкретні заходи поетапного досягнення стабілізації та поліпшення стану довкілля України, екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування.

Згідно зі Стратегією державної екологічної політики та Національного плану дій інтеграція екологічної політики та вдосконалення системи інтегрованого екологічного управління передбачає реалізацію завдань у таких галузях, як промисловість, енергетика, транспорт, дорожня інфраструктура, житлово-комунальне господарство, будівництво, сільське господарство,

військово-оборонна галузь, туризм і розвиток рекреаційних зон.

Відповідно до п. 4.8 Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» приведення у відповідність екологічного законодавства України з положеннями джерел *acquis communautaire* передусім необхідно здійснити за таким напрямом, як забезпечення наскрізності екологічної політики, її інтеграції до політик державного, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку.

Підписання в червні 2014 р. «Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» відкриває нові можливості та створює нові стандарти в різних сферах суспільного життя, включаючи і сферу охорони довкілля. Згідно зі ст. 360 Угоди Сторони розвивають і зміцнюють співробітництво з питань охорони навколишнього середовища і таким чином сприяють реалізації довгострокових цілей сталого (збалансованого) розвитку та зеленої економіки. Передбачається, що посилення природоохоронної діяльності матиме позитивні наслідки для громадян і підприємств в Україні та ЄС, зокрема через поліпшення системи охорони здоров'я, збереження природних ресурсів, підвищення економічної та природоохоронної ефективності, інтеграції екологічної політики в інші сфери політики держави, а також підвищення рівня виробництва завдяки сучасним технологіям.

Відповідно до Додатку XXX до Глави 6 «Навколишнє природне середовище» Розділу V «Економічне і галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію між Україною та ЄС Україна зобов'язується поступово наблизити своє законодавство до законодавства ЄС у восьми секторах. Зокрема, сектор «Управління довкіллям та інтеграція екологічної політики в інші галузеві політики» охоплює такі Директиви ЄС:

- Директива № 2011/92/ЄС про оцінку впливу окремих державних і приватних проектів на навколишнє середовище (кодифікація);
- Директива № 2001/42/ЄС про оцінку впливу окремих планів та програм на навколишнє середовище;
- Директива № 2003/4/ЄС про доступ громадськості до екологічної інформації;
- Директива № 2003/35/ЄС про забезпечення участі громадськості у підготовці окремих планів та програм, що стосуються навколишнього середовища.

Для інтеграції екологічної політики слід використовувати такі інструменти:

1. *Інструменти планування.* Поділяють на інструменти стратегічного планування та інструменти розроблення планів управління.

Інструменти стратегічного планування, у тому числі стратегії, плани і програми, є національними механізмами:

- впровадження положень міжнародних правових документів на рівні держави;
- встановлення національних пріоритетів у сфері охорони довкілля;
- визначення пріоритетних напрямів фінансування з національного бюджету та пошуку фінансування з інших джерел, у тому числі міжнародних.

Прикладами інструментів стратегічного планування є національні плани

дій з охорони довкілля, національні кліматичні програми, галузеві еко-логічні стратегії, плани та програми.

Інструменти стратегічного планування в багатьох випадках можна використовувати для регулювання діяльності, яка є менш масштабною, ніж діяльність на національному рівні. Це, зокрема, стосується регіональних стратегій, планів і програм та місцевих планів дій з охорони довкілля.

Інструменти розроблення планів управління регулюють оперативну діяльність у сфері землекористування та використання інших природних ресурсів (наприклад плани управління річковим басейном). Дія таких планів обмежується певною територією.

2. *Оцінка впливу на навколишнє середовище*

(ОВНС). Зазвичай застосовується до проектів при-ватного сектору. ОВНС є важливим засобом урахування екологічних питань у процесі прийняття економічних рішень, оскільки однією з вимог ОВНС і умовою її проведення є участь громадськості.

3. *Стратегічна екологічна оцінка (СЕО)*. Це один із ключових інструментів галузевої інтеграції екологічної політики на стратегічному рівні. Основна мета СЕО полягає в забезпеченні врахування екологічних міркувань у процесі розроблення державних стратегій, планів, програм і законопроектів. СЕО потрібно застосовувати на тій стадії, коли особи, відповідальні за прийняття рішень, здатні вплинути на рішення та врахувати можливий вплив певної стратегії, плану чи програми на довкілля. СЕО проводять на більш ранніх стадіях планування, ніж ОВНС.

4. *Системи екологічного менеджменту*. Це важливий інструмент урахування вимог екологічної політики на рівні підприємства, оскільки він дає можливість менеджерам виявляти нові можливості, впроваджувати екологічно дружні технології та скорочувати виробничі витрати. Використання таких систем стає дедалі популярнішою практикою. У багатьох країнах зростає кількість підприємств, які пройшли екологічну сертифікацію (ISO 14000, EMAS).

5. *Ринкові та економічні інструменти*, якими є, наприклад, екологічні податки, екологічні державні закупівлі, податково-бюджетні стимули, диференціація податків, торгівля викидами, екологічне маркування. Ці інструменти сприяють інтеграції екологічної політики в політику інших галузей, у тому числі енергетику, сільське господарство, транспорт тощо. Раціональне застосування цих інструментів сприяє ефективнішому використанню ресурсів та оптимальнішому досягненню цілей екологічної політики.

Висновки. Інтеграція екологічної політики в інші види політики є одним із ключових стратегічних шляхів сприяння збалансованому розвитку, оскільки така інтеграція створює відповідні умови для узгодження екологічної політики з галузевими політиками, досягнення скоординованості на різних рівнях прийняття рішень і забезпечення прозорості та участі громадськості у формуванні та реалізації екологічної політики.

В ЄС принцип інтеграції екологічної політики був закріплений у Договорі про створення ЄС і реалізується в програмах і планах дій з охорони довкілля та Кардіфських стратегіях інтеграції екологічних аспектів у галузеві

політики.

В Україні питання інтеграції екологічної політики знайшли своє відображення в Стратегії державної екологічної політики та Національному плані дій з охорони навколишнього природного середовища, але на практиці мають обмежений характер через існування різноманітних бар'єрів на рівні законодавства, стратегічного планування, фінансування, традицій управлінської діяльності та створення відповідних інституцій. Необхідність виконання положень Директив ЄС, спрямованих на інтеграцію екологічної політики в інші галузеві політики, має сприяти впровадженню принципу інтеграції екологічної політики в систему державного управління в Україні.

Основними інструментами інтеграції екологічної політики є інструменти планування, оцінка впливу на навколишнє середовище, стратегічна екологічна оцінка, системи екологічного менеджменту, ринкові та економічні інструменти.

Перспективи подальших досліджень полягають в аналізі стану і перспектив інтеграції екологічної політики в галузеві політики, насамперед в енергетичну, сільськогосподарську та транспорт-ну політики.

4.2. Збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, розвиток природно-заповідної справи, покращення екологічного стану агроландшафтів

Біорізноманіття – це різноманітність всіх форм життя: рослин, тварин, мікроорганізмів, складових їхніх генів і екологічних систем, в які вони включені як окремі компоненти. Біологічні ресурси дають можливість задовольняти наші потреби в продовольстві й одязі, а також в житлі, медикаментах і духовній їжі.

Біорізноманіття не є статичне і постійно змінюється. Воно сформувалося як результат генетичних змін і еволюційних процесів. Нині біорізноманіття скорочується внаслідок деградації місць існування, зменшення чисельності окремих популяцій і вимирання видів. Зменшення біорізноманіття є значною мірою результатом діяльності людини і являє собою серйозну загрозу для розвитку людства

Збереження біорізноманіття – актуальне завдання сучасності, не просто новий напрям охорони природи, це – невід'ємна складова концепції переходу людства на принципи сталого розвитку. В рамках цієї проблеми вперше визнано, що охорона живого на Землі не є вузьким завданням певних груп, а є завданням всього людства і одночасно умовою його виживання на планеті. З цього випливає, що для збереження життя на планеті, включаючи і біологічний вид *Homo sapiens*, необхідно не лише і, можливо, навіть не стільки проводити традиційну природоохоронну роботу, а й відповідним чином перебудувати економіку і соціальну систему з метою гармонізації взаємин всіх трьох основних блоків планети – природи, соціуму і економіки.

Щоб зрозуміти це, суспільство повинне докорінно перебудувати свою свідомість і підходити до вирішення поставленого завдання не лише з позиції відповідальності людства за збереження життя на Землі, а й з чисто прагматичних позицій – збереженню живої природи немає альтернативи, якщо

ми хочемо зберегти власне місце існування. Тому в збереженні біорізноманіття повинні брати участь всі люди і всі інститути суспільства.

Але розуміння цих принципів поки що не охопило свідомість широких мас, бізнесменів і осіб, які приймають рішення. Сучасне скорочення зусиль влади у сфері охорони природи – яскраве тому свідчення. Слід зазначити, що така ситуація є не випадковою. Кожного разу, коли держава вступає в стадію посткризової стабілізації, вона намагається якомога швидше ліквідувати негативні наслідки кризи за будь-яку ціну. При цьому природу негласно визнають «безкоштовним» ресурсом, негласно ж приймають положення про її «невичерпність», і природоохоронна діяльність держави дуже скорочується. Так було при К. Аденауері у ФРН, при Р. Рейгані в США. Але й Німеччині, й США довелося пізніше дуже дорого платити за «економію» на природі. В період стабілізації відновити втрачене завжди обходиться дорожче, ніж зберегти те, що є. Для України ж такий принцип може виявитися набагато дорожчим, оскільки її господарство значно більшою мірою залежить від природних ресурсів. Крім того, Україна дуже зацікавлена в продажу «екологічних послуг». Але кожний новий удар по природі значно обмежує обсяг можливих послуг, їхню вартість і привабливість.

Займаючи менше 6 % площі Європи, Україна володіє близько 35 % її біорізноманіття. Біосфера України налічує понад 70 тис. видів, з них флора – більше ніж 27 тис., фауна – більше ніж 45 тис. видів. Проте протягом останніх років спостерігається збільшення кількості видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України. Так, перше видання Червоної книги України (1980 рік) включало 85 видів тварин та 151 вид судинних рослин, друге – 382 види тварин (1994 рік) та 541 вид рослин (1996 рік), до третього (2009 рік) занесено 542 види тварин та 826 видів рослин і грибів.

Основними загрозами біорізноманіттю є діяльність людини та знищення природного середовища існування флори і фауни, спостерігається катастрофічне зменшення площі територій водно-болотних угідь, степових екосистем, природних лісів. Знищення навколишнього природного середовища відбувається внаслідок розорювання земель, вирубування лісів, осушення або обводнення територій, промислового, житлового та дачного будівництва тощо. Поширення неаборигенних видів у природних екосистемах спричинює значний дисбаланс у біоценозах. Управління збереженням біорізноманіття прісноводних та морських екосистем розвивається не так швидко як для екосистем суші, що негативно впливає на обсяг рибних запасів та середовища існування водних живих ресурсів.

Для припинення процесів погіршення стану навколишнього природного середовища необхідно збільшувати площі земель екомережі, що є стратегічним завданням у досягненні екологічної збалансованості території України. Збільшення площі національної екомережі має відбуватися насамперед в результаті розширення існуючих та створення нових об'єктів природно-заповідного фонду.

На жаль, наша політична еліта не виявляє схильності до істинно стратегічних рішень і досі перебуває у владі знаменитого «Ми не можемо чекати милостей від природи...». Навіть екологічну риторику вона якщо і згадує, то лише під час передвиборчих кампаній.

У сучасній Україні, на жаль, найвагомим аргументом за охорону природи є її вартість, а безцінність природи для керівників будь-якої ланки завжди означала її безкоштовність. Звідси випливає завдання для екологів – обґрунтувати необхідність збереження живої природи країни як джерела фінансових ресурсів. Слід підкреслити, що йдеться не про пряму оцінку біологічних ресурсів, а про розрахунок вартості середовищеутворюючих функцій природних екосистем за аналогією з послугами у невиробничій сфері господарства, так званих «екосистемних послуг». Такий облік «екосистемних послуг», які надають природні екосистеми, сповна може принципово змінити розрив між багатими і бідними регіонами, зберегти природний потенціал у слабо розвинених регіонах, перерозподіляти кошти, отримані в промислово розвинутих регіонах туди, де вигідно зберігати незаймані екосистеми.

Зараз в Україні найважливішою проблемою збереження біорізноманіття стає розширення його соціальної бази. Дійсно, ця діяльність досі залишається долею досить вузького кола фахівців. При цьому ряди «захисників природи» поповнюються майже виключно за рахунок громадськості й науки, тоді як ще дві потенційні групи – влада і бізнес – залишаються осторонь. При чому, якщо влада дистанціювалася від проблем збереження живої природи лише останнім часом, то цивілізованих відносин між бізнесменами і екологами у нас в країні не було взагалі. Тому основним завданням найближчих років у взаємодії екології і бізнесу слід вважати переорієнтацію вітчизняних підприємців на довгострокові вкладення, спрямовані на збереження живої природи, відновлення ресурсної бази, забезпечення стійкого стану екосистем конкретних територій.

Заповідники і національні парки традиційно вважають однією з основних форм збереження біорізноманіття. Україна розташована на перетині міграційних шляхів багатьох видів фауни, через її територію проходять два основні глобальні маршрути міграції диких птахів, а деякі місця гніздування мають міжнародне значення. Понад 100 видів перелітних птахів фауни України охороняються відповідно до міжнародних зобов'язань.

До складу природно-заповідного фонду України входить 7608 територій та об'єктів загальною площею 3,2 млн га (5,4 % загальної площі країни) та 402,5 тис. га у межах акваторії Чорного моря. Частка природно-заповідних територій в Україні є недостатньою і значно меншою, ніж у більшості країн Європи, де площі, зайняті під природно-заповідні території, становлять в середньому 15 %.

На жаль, поки що в Україні система природно-заповідних територій в очах нашої вельми консервативної політичної еліти є перешкодою на дорозі стабілізації системи політичного управління і економічного зростання. При цьому важливість існування територій, що охороняються, для збереження здорового середовища і примноження національного багатства не усвідомлюють не лише пересічні громадяни, а й особи, що приймають рішення. Саме тому найважливішим сучасним завданням у сфері охорони природи стає грамотна, науково обґрунтована і адресна пропаганда значення територіальних форм збереження живої природи. Саме гнучка пропагандистська робота має стати основним інструментом для збереження і розвитку заповідної системи. Лише це дасть можливість створювати нові

заповідники, і не дати забудувати ті, що є, зробити їх існування вигідним для політиків і бізнесменів, що доклали зусиль для їх збереження.

Додаток 5. Презентація на тему: «Охорона біосфери»

4.3. Екологічна безпека ядерних об'єктів, захист населення та довкілля від негативного впливу наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС та небезпеки інших АЕС

До питання впливу наслідків Чорнобильської катастрофи на тваринний світ центрального Полісся

Гузій А.І.

*, доктор сільськогосподарських наук
Державний агроекологічний університет,*

Аварія на 4-му енергоблоці Чорнобильської АЕС сталася вночі 26 квітня. Активна фаза викиду радіоактивних речовин в атмосферу тривала 12 діб. Чорнобильська катастрофа надовго залишила сліди своєї згубної діяльності в Україні – зумовила значне погіршення загальної екологічної ситуації, позначилася на долі та здоров'ї людей. Забрудненням охоплено величезні території, межі яких до цього часу залишаються недостатньо визначеними. Поліщуки змушені були залишити обжиті місця. Особливо забрудненими виявилися Народицький та Овруцький райони Житомирської області, у яких й проводилися наші дослідження у 2000 – 2001 рр. Така ситуація значно вплинула на тваринний світ регіону.

За мету роботи ставили розгляд питань впливу радіоактивного забруднення, зменшення антропогенного навантаження на тваринний світ, необхідності налагодження проведення моніторингових досліджень населення тварин, особливо мисливських видів, розробки основ ведення мисливського господарства на радіоактивно забруднених територіях регіону.

Коротко спинимося на основних чинниках, які істотно вплинули на зміни у структурі населення тварин, їх радіоекологічний стан. При цьому ми віддаємо перевагу лісовим екосистемам, які акумулювали значно більше радіонуклідів, викинутих під час аварії у навколишнє середовище, ніж відкриті площі. Лісові масиви значно зменшили рівень радіоактивного забруднення населених пунктів регіону та сільськогосподарських угідь.

Згідно зі звітом про роботу Мінлісгоспу за № 01-98/2396 від 18.07.1990 р., під радіоактивне забруднення потрапили ліси площею понад 3,5 млн га. Як наслідок, ми втратили можливість їхньої експлуатації із рекреаційною метою, із кожним роком усе більші площі виводяться з експлуатації щодо заготівлі грибів, ягід, сіна та ін. Скорочуються обсяги заготівлі деревини, особливо для їхнього використання як паливо. Лише за 4 роки з плану лісозаготівель знято 350 тис. м³ деревини від рубок головного користування, 738 тис. м³ – від рубок догляду за лісом, щороку недовикористовується 2910 т плодів і ягід, 1235 т грибів, 160 т лікарських рослин, 4100 т сіна. Через це, істотно зменшився рівень антропогенного навантаження на тварин, що зумовило зростання їхнього видового різноманіття та чисельності.

Радіаційна ситуація характеризується переміщенням більшості радіоактивних елементів у нижній шар лісової підстилки і верхній мінералізований горизонт ґрунту, що зумовлює збільшення надходження радіонуклідів до кореневої зони.

Найбільша кількість радіонуклідів міститься у хвої та листях, корі, живому надґрунтовому покриві, особливо у брусниці, чорниці, буяхах та ін. Максимальна питома радіоактивність спостерігається у грибів. Радіоактивне забруднення тварин головним чином і відбувається саме через живлення.

Значний вплив на формування зоокомплексів, радіоекологічний стан тварин спричиняють водойми. Внаслідок аварії на ЧАЕС сталося забруднення донних відкладів річок, водосховищ, водойм. Значне зниження швидкості течії води при впаданні річок у Київське водосховище призвело до нагромадження у ньому великої кількості радіоактивного мулу. Через осідання радіоактивно забрудненої колоїдної та мулистій фракції спостерігається самоочищення води. Але разом з цим, здобуваючи корм у мулі (риби, водоплавні і біляводні птахи, деякі види ссавців), забруднюються й тварини.

Наслідки чорнобильської катастрофи проявилися на тваринах, як мінімум, у трьох напрямках: на змінах у структурі населення тварин (видовий склад, чисельність, біотопічний перерозподіл тощо), їх радіоекологічному стані та фізіології. Розглянемо ці питання детальніше.

Вплив наслідків чорнобильської катастрофи на структуру населення тварин. Передусім, звертають увагу зміни у структурі населення тварин, зокрема зростання їхнього біорізноманіття та чисельності, на територіях частково і повністю виселених населених пунктів, що, насамперед, пов'язано з припиненням їхнього повноцінного функціонування, відповідно зменшенням антропогенного навантаження як на середовища проживання тварин, так і стан окремих особин зокрема. У населених пунктах “Чорнобильської зони-2” проживає близько 30 – 50 % населення, “Чорнобильської зони-1” – окремі сім'ї або окремі мешканці. У таких “населених пунктах” відключені лінії електропередач, не функціонують водні магістралі, не працюють інші комунікації. Спостерігається процес руйнування асфальтових доріг, відновлення лук на колишніх рільних землях, відновлення первинної природи загалом. Дерев та чагарники, заселяючи у минулому житлові, переважно дерев'яні будівлі, руйнують їх, розкладається будівельний матеріал. Фауна колись житлових масивів поступово змінюється видами, які віддають перевагу біотопам природного походження.

Такі ділянки населяють птахи лучних, лісових та інших біотопів: біла плиска, іволга, сорокопуд-жулан, лучний чекан, чорна горихвістка, східний соловейко, лісовий щеврик, місцями – чечевиця, звичайна кобилочка та ін. Загніздився тут навіть рідкісний європейський вид – деркач. На околицях раніше населених пунктів явно зростає чисельність глушця (Червона книга України), який раніше тут не спостерігався. Зросла щільність живородної ящірки, звичайної гадюки. Із звільненням цих територій людиною, навпаки, зменшилася кількість сільської та міської ластівок, кільчастої горлиці та, особливо, постійного супутника людини – хатнього горобця, який зустрічався тут із заснуванням людських поселень. У багатьох районах чорнобильської зони спостерігається зростання чисельності борової дичини – вже згаданого

глушця, тетерука, орябка. Поряд з цим, значно зросла відстань їхнього розльоту від токовищ. Порівняно, наприклад, із Волинським Поліссям, ми спостерігаємо тенденцію зростання чисельності населення птахів загалом. У однотипних стиглих чистих соснових лісах щільність гніздового населення птахів із 370 збільшилася до 450 особин на км². Помітно зросла щільність мисливських ратичних звірів – дикого кабана, козулі, лося, услід за ними й вовка. Помітно змінюється територіальна поведінка тварин. Спостерігається явище зростання їх індивідуальних територій, очевидно, за рахунок виселених територій, завдяки зменшенню антропогенного впливу на екосистеми тощо. Не виключено, що на зростання чисельності тварин до певної міри може впливати і високий фон радіоактивного забруднення території.

Вплив наслідків чорнобильської катастрофи на зміну радіоекологічного стану населення тварин. Зазначене питання є надзвичайно актуальним, як мінімум, із двох точок зору. Одна з них полягає у використанні тваринного ресурсу як об'єкта спортивного полювання, друга – в участі тварин у розширенні площ радіоактивного забруднення. В усіх країнах світу полювання давно визнано окремою галуззю народного господарства, що приносить значний дохід у державну казну. М'ясо диких тварин є неперівняно поживнішим, ніж м'ясо домашньої худоби. Споживання м'яса диких тварин людиною забезпечує ефективне функціонування усіх її органів, особливо мозку. У тваринництві розвивається цілий напрям, пов'язаний з гібридизацією домашніх тварин з їхніми предками. Чільне місце займає спортивне полювання, яке нині має рекреаційне спрямування.

М'ясо диких тварин, добутих в угіддях з підвищеним рівнем радіоактивного забруднення, може бути джерелом надходження радіонуклідів до організму людини, яка його споживає. Тому питання радіоекології мисливських тварин є надзвичайно актуальним. На забруднених територіях спостерігається дуже високий радіоактивний рівень м'яса диких тварин. Так, аналіз забруднення Cs-137 різних видів пернатої дичини, який проводився протягом 1986 – 1990 рр., показав, що на той час вміст Cs-137 у тушках водоплавних та борових видів мисливських птахів у Житомирській області північніше лінії Новоград-Волинський – Володарськ-Волинський – Малин значно перевищував не лише нині існуючі в Україні допустимі рівні на м'ясо дичини – 200 Бк/кг, а й прийняті на той час – 740 Бк/кг. Ще критичнішою є ситуація із забрудненням м'яса мисливських ратичних тварин – козулі, дикого кабана, благородного оленя, лося. Питання ускладнюється й тим, що на Поліссі зазначені та багато інших видів тварин віддає перевагу свіжим і вологим умовам місцепроживань, а дикий кабан, крім того, й перезволожений. Такі стації характеризуються найвищими захисними та кормовими умовами. Саме у таких умовах акумулюється максимальна кількість радіонуклідів. Тому дослідження вмісту Cs-137 у пробах м'язових тканин, взятих у благородних оленів, лосів і козуль, диких кабанів показали, що концентрація радіоцезію була у 3, 10 і 20 разів вищою, ніж у м'язах навіть великої рогатої худоби з тієї самої місцевості. Рівень забруднення, відповідно, визначає й можливість полювання на диких тварин. Установлено, що на територіях, де щільність забруднення угідь Cs-137 перевищує 5 кБк/м², можна полювання лише на пернату дичину. Відстрілювати ратичних і хутрових звірів у таких умовах

недоцільно. Поряд з цим, саме, наприклад, дикий кабан, перемішуючи підстилку, сприяє іммобілізації радіонуклідів рослинами і виключає їх з ерозійних процесів, зменшує загрозу їхнього проникнення у ґрунтові води. Загалом, радіоактивне забруднення диких тварин має видоспецифічний характер, значною мірою зумовлюється змінами раціону за порами року, кормової поведінки, визначається рівнем забруднення території загалом та іншими факторами.

Вплив наслідків чорнобильської катастрофи на особливості фізіології тварин у розглядуваних умовах цілком не вивчено. Існують припущення, що підвищення рівня радіоактивного забруднення загалом впливає на інтенсивність розмноження тварин, їхню біомасу.

Із метою визначення масштабів забруднення, організації наукових досліджень з питань лісової радіоекології і розробки нормативних документів із ведення лісового господарства, Мінлісгоспом України у 7 областях організовано 23 дизометричних пости. Система радіаційного контролю галузі забезпечує отримання необхідної інформації про радіаційний стан лісових насаджень, виробничих і житлових приміщень, про вміст радіонуклідів у продукції лісового господарства та про ступінь радіоактивного забруднення техніки, виробничого обладнання і приміщень.

Таким чином, виникає гостра необхідність щодо детального вивчення питань радіоекології мисливських і немисливських тварин, розробки заходів з мінімізації їхнього радіоактивного забруднення, вирішення низки проблем, пов'язаних з веденням мисливського господарства, підтримання екологічної рівноваженості в екосистемах на радіоактивно забруднених територіях, є очевидною і давно назрілою. З огляду на викладене, пропонуємо створити спеціалізовану лабораторію з питань вивчення радіоекології диких мисливських та інших тварин, розробки методів ведення мисливського господарства на радіоактивно забруднених територіях.

Аварія на Чорнобильській АЕС: соціальні та медико-демографічні наслідки

*Бартчук І. Д.,
завідувач кафедри Скадовського відділення
Кримського факультету Східноукраїнського
національного університету ім. В. Даля*

Чорнобильська катастрофа – трагічна подія планетарного масштабу, яка за своїми наслідками мала непередбачуваний характер і визнана МАГАТЕ глобальною екологічною катастрофою, що викликала тотальне руйнування основ життєдіяльності цілих регіонів. Найбільше постраждали внаслідок викидів аварійного блоку Україна, Білорусь та Росія. Значно менше були забруднені постчорнобильськими радіонуклідами території інших європейських країн – Австрії, Великобританії, Болгарії, Греції, Італії, Німеччини, Норвегії, Польщі, Румунії, Туреччини, Угорщини, Фінляндії, Швеції, Югославії. Сліди чорнобильських викидів ідентифіковані практично на всіх континентах земної кулі. Враховуючи, що більше, ніж 80 % площ лісів

українського Полісся зазнали значного забруднення, вони і сьогодні залишаються критичними ландшафтами з точки зору формування доз внутрішнього опромінення населення, зумовлюючи у деяких районах до 50 % дози внутрішнього опромінення.

Минуло 25 років з дня тієї трагічної події, але й досі пір її результати дають про себе знати. Хоча і рівні радіоактивного забруднення території України значно зменшились внаслідок прояву природних процесів (фізичного розпаду радіонуклідів) та здійснення комплексу контрзаходів, які були спрямовані на зниження доз опромінення і створення безпечних умов проживання населення на радіоактивно забруднених територіях, соціальні та медико-демографічні наслідки катастрофи відчутні й нині. На сьогоднішній день із 45 мільйонів постраждалих від наслідків аварії тільки 2, 110 мільйонів мають статус постраждалих. Об'єкт «Укриття» на ЧАЕС і досі залишається небезпечним об'єктом. із 22 завдань плану заходів щодо його перетворення на екологічно безпечну систему виконано лише 16.

Вивчення віддалених наслідків катастрофи активізує питання біологічної значущості впливів малих рівнів радіації, оскільки аналогів подібної аварії до цього часу не було. Екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи визначаються двома головними факторами - опроміненням природних об'єктів та їх радіоактивним забрудненням. Слід виділити два головні джерела опромінення: зовнішнє та внутрішнє. Під час аварії зовнішнє опромінення сягало біологічно небезпечних рівнів практично тільки в межах 30-км зони, де спостерігався складний спектр біологічних ефектів різного рівня. Значна частина радіоактивного викиду із зруйнованого 4-го блоку осіла в ближній зоні. Сьогодні вона умовно визначена на місцевості межами зони відчуження (радіус 10 км та 30 км). У гострий період аварії рівні опромінення в зоні відчуження досягали сотень рентгенів за годину тільки за гамма-випромінюванням. Потужність дози бета-випромінювання була в 10-100 разів більша, що призвело до прояву гострих ефектів, аж до загибелі в деяких найбільш чутливих до радіації рослин та організмів. За минулий після аварії час повністю розпались не тільки коротко-, а й середньо живучі радіонукліди. Потужність дози зовнішнього опромінення значно, на декілька порядків величин, зменшилася. У навколишньому середовищі залишилися практично тільки довго- та наддовгоживучі радіонукліди цезію, стронцію та трансуранових елементів.

Надто вузьке тлумачення наслідків аварії призвело до концентрації уваги передусім на екологічних проблемах. Але, як відомо здоров'я – це не тільки відсутність хвороб, це поняття включає в себе й психічне благополуччя населення. Зокрема, згідно з проведеними науковими дослідженнями у дітей та підлітків із зон радіоактивного забруднення були помітні зміни в учбовій діяльності та якостях особистості, тобто прояви синдрому екологічної дезадаптації, підвищеної збудливості, гіперактивності, рухів невротичні реакції.

Крім безпосередньої дії радіації, здоров'я людей, які потрапили під чорнобильську хмару, зазнало серйозного випробування внаслідок дії соціально-економічних чинників: втрата землі, переселення (більш як 300 тис. осіб), економічна криза, брак адекватної інформації

Медико-психологічні дослідження наслідків катастрофи виявили симптоми психологічних проявів: депресивні реакції, тривожність, посттравматичні страхи, порушення сну, песимістичні настрої. Дані свідчать, що висока доза іонізуючого опромінення призводить до розладів пам'яті, уваги, симптомів порушення вищих нервових функцій, зумовлених локальними структурними змінами головного мозку. Аналіз стану здоров'я дитячого населення усіх радіаційно забруднених регіонів України свідчить про погіршення демографічної ситуації та показників здоров'я. За даними медичної статистики, рівень загальної захворюваності евакуйованих з 30-кілометрової зони дітей чи тих, що залишилися там проживати, має чітку тенденцію до зростання. На першому місці знаходяться захворювання органів крові і кровотворних органів, на другому – новоутворення, на третьому – хвороби кровообігу. На загальнодержавному рівні забезпечується щорічний санітарно-медичний нагляд за постраждалими, який складається з диспансеризації, амбулаторного, стаціонарного, за показаннями лікування і реабілітаційних заходів у санаторно-курортних умовах та реабілітаційних – 96–98 % дорослого населення та 97–99 % дитячого.

За впровадженням порядком щорічні медичні огляди інвалідів та учасників ліквідації аварії проводяться до річниці Чорнобильської катастрофи, дітей - до початку оздоровчого сезону. На сучасному етапі, у зв'язку зі збільшенням віку осіб, які постраждали під час аварії на ЧАЕС, зменшується кількість визнаних здоровими за результатами диспансеризації. Медико-демографічна ситуація на радіоактивно забруднених територіях продовжує формуватися в умовах демографічної кризи. За узагальненими даними Наукового центру радіаційної медицини МОЗ України, із числа постраждалих, які перебували під медичним наглядом у лікувально-профілактичних закладах системи МОЗ України, у 1987–2004 рр. померло 504117 осіб, із них 497348 дорослих та підлітків (у т. ч. 34499 ліквідаторів аварії) і 6769 дітей. Наразі поступово знижується смертність постраждалих дітей, що можна визнати одним із позитивних досягнень медичної науки й практики та здійснених у країні заходів протирадіаційного, соціального і медичного захисту потерпілих дітей. Разом з тим, зростає смертність осіб середнього і старшого віків. Це є тривожним симптомом, так як ними стали ті, що були опромінені у дитячому та підлітковому віці. Це покоління постійно опромінювалося до переходу у репродуктивний вік і стає батьками прийдешнього покоління.

На жаль, коштів державного та місцевого бюджетів не вистачає для повного забезпечення потреб постраждалих ефективними лікувальними заходами, з року в рік зменшуються видатки на пільгове забезпечення постраждалих лікарськими засобами.

Значними є соціальні наслідки катастрофи. Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» під соціальний захист держави взято безпосередніх учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, а також найбільш вразливі верстви населення – дітей, інвалідів та громадян, які проживають на забруднених радіонуклідами територіях. Станом на квітень 2010 року статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи в Україні мають понад 2,3 млн осіб, серед них понад півмільйона - діти. За останні 12 років загальна

чисельність постраждалих громадян зменшилася на 26 %, при цьому чисельність осіб, віднесених до категорії 1, тобто інвалідів, збільшилася майже на 80 %, більше половини з яких – безпосередні учасники ліквідації наслідків аварії. Спостерігається тенденція до стрімкого зростання чисельності інвалідів як за рахунок учасників ліквідації наслідків аварії, так і за рахунок потерпілих. Якщо в 1991 році таких інвалідів налічувалося близько 2 тисяч осіб, то нині – вже понад 110 тис. дорослих, а також 2,6 тис. потерпілих дітей-інвалідів. З роками Чорнобильська проблема дедалі більше трансформується з технічної переважно в соціальну: нині близько 90 % передбачених Держбюджетом коштів на фінансування чорнобильських програм мають соціальне спрямування. Так, у 2010 році на виконання заходів щодо пострадіаційного захисту населення, яке проживає на забруднених територіях, з бюджету виділено 1 860 000 гривень, в 2011 році – 7 млрд грн на фінансування «чорнобильських» програм. Але незважаючи на наведені дані, залишаються актуальними та не вирішеними питання соціального захисту чорнобильців. Так, законом про соціальний захист чорнобильців передбачено близько 100 видів пільг, компенсаційних виплат, доплат та допомоги, з яких понад 50 потребують спеціального фінансового забезпечення. Проте наразі більшість цих пільг можуть бути скасовані, адже у Верховній Раді вже зареєстровано урядовий законопроект «Про гарантії виконання рішень суду», який передбачає скасування пільг 1,9 млн чорнобильців. Ганебною для держави є цифра 2,5 грн – розмір коштів, які держава дозволяє собі витратити на лікування одного чорнобильця.

Сьогодні значна частина потерпілих перебуває у стані соціальної та психологічної дезадаптації. В основу соціальної політики на сучасному етапі слід покласти принцип соціальної реабілітації активних індивідів і спільнот, а не тільки медичну і матеріальну допомогу. Першочергового вирішення потребує проблема безробіття. Результати впровадження протирадіаційних заходів та автореабілітаційні процеси природного середовища на забруднених територіях висвітлюються для суспільства недостатньо широко і зрозуміло. Потрібно забезпечити державну підтримку найбільш авторитетних інформаційних джерел поради медиків, екологів, юристів. Уроки Чорнобильської катастрофи світ знову пережив у 2011 році після землетрусу в Японії, уроки, які чітко визначають важливе завдання для нашої держави – насамперед це є пошук і активне застосування альтернативних видів енергії та необхідність проведення досліджень з безпеки реакторів. На загальнодержавному рівні нагальною є необхідність посилення освітньої роботи серед населення щодо захисту від радіаційного опромінення, зростає важливість проведення навчальних занять серед учнівської та студентської молоді. Уроки Чорнобиля обов'язково повинні бути враховані світовим співтовариством під час планування дій з мінімізації наслідків усіх можливих аварій техногенного та природного походження.

Аварія на Чорнобильській АЕС продемонструвала, що навіть найменш ймовірні події в ядерній енергетиці можуть відбутися. Наслідки аварії, які й досі є не вирішеними, свідчать про необхідність створення національної системи реагування на випадок можливих техногенних катастроф.

Додаток 6. Презентація на тему: «Наслідки наймасштабніших аварій на ядерних установках (Чорнобильська АЕС та «Фукусіма-1»)»

Практична частина

4.4. Конвенція про охорону біологічного різноманіття

Перелік актуальних вимог і міжнародних зобов'язань України в рамках Конвенції про біорізноманіття

Конвенція про біорізноманіття

Дата та місце укладання договору: 22 травня 1992 року, м. Найробі, Кенія;

Дата підписання Україною: 11 червня 1992 року;

Дата набрання чинності договором: 29 грудня 1993 року,

Дата ратифікації Україною: Закон України від 29 листопада 1994 року (№ 257/94-ВР).

Україна стала Стороною Конвенції 02 липня 1995 року;

Сторонами договору є 193 країни..

Органи влади, відповідальні за реалізацію положень договору: Мінприроди, МЗС;

Фінансові зобов'язання України за договором - сума щорічних внесків складає близько 13 тис. дол.. США (на 2014 рік – 13 381 дол.. США)

Преамбулою конвенції визначені основні положення, які мають враховуватися при виконанні зобов'язань, передбачених Конвенцією, серед яких доцільно особливу увагу звернути на такі:

країни несуть відповідальність за збереження свого біорізноманіття і сталого використання своїх біоресурсів;

основною вимогою щодо збереження біорізноманіття є збереження in-situ екосистем і природних місць мешкання, підтримка і відновлення життєздатних популяцій видів у їх природних умовах;

збереження і використання біологічного різноманіття має вирішальне значення для задоволення потреб у продуктах харчування і охороні здоров'я, а також інших потреб зростаючого населення Землі і що доступ як до генетичних ресурсів, так і до технологій і їх спільне користування має важливе значення у вирішенні цих завдань;

країни сповнені рішучості зберегти і стало використовувати біологічне різноманіття в інтересах теперішнього і майбутнього покоління.

Основні напрями співробітництва включають комплекс узгоджених рішеннями Конференції Сторін заходів, спрямованих на досягнення трьох цілей Конвенції (ст.. 1), а саме:

збереження біологічного різноманіття,

стале використання його компонентів;

спільне одержання на справедливій і рівній основі вигод, пов'язаних з використанням генетичних ресурсів і шляхом належної передачі відповідних

технологій з урахуванням усіх прав на такі ресурси і технології, а також шляхом належного фінансування.

"Стале використання" означає використання компонентів біологічного різноманіття таким чином і такими темпами, які не приводять у довгостроковій перспективі до вичерпання біологічного різноманіття, тим самим зберігаючи її властивість задовольнити потреби теперішнього і майбутнього поколінь і відповідати її сподіванням (ст.. 2).

Співпраця здійснюється в рамках Допоміжного органу з наукових, технічних та технологічних консультацій та спеціальних робочих груп відкритого складу, які створюються для вирішення конкретних питань, зокрема в даний час засновані такі робочі групи:

Робоча група по здійсненню статті 8(j) - розглядає питання охорони традиційних знань ;

Робоча група з природоохоронних територій - спрямовує і контролює діяльність щодо здійснення програми роботи з природоохоронними територіями;

Робоча група з огляду впровадження Конвенції - розглядає питання реалізації Конвенції, включаючи національні стратегії та плани дій щодо збереження біорізноманіття .

Спеціальний міжурядовий комітет відкритого складу для Нагойського протоколу - заснований в якості тимчасового керівного органу Нагойського протоколу до проведення першої наради Сторін Протоколу, на якому він припинить своє існування.

Кожні чотири роки країни-Сторони Конвенції готують і подають Секретаріату Конвенції національні звіти про виконання країною Конвенції про біорізноманіття. Так, у 2014 році країни мають надати Секретаріату Конвенції П'ятий національний звіт про виконання Конвенції про біорізноманіття за період 2009-2012 роки.

Основні зобов'язання визначені такими статтями Конвенції, згідно з якими кожна Сторона Конвенції:

Статтею 6 Загальні заходи щодо збереження і сталого використання:

а) розробляє національні стратегії, плани чи програми збереження і сталого використання біологічного різноманіття або адаптує з цією метою існуючі стратегії, плани або програми, які відображають, зокрема, викладені в цій Конвенції заходи, що відносяться до відповідної Договірної Сторони; і

б) передбачає, наскільки це можливо і доцільно, заходи щодо збереження і сталого використання біологічного різноманіття у відповідних секторальних або міжсекторальних планах, програмах і політиці.

Стаття 7 Визначення і моніторинг

а) визначає компоненти біологічного різноманіття, які мають важливе значення для її збереження і сталого використання, з урахуванням орієнтовного переліку категорій, наведеного у Додатку 1;

b) шляхом вибору зразків та інших методів здійснює моніторинг компонентів біологічного різноманіття, визначених згідно підпунктом а) вище, приділяючи особливу увагу тим, які потребують прийняття негайних заходів щодо збереження, а також тим, які відкривають найбільші можливості для сталого використання;

c) визначає процеси і категорії діяльності, які мають або ймовірні справляти значний несприятливий вплив на збереження і стале використання біологічного різноманіття, і здійснює моніторинг їх наслідків шляхом відбору зразків та інших методик; і

d) збирає і систематизує тим або іншим чином дані, одержані в результаті діяльності визначення і моніторингу згідно з підпунктами а), b) і c) вище.

Стаття 8 Збереження in-situ:

a) встановлює систему охоронних територій або територій, в яких необхідно приймати спеціальні заходи для збереження біологічного різноманіття;

b) розробляє, при необхідності, керівні принципи відбору, встановлення і раціонального використання охоронних територій або територій, у яких необхідно приймати спеціальні заходи для збереження біологічного різноманіття;

c) регулює або раціонально використовує біологічні ресурси, які мають важливе значення для збереження біологічного різноманіття в охоронних територіях або за їх межами, для забезпечення їх збереження і сталого використання;

d) сприяє захисту екосистеми, природних місць мешкання і збереженню життєздатних популяцій видів у природних умовах;

e) заохочує екологічно обґрунтований і сталий розвиток у зонах, що межують з охоронними територіями, з метою сприяння збереженню цих територій;

f) приймає заходи щодо реабілітації і відновлення деградованих екосистем і сприяє відновленню видів, які є під загрозою, зокрема, шляхом розробки і здійснення планів та інших стратегій раціонального використання;

g) встановлює або підтримує заходи регулювання, контролю або обмеження ризику, пов'язаного з використанням і звільненням живих організмів, видозмінених в результаті біотехнології, які можуть викликати шкідливі екологічні наслідки, що здатні впливати на збереження і стале використання біологічного різноманіття, з урахуванням також небезпеки здоров'ю людини;

h) запобігає впровадженню чужорідних видів, які загрожують екосистемам, місцям мешкання або видам, контролює або знищує такі чужорідні види;

i) докладає зусиль щодо забезпечення умов, необхідних для сумісності існуючих способів використання із збереженням біологічного різноманіття і сталим використанням його компонентів;

j) відповідно до свого національного законодавства забезпечує повагу, збереження і підтримку знань, нововведень і практики корінних і місцевих общин, які зберігають традиційний спосіб життя, що мають значення для

збереження і сталого використання біологічного різноманіття, сприяє їх більш широкому застосуванню за схваленням і участю носіїв таких знань, нововведень практики, а також заохочує спільне користування на справедливій основі вигодами, які виходять із використанням таких знань, нововведень і практики;

k) розробляє і здійснює необхідні законодавчі нормативи і/або інші регулюючі положення щодо охорони видів і популяцій, які знаходяться під загрозою;

l) у випадках, коли відповідно до статті 7 виявлено факт значного несприятливого впливу на біологічне різноманіття, регламентує чи регулює відповідні процеси і категорії діяльності;

m) співробітничує у наданні фінансової та іншої підтримки щодо заходів збереження *in-situ*, викладених у підпунктах a)-l) вище, зокрема, у країнах, що розвиваються.

Стаття 9 Збереження *ex-situ*:

a) приймає заходи щодо збереження *ex-situ* компонентів біологічного різноманіття, переважно у країні походження таких компонентів;

b) встановлює і підтримує умови для збереження і дослідження *ex-situ* рослин, тварин і мікроорганізмів, переважно у країні походження генетичних ресурсів;

c) приймає заходи для відновлення і реабілітації видів, які перебувають під загрозою, і для їх реінтродукції у місцях їх природного мешкання при наявності відповідних умов;

d) регламентує і регулює збирання біологічних ресурсів з природних місць мешкання з метою збереження *ex-situ*, таким чином, щоб не завдавати загрози екосистемам і популяціям видів *in-situ*, за виключенням випадків, коли вимагається прийняття спеціальних тимчасових заходів *ex-situ* відповідно до підпункту c) вище; і

e) співпрацює у наданні фінансової та іншої підтримки щодо заходів збереження *ex-situ*, викладених у підпунктах a)-d) вище, а також у створенні і підтримці умов для збереження *ex-situ* в країнах, що розвиваються.

Стаття 10 Стале використання компонентів біологічного різноманіття:

a) передбачає розгляд питань збереження і сталого використання біологічних ресурсів у процесі прийняття рішень на національному рівні;

b) приймає заходи щодо використання біологічних ресурсів для запобігання або зведення до мінімуму несприятливого впливу на біологічне різноманіття;

c) захищає і заохочує традиційні способи використання біологічних ресурсів відповідно до встановлених культурних звичаїв, які сумісні з вимогами щодо збереження або сталого використання;

d) надає місцевому населенню підтримку у розробці і впровадженні заходів щодо виправлення становища у деградованих районах, у яких зменшилось біологічне різноманіття;

e) заохочує співробітництво між урядовими органами і приватним сектором своєї країни у розробці методів сталого використання біологічних ресурсів.

Стаття 11 Заходи заохочення:

приймає, настільки це можливо і доцільно, оправдані з економічної і соціальної точок зору заходи, які сприяють збереженню і сталому використанню компонентів біологічного різноманіття.

Стаття 12 Дослідження і підготовка кадрів

а) розробляють і виконують програми науково-технічного навчання і підготовки кадрів для здійснення заходів щодо визначення, збереження і сталого використання біологічного різноманіття і його компонентів та надають підтримку такому навчанню і підготовці кадрів для задоволення специфічних потреб країн, що розвиваються;

б) сприяють і заохочують дослідження, які сприяють збереженню і сталому використанню біологічного різноманіття, особливо у країнах, що розвиваються, зокрема, відповідно до рішень Конференції Сторін, які приймаються на основі рекомендацій Допоміжного органу по науковим, технічним і технологічним консультаціям; і

в) відповідно до положень статей 16, 18 і 20 сприяють використанню наукових результатів, одержаних під час досліджень біологічного різноманіття, при розробці методів збереження і сталого використання біологічних ресурсів та співробітничать у використанні таких ресурсів.

Стаття 13 Освіта та підвищення просвіти громадськості

а) сприяють розумінню важливого значення біологічного різноманіття і потрібних для цього заходів, а також його пропаганді засобами масової інформації і включення цих питань до навчальних програм; і

б) співробітничать, у відповідних випадках, з іншими країнами і міжнародними організаціями у розробці навчальних програм і програм у галузі підвищення знань громадськості з питань збереження і сталого використання біологічного різноманіття.

Стаття 14 Оцінка впливу і зведення до мінімуму несприятливих наслідків

а) вводить відповідні процедури, які потребують проведення екологічної експертизи своїх пропонованих проєктів, які ймовірно спричинити значний несприятливий вплив на біологічне різноманіття, з метою уникнення або зведення до мінімуму таких наслідків, і, якщо це доцільно, забезпечує можливості для участі у таких процедурах;

б) приймає відповідні заходи для забезпечення належного обліку екологічних наслідків своїх програм і політики, які ймовірно спричинити значний несприятливий вплив на біологічне різноманіття;

в) сприяє на основі взаємності повідомленню, обміну інформацією і проведенню консультацій про діяльність в рамках її юрисдикції або під її контролем, яка ймовірна причинити суттєвий несприятливий вплив на біологічне різноманіття в інших країнах або районах за межами національної юрисдикції, за допомогою заохочення укладення, у відповідних випадках, двосторонніх, регіональних або багатосторонніх угод;

г) у випадку неминучої або серйозної небезпеки або шкоди, джерела яких знаходяться під її юрисдикцією або контролем, для біологічного різноманіття у районі під юрисдикцією інших країн або у районах за межами

національної юрисдикції, негайно повідомляє країни, які можуть зазнати такої небезпеки або шкоди, а також приймає заходи щодо запобігання або зведення до мінімуму такої небезпеки або шкоди; і

е) сприяє національним заходам у випадку негайного реагування на діяльність або події, які викликані природними або іншими причинами, що являють серйозну і неминучу загрозу біологічному різноманіттю, і заохочує міжнародне співробітництво як доповнення таких національних зусиль і, де це доцільно і узгоджено із зацікавленими країнами або регіональними організаціями економічної інтеграції, розробляє спільні плани на випадок надзвичайних обставин.

Стаття 15 Доступ до генетичних ресурсів:

намагається створити умови для полегшення доступу до генетичних ресурсів у цілях екологічно безпечного використання іншими Договірними Сторонами і не створювати обмежень, які суперечать цілям цієї Конвенції.

Доступ, у випадку його надання, забезпечується на взаємно узгоджених умовах і регулюється на основі попередньої обґрунтованої згоди Договірної Сторони, яка надає такі ресурси, якщо ця Сторона не вирішить інше.

намагається готувати і проводити наукові дослідження, основані на генетичних ресурсах, які надані іншими Договірними Сторонами, з повною їх участю і, коли це можливо, у таких Договірних Сторонах.

приймає належні законодавчі, адміністративні або політичні заходи і відповідно до статей 16 і 19 і, при необхідності, через механізм фінансування, встановлений згідно з статтями 20 і 21, у цілях спільного використання на справедливій і рівній основі результатів досліджень і розробок, а також вигод від комерційного або іншого застосування генетичних ресурсів з Договірною Стороною, яка надає такі ресурси. Таке спільне використання здійснюється на взаємно узгоджених умовах.

Стаття 16 Доступ до технології та її передача

зобов'язується відповідно до положень цієї статті надавати і/або полегшувати іншим Договірним Сторонам доступ до технологій, які мають відношення до збереження і сталого використання біологічного різноманіття або використовують генетичні ресурси і не завдають значної шкоди навколишньому середовищу, а також передачу їм таких технологій.

приймає відповідні законодавчі, адміністративні або політичні заходи з тим, щоб Договірним Сторонам, зокрема, розвиваючим країнам, які надають генетичні ресурси, забезпечувався доступ до технології, яка передбачає використання цих ресурсів, і передавалась ця технологія на взаємно узгоджених умовах, включаючи технологію, яка захищається патентами та іншими правами інтелектуальної власності, і, при необхідності, на основі положень статей 20 і 21 і відповідно до норм міжнародного права, а також згідно з пунктами 4 і 5 нижче.

приймає відповідні законодавчі, адміністративні або політичні заходи для того, щоб приватний сектор полегшував доступ до технологій, згаданих у пункті 1 вище, спільну розробку і передачу цих технологій в інтересах як урядових установ, так і приватного сектору у країнах, що

розвиваються, і у зв'язку з цим виконує зобов'язання, викладені у пунктах 1, 2 і 3 вище.

визначаючи, що патенти та інші права інтелектуальної власності можуть впливати на впровадження цієї Конвенції, співробітничать у цій галузі, керуючись національним законодавством і нормами міжнародного права, з метою забезпечення, щоб ці права сприяли і не суперечили її цілям.

Стаття 19 Застосування біотехнології і розподіл пов'язаних з нею вигод

приймає відповідні законодавчі, адміністративні або політичні заходи щодо забезпечення ефективної участі у діяльності проведення біотехнологічних досліджень тих Договірних Сторін, особливо розвиваючих країн, які надають генетичні ресурси для таких досліджень, і, коли це можливо, у таких Договірних Сторонах.

приймає всі можливі заходи, які б сприяли забезпеченню пріоритетного доступу на справедливій і рівноправній основі Договірним Сторонам, особливо країнам, що рівноправній основі Договірним Сторонам, особливо країнам, що розвиваються, до результатів і вигод, які виходять із біотехнологій, заснованих на генетичних ресурсах, наданих цими Договірними Сторонами. Такий доступ здійснюється на взаємно узгоджених умовах.

розглядають необхідність і умови прийняття заходів, можливо, у формі протоколу, включаючи, зокрема, попередню обґрунтовану згоду, по розробці відповідних процедур у галузі безпечної передачі, використання і застосування будь-яких живих видозмінених організмів, які є результатом біотехнології і здатні спричинити негативний вплив на збереження і стале використання біологічного різноманіття.

безпосередньо або за вимогою будь-якої фізичної або юридичної особи, яка є під її юрисдикцією, що надає організми, зазначені у пункті 3 вище, забезпечує передачу будь-якої наявної інформації про правила використання і техніки безпеки, визначених такою Договірною Стороною під час роботи з такими організмами, а також будь-яку наявну інформацію про потенційно шкідливий вплив відповідних конкретних організмів тієї Договірної Сторони, в яку ввозяться ці організми.

На виконання статей 19 та 15, 16 Конвенції, відповідно, укладені Картахенський протокол про біобезпеку та Нагойський протокол про доступ до генетичних ресурсів та справедливий і рівноправний розподіл вигід від їхнього використання.

З метою впровадження положень Конвенції, наради Конференції Сторін Конвенції приймають рішення, які визначають найбільш актуальні цілі, завдання та шляхи і механізми досягнення трьох цілей Конвенції. За час діяльності Конвенції відбулося 11 нарад Конференції Сторін.

Одним з найбільш вагомих рішень Конференцій Сторін є, серед інших, рішення X/2 Стратегічний план в області збереження та сталого використання біорізноманіття на 2011-2020 роки і цільові завдання зі збереження та сталого використання біорізноманіття, прийняті в Аїті «Жити в гармонії з природою».

Нижче наводяться стратегічні цілі, цільові задачі та завдання, визначені цим Стратегічним планом:

Стратегічна мета А. Ведення боротьби з основними причинами втрати біорізноманіття шляхом включення тематики біорізноманіття в діяльність урядів і суспільства

Цільова задача 1. До 2020 року люди обізнані про вартісну цінність біорізноманіття та про кроки, які вони можуть здійснити для того, щоб зберігати та використовувати його у сталий спосіб.

Цільова задача 2. До 2020 року питання цінності біорізноманіття інтегроване у національні та місцеві стратегії розвитку і зменшення бідності та процеси планування, у фінансові, де це можливо, та звітні системи.

Цільова задача 3. До 2020 року стимули, включаючи шкідливі субсидії знищено, відкладено або реформовано для мінімізації негативного впливу, та позитивні стимули для збереження і сталого використання розроблено та застосовано відповідно до Конвенції та інших міжнародних угод, враховуючи національні соціально-економічні умови.

Цільова задача 4. До 2020 уряди, бізнес та заінтересовані сторони на всіх рівнях вжили заходів для досягнення або впровадили плани сталого виробництва і споживання та не допускали перевищення екологічно безпечних лімітів використання природних ресурсів.

Стратегічна мета В. Скорочення прямих навантажень на біорізноманіття і стимулювання сталого використання

Цільова задача 5. До 2020 року рівень втрати природних середовищ існування, включаючи ліси, зменшені принаймні наполовину і там, де це можливо, зведені практично до нуля, а деградація і фрагментація значно зменшені.

Цільова задача 6. До 2020 року регулювання та промисел всіх запасів риби, безхребетних видів та водних рослин здійснюються у сталий спосіб, законно та із застосуванням екосистемного підходу для уникнення надмірного вилову; плани відновлення та заходи впроваджуються для всіх збіднених видів; рибальство не має значного негативного впливу на види, яким загрожує зникнення, і вразливі екосистеми та вплив рибальства на запаси, види та екосистеми не перевищує безпечні екологічні ліміти.

Цільова задача 7. До 2020 року території, зайняті під сільське господарство, аквакультуру та лісівництво управлялися у сталий спосіб, забезпечуючи збереження біорізноманіття

Цільова задача 8. До 2020 року забруднення навколишнього середовища, у тому числі від надлишку біогенних речовин, доведено до рівнів, які не наносять шкоди функціонуванню екосистем та біорізноманіття.

Цільова задача 9. До 2020 року інвазивні чужорідні види та шляхи їх поширення виявлені, визначено їх пріоритетність, пріоритетні види знаходяться під контролем або знищені, і вживаються заходи управління шляхами для запобігання їх введення та укорінення.

Цільова задача 10. До 2015 року численні антропогенні навантаження на коралові рифи та інші вразливі екосистеми, що зазнали впливу від зміни клімату або підкислення океану, зведені до мінімуму, з тим щоб зберегти їх цілісність і функціонування

Стратегічна мета С. Поліпшення стану біорізноманіття шляхом охорони екосистем, видів і генетичного різноманіття

Цільова задача 11. До 2020 року принаймні 17% наземних екосистем і екосистем внутрішніх вод та 10% прибережених і морських територій, особливо території, цінні для біорізноманіття та екосистемних послуг, зберігаються завдяки встановленню екологічно репрезентативної і добре поєднаної системи природоохоронних територій та іншим заходам щодо збереження, та інтегровані у ширші морські та наземні ландшафти

Цільова задача 12. До 2020 року припинено зникнення відомих видів, яким загрожує знищення, їх природоохоронний статус, особливо тих, чисельність яких зменшується, поліпшено та підтримано.

Цільова задача 13 До 2020 року генетичне різноманіття культурних рослин та одомашнених тварин і диких родичів, у тому числі інших соціально-економічно, а також культурно цінних видів, зберігається; стратегії розроблено та впроваджено для мінімізації генетичної ерозії і збереження їх генетичного різноманіття.

Стратегічна мета D. Збільшення обсягу вигод для всіх людей, забезпечуваних біорізноманіттям і екосистемними послугами

Цільова задача 14. До 2020 екосистеми, які забезпечують основні послуги, включаючи послуги, пов'язані з водою, і роблять внесок у здоров'я, благополуччя і добробут, будуть відновлені і захищені, з урахуванням потреб жінок, корінних і місцевих громад, і бідних та вразливих верств населення.

Цільова задача 15. До 2020 року підвищені стійкість екосистем і внесок біорізноманіття до накопичення вуглецю, шляхом збереження та відновлення, включаючи відновлення, принаймні 15 відсотків деградованих екосистем, сприяючи тим самим пом'якшенню наслідків зміни клімату та адаптації до неї, а також боротьби з опустелюванням.

Цільова задача 16. До 2015 року Нагойський протокол про доступ до генетичних ресурсів та справедливий і рівноправний розподіл вигід від їхнього використання набрав чинності та функціонує відповідно до національного законодавства.

Стратегічна мета Е. Підвищення ефективності здійснення за рахунок громадського планування, управління знаннями та створення потенціалу

Цільова задача 17. До 2015 року кожна Сторона розробила, прийняла як інструмент політики та розпочала впроваджувати ефективні та оновлені спільні стратегії та плани дій з біорізноманіття.

Цільова задача 18. До 2020 року традиційні знання, нововведення і практики корінних і місцевих громад, що мають значення для збереження і сталого використання біорізноманіття, і їхні традиційні способи використання біологічних ресурсів, враховуються, відповідно до національного законодавства та відповідних міжнародних зобов'язань, і повністю інтегровані і відображені в реалізації Конвенції шляхом повної і ефективною участі корінних і місцевих громад, на всіх відповідних рівнях.

Цільова задача 19. До 2020 року удосконалені, широко розповсюджені, передаються та застосовуються знання, наукова база та технології, що відносяться до біорізноманіття, його вартісної цінності, функціонування, статусу, тенденцій та наслідків його втрати.

Цільова задача 20. До 2020 року, але не пізніше, повинна істотно зрости, у порівнянні з нинішніми рівнями, мобілізація фінансових ресурсів для ефективною реалізації Стратегічного плану з усіх джерел, і відповідно до консолідованого і узгодженого процесу в рамках Стратегії мобілізації ресурсів. Ця цільова задача буде корегуватися відповідно до оцінки потреб у ресурсах, які повинні бути розроблені і представлені Сторонами.

Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біорізноманіття

Дата та місце укладання: 29 січня 2000 року, м. Монреаль, Канада

Дата підписання Україною: не підписувала

Дата набрання чинності договором: 11 вересня 2003 року

Дата ратифікації Україною: 06 грудня 2002 року

Україна стала Стороною Картахенського протоколу 11 вересня 2003 року;

Сторонами договору є 167 країн..

Органи влади, відповідальні за реалізацію положень договору:
Мінприроди, МЗС;

Фінансові зобов'язання України за договором - сума щорічних внесків складає близько 3 тис. дол.. США (на 2014 рік – 3 152 дол.. США)

Основні зобов'язання Сторін Картахенського протоколу визначено наступними статтями:

стаття 7 (застосування процедури попередньої обґрунтованої згоди до першого умисного транскордонного переміщення ГМО, призначених для умисного введення у навколишнє середовище сторони імпорту);

стаття 8 (сторона експорту ГМО забезпечує інформування національного компетентного органу сторони імпорту про умисне транскордонне переміщення ГМО, призначених для умисного введення у навколишнє середовище сторони імпорту);

стаття 9 (у разі імпорту ГМО, призначених для умисного введення у навколишнє середовище, здійснення підтвердження одержання повідомлення протягом 90 днів від дати його одержання);

стаття 10 (інформування про прийняте щодо транскордонного переміщення ГМО, призначених для умисного введення у навколишнє середовище, рішення);

стаття 11 (інформування, протягом 15-ти днів після прийняття рішення, сторін Протоколу про прийняття рішення щодо внутрішнього використання, включаючи реалізацію на ринку, ГМО, який може стати об'єктом транскордонного переміщення для безпосереднього використання у якості харчового продукту, або корму, або для обробки; забезпечення наявності юридичної вимоги щодо точності наданої інформації);

стаття 14 (інформування сторін Протоколу через Механізм посередництва з біобезпеки про будь-які двосторонні, регіональні, багатосторонні угоди і домовленості, що укладені щодо умисних транскордонних переміщень ГМО. Зазначені документи повинні відповідати меті Протоколу);

стаття 15 (проведення оцінки ризиків ГМО);

стаття 16 (розроблення та підтримка відповідних механізмів, заходів та стратегій для регулювання, управління і контролю ризиків, визначених положеннями Протоколу, які стосуються оцінки ризиків, у зв'язку з використанням, обробкою і транскордонним переміщенням ГМО. Вживання відповідних заходів, які ґрунтуються на результатах оцінки ризиків, з метою попередження несприятливого впливу ГМО на збереження і стале використання біологічного різноманіття з урахуванням ризиків для здоров'я людини. Вжиття відповідних заходів з метою недопущення неумисних транскордонних переміщень ГМО. Забезпечення, щоб ГМО, як імпортований, так і створений в Україні, до початку його запланованого використання пройшов достатній період спостереження, який відповідає життєвому циклу або періоду відтворення);

стаття 17 (вжиття необхідних заходів для повідомлення зачеплених або тих, що можуть бути потенційно зачепленими, держав, Механізму посередництва з біобезпеки, якщо стає відомо про те, що на території під юрисдикцією України мають місце випадки вивільнення ГМО, яке призводить або може призвести до неумисного транскордонного переміщення ГМО,

здатного мати значний несприятливий вплив на збереження і стале використання біологічного різноманіття з урахуванням ризиків для здоров'я людини. Надати Механізму посередництва з біобезпеки детальну інформацію про призначений контактний пункт для цілей одержання вищезазначеної інформації. У випадку вивільнення ГМО, яке призводить або може призвести до неумисного транскордонного переміщення ГМО, здатного мати значний несприятливий вплив на збереження і стале використання біологічного різноманіття з урахуванням ризиків для здоров'я людини, забезпечити негайне проведення консультацій із зачепленими або тими, що можуть бути потенційно зачепленими, державами з метою визначення ними належних дій та вжиття необхідних заходів, включаючи надзвичайні);

стаття 18 (вжиття необхідних заходів з метою, щоб ГМО, які є об'єктом умисного транскордонного переміщення в рамках сфери дії Протоколу, оброблялись, упаковувались і транспортувались з дотриманням умов безпеки, з урахуванням відповідних міжнародних правил і норм);

стаття 19 (призначення одного національного координаційного центру, який від імені України відповідає за зв'язок із Секретаріатом, один або декілька компетентних національних органів, які відповідають за виконання адміністративних функцій. Повідомлення Секретаріату назву та адресу зазначених органів);

стаття 20 (надання Механізму посередництва з біобезпеки інформації, визначеної Протоколом);

стаття 21 (визначення конфіденційної інформації та її захист);

стаття 23 (сприяння інформуванню та просвіті громадськості та її участі щодо забезпечення безпеки при передачі, обробці та використанні ГМО для збереження і сталого використання біологічного різноманіття, з урахуванням ризиків для здоров'я людини; забезпечення, щоб діяльність з інформування і просвіти громадськості охоплювала питання доступу до інформації про ГМО, які визначені Протоколом та можуть бути імпортовані; проведення консультацій з громадськістю у процесі прийняття рішень щодо ГМО та надання громадськості результатів таких рішень, забезпечуючи при цьому захист конфіденційної інформації);

стаття 25 (вжиття необхідних внутрішніх заходів, які спрямовані на попередження і, у відповідних випадках, передбачають покарання за транскордонне переміщення ГМО, які здійснюються з порушенням внутрішніх заходів з виконання Протоколу. Надання Механізму посередництва з біобезпеки інформації про випадки незаконних транскордонних переміщень, які стосуються України).

Основні напрями співпраці: сприяння забезпеченню належного рівня захисту в галузі безпечної передачі, обробки і використання ГМО, отриманих в результаті сучасної біотехнології, які можуть мати несприятливий вплив на збереження і стале використання біологічного різноманіття, з урахуванням також ризиків для здоров'я людини та з приділенням особливої уваги транскордонному переміщенню.

Кожні чотири роки країни-Сторони готують і подають Секретаріату національні звіти про виконання країною Картахенського протоколу. Україна подала проміжний звіт у 2005 році, перший національний звіт у 2007 р., другий

національний звіт у 2011 р., у 2015 році країни мають надати третій національний звіт про виконання Картахенського протоколу.

У 2010 році був укладений Нагойсько-Куала-Лумпурський додатковий протокол про відповідальність і відшкодування до Картахенського протоколу про біобезпеку, який був підписаний Міністром екології та природних ресурсів України М.В. Злочевським від імені України 30 січня 2012 року у штаб-квартирі ООН, м. Нью-Йорк, США.

Нагоя-Куала-Лумпурський додатковий протокол про відповідальність та відшкодування до Картахенського протоколу про біобезпеку

Дата та місце укладання: 15 жовтня 2010 року на П'ятій нараді Конференції Сторін Конвенції про біорізноманіття що виступає як нарада Сторін Картахенського протоколу про біобезпеку, м. Нагоя, Японія

Дата підписання Україною: 30 січня 2012 року

Дата набрання чинності договором: не набрав чинності (*Протокол набуде чинності на 90-ий день після надання 40-ого інструменту ратифікації, прийняття, погодження або приєднання*)

Дата ратифікації Україною: не ратифікований

Органи влади, відповідальні за реалізацію положень договору: не визначені;

Нагойсько-Куала-Лумпурський додатковий протокол про відповідальність і відшкодування до Картахенського протоколу про біобезпеку укладено 15 жовтня 2010 року на П'ятій нараді Конференції Сторін Конвенції про біорізноманіття що виступає як нарада Сторін Картахенського протоколу про біобезпеку, м. Нагоя, Японія. Текст протоколу погоджено представниками 160 держав - Сторін Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біорізноманіття.

Протокол встановлює міжнародні правила і процедури щодо відповідальності та відшкодування шкоди, що можуть заподіяти біорізноманіттю генетично модифіковані організми (далі - ГМО).

Метою Протоколу є сприяння збереженню та сталому використанню біологічного різноманіття, з урахуванням також ризиків для здоров'я людини, шляхом забезпечення міжнародних правил та процедур відповідальності та відшкодування, пов'язаних з генетично модифікованими організмами.

Протокол застосовується у випадку нанесення збитків в результаті транскордонного переміщення ГМО, призначених для використання в якості харчових продуктів або корму, переробки, у замкнених системах та умисного вивільнення у навколишнє середовище, а також до збитків, завданих в результаті неумисного та незаконного транскордонного переміщення ГМО. Протокол не застосовується до збитків, нанесених в результаті транскордонного переміщення ГМО, яке почалось до набрання чинності Протоколом.

В Україні відсутні власні ГМО, придатні до комерційного використання. З'явитися на ринку України у середньостроковій перспективі можуть

виключно ГМО іноземного походження в результаті транскордонного переміщення.

Ратифікація Протоколу дозволять використовувати міжнародні правові механізми відшкодування і відповідальності за шкоду, завдану такими ГМО.

Україна заінтересована в ратифікації Додаткового протоколу, оскільки визначені Додатковим протоколом міжнародні правові механізми відшкодування і відповідальності за шкоду, завдану ГМО, дозволять компенсувати нанесені збитки за рахунок винних у завданні такої шкоди осіб, в т.ч. іноземних, які розмістили ці ГМО на ринку України (розробників, виробників, експортерів, імпортерів, перевізників або постачальників ГМО), і не витрачати на це кошти державного бюджету.

Нагойський протокол про доступ до генетичних ресурсів та розподіл на справедливій і рівній основі вигод від їх використання до Конвенції про біологічне різноманіття

Дата та місце укладання: 29 жовтня 2010 року на Десятій нараді Конференції Сторін Конвенції про біорізноманіття, м. Нагоя, Японія

Дата підписання Україною: 30 січня 2012 року

Дата набрання чинності договором: не набрав чинності (*Протокол набуде чинності на 90-ий день після надання 50-ого інструменту ратифікації, прийняття, погодження або приєднання*)

Дата ратифікації Україною: не ратифікований

Органи влади, відповідальні за реалізацію положень договору: не визначені;

Нагойський протокол про доступ до генетичних ресурсів та справедливий і рівноправний розподіл вигід від їхнього використання до Конвенції про біологічне різноманіття прийнято Десятою нарадою Конференції Сторін Конвенції про біологічне різноманіття 29 жовтня 2010 року у м. Нагоя, Японія. Текст протоколу погоджено представниками 180 держав - Сторін Конвенції про біорізноманіття.

Метою протоколу є виконання однієї з трьох цілей Конвенції про біологічне різноманіття – справедливий і рівноправний розподіл вигід від використання генетичних ресурсів, у тому числі шляхом надання необхідного доступу до них і шляхом належної передачі відповідних технологій, з урахуванням всіх прав на такі ресурси і технології, а також шляхом належного фінансування, сприяючи таким чином збереженню біологічного різноманіття і сталому використанню його компонентів.

Протокол застосовується до генетичних ресурсів і до вигод від використання таких ресурсів, а також традиційних знань, пов'язаних з генетичними ресурсами і до вигод від застосування таких знань.

Вигоди від використання генетичних ресурсів спільно використовуються на справедливій і рівній основі із Стороною, що поставляє такі ресурси і є країною походження таких ресурсів або Стороною, яка придбала генетичні ресурси відповідно до положень Конвенції. Таке спільне

використання вигод здійснюється на взаємоузгоджених умовах. Вигоди можуть включати грошові і не грошові вигоди.

Протокол не розповсюджується на товари.

Доступ до генетичних ресурсів здійснюється на основі попередньої обґрунтованої згоди Сторони протоколу, яка надає такі ресурси та є країною походження таких ресурсів, або Стороною, яка придбала генетичні ресурси згідно з Конвенцією про біологічне різноманіття. Вигоди від використання генетичних ресурсів розподіляються на справедливій і рівній основі на взаємопогоджених умовах. Вигоди можуть бути грошовими та не грошовими.

4.5. Конвенція ООН про боротьбу з опустелюванням

Інформація щодо основних зобов'язань України, які випливають з її членства у Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці

4 липня 2002 року Верховна Рада України прийняла Закон України №61-IV «Про приєднання України до Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці» (далі – КБО, довідкова інформація щодо неї наведена у додатку 1).

Прийняття цього Закону визначило місце КБО у правовому полі України, оскільки згідно зі статтею 19 Закону України «Про міжнародні договори України» (від 29 червня 2004 року №1906-IV) чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

У рамках КБО використовується поділ країн на «уражені» та «розвинуті». Цей поділ базується не на наявності чи відсутності на території країни деградованих земель, а на її фінансово-економічних можливостях та потребах. Головною відмінністю є те, що «уражені» країни декларують потребу у фінансовій підтримці та отримують право на неї, а «розвинуті» країни заявляють про свою здатність та обов'язок надавати таку підтримку.

Загальні зобов'язання всіх Сторін КБО регламентовані **статтею 4 Конвенції**, відповідно до якої як «уражені» так і «розвинуті» країни:

а) приймають комплексний підхід щодо фізичних, біологічних і соціально-економічних аспектів процесів опустелювання і посухи;

б) приділяють належну увагу, в рамках відповідних міжнародних і регіональних органів, стану уражених країн, що розвиваються, - Сторін Конвенції, в тому, що стосується міжнародної торгівлі, угод про маркетинг і заборгованостей для створення сприятливої міжнародної економічної атмосфери, що сприяє досягненню цілей стійкого розвитку;

в) інтегрують стратегії, спрямовані на викорінення зубожіння, у зусилля по боротьбі з опустелюванням і пом'якшенню наслідків посухи;

г) сприяють співробітництву між ураженими країнами - Сторонами Конвенції у галузі охорони навколишнього середовища і збереження земельних і водних ресурсів, оскільки це сприяє боротьбі з опустелюванням і посухою;

д) зміцнюють субрегіональне, регіональне і міжнародне співробітництво;

е) співпрацюють в рамках відповідних міжурядових організацій;

є) визначають, де це необхідно, організаційні механізми з врахуванням необхідності уникнення дублювання; та

ж) сприяють використанню існуючих двосторонніх і багатосторонніх фінансових механізмів і домовленостей, які мобілізують і спрямовують істотні фінансові ресурси до уражених країн, що розвиваються, - Сторін Конвенції для боротьби з опустелюванням і пом'якшення наслідків посухи.

Під час приєднання до КБО Україна задекларувала себе як «уражена» країна. У зв'язку з цим, відповідно до **статті 5 КБО** на додаток до своїх зобов'язань, передбачених статтею 4 КБО, Україна взяла на себе такі зобов'язання:

а) приділяти першочергову увагу боротьбі з опустелюванням і пом'якшенню наслідків посухи і виділяти адекватні ресурси у відповідності з їх власними обставинами і можливостями;

б) розробляти стратегії і встановлювати пріоритети, в рамках планів і/чи стратегій стійкого розвитку, у боротьбі з опустелюванням і пом'якшення наслідків посухи;

в) розглядати питання усунення причин, що лежать в основі опустелювання і приділяти особливу увагу соціально-економічним факторам, що сприяють розвитку процесів опустелювання;

г) сприяти обізнаності місцевого населення і його участі, особливо жінок і молоді, за підтримки неурядових організацій, у зусиллях із боротьби з опустелюванням і пом'якшення наслідків посухи; та

д) створювати сприятливу атмосферу за допомогою належного посилення відповідних існуючих законів, а в тих випадках, коли вони відсутні, за допомогою видання нових законів і формування довготермінової політики і програм дій.

Відповідно до **статті 9 КБО** основним підходом до виконання ураженими країнами, включаючи Україну, своїх зобов'язань є розроблення, оприлюднення і здійснення національних програм дій (далі – НПД).

Згідно зі **статтею 10 КБО** метою НПД є визначення факторів, що сприяють опустелюванню, і практичних заходів, необхідних для боротьби з опустелюванням і пом'якшення наслідків посухи.

У НПД обумовлюються відповідні ролі уряду, місцевих громад і землекористувачів і визначаються наявні і необхідні ресурси.

Вони, зокрема:

а) включають в себе довготермінові стратегії боротьби з опустелюванням і пом'якшення наслідків посухи, наголошують на практичних заходах і узгоджуються з національною політикою стійкого розвитку;

б) допускають внесення змін з врахуванням обставин, що змінюються і є досить гнучкими на місцевому рівні для прийняття рішень у різних соціально-економічних, біологічних і геофізичних умовах;

в) приділяють особливу увагу здійсненню превентивних заходів щодо земель, які ще не зазнали деградації чи зазнали її лише незначною мірою;

г) передбачають зміцнення національної бази кліматичних, метеорологічних і гідрологічних досліджень і розширення можливостей для створення системи раннього попередження про посуху;

д) сприяють проведенню політики і зміцненню організаційних механізмів, спрямованих на розвиток співробітництва і координації у дусі партнерства між громадою-донором, урядовими органами на всіх рівнях, місцевим населенням і групами громад і вживають заходів для полегшення доступу місцевого населення до відповідної інформації і технологій;

е) передбачають активну участь на місцевому, національному і регіональному рівнях неурядових організацій і місцевого населення як жінок, так і чоловіків, особливо користувачів ресурсами, включаючи землеробів і тваринників і їх представницькі організації, в плануванні політики, прийнятті рішень, здійсненні і аналізі національних програм дій; та

є) потребують регулярного перегляду і підготовки регулярних повідомлень про хід їх виконання.

НПД можуть, між іншим, включати деякі чи всі наступні заходи із пом'якшення наслідків посухи:

а) створення і/чи зміцнення, залежно від обставин, систем раннього оповіщення, включаючи місцеві і національні заходи, а також спільні системи на субрегіональному і регіональному рівнях, механізми надання допомоги особам, переміщеним з екологічних міркувань;

б) зміцнення потенціалу готовності до посухи і ліквідації її наслідків, включаючи надзвичайні плани боротьби з посухою на місцевому, національному, субрегіональному і регіональному рівнях, з врахуванням як сезонних, так і міжрічних кліматичних прогнозів;

в) створення і/чи зміцнення, залежно від обставин, систем продовольчої безпеки, включаючи засоби збереження і збуту, особливо в сільських районах;

г) складання проектів по альтернативних джерелах засобів існування, які можуть забезпечити одержання прибутків у районах, що схильні до посухи;

д) розробка стійких іригаційних програм для потреб як землеробства, так і тваринництва.

З урахуванням конкретних умов і потреб кожної ураженої країни - Сторони Конвенції НПД залежно від обставин включають, зокрема, заходи в деяких нижче перерахованих пріоритетних галузях або в усіх цих галузях у тій мірі, в якій вони стосуються боротьби з опустелюванням і пом'якшення наслідків посухи в уражених районах і відповідають інтересам їх населення:

а) заохочення альтернативних джерел засобів існування і поліпшення національної економічної ситуації в цілях зміцнення програм, спрямованих на викорінення зубожіння і забезпечення продовольчої безпеки;

б) динаміка демографічного розвитку;

- в) стійке управління природними ресурсами;*
- г) стійкі методи ведення сільського господарства;*
- д) розвиток і ефективне використання різних джерел енергії;*
- е) інституціональні і правові рамки; зміцнення можливостей в галузі оцінки і моніторингу, включаючи гідрологічні і метеорологічні служби; напроцювання потенціалу; освіта і інформування громадськості.*

У 2001 році на КСК-5 було прийнято **додаток V** до КБО про її регіональну імплементацію для Центральної і Східної Європи.

Метою цього додатка є надання керівних принципів і механізмів для ефективною імплементації Конвенції в уражених країнах регіону у світлі його особливих умов.

Статтею 4 додатка V до КБО регламентовано, що при підготовці та імплементації НПД у відповідності до статей 9 і 10 Конвенції кожна уражена країна регіону, включаючи Україну, відповідно:

- а) визначає відповідні органи, о відповідають за підготовку, координацію та імплементацію своєї програми;*
- б) залучає уражене населення, включаючи місцеві общини, у розробку, координацію та імплементацію програми шляхом місцевого процесу консультацій, у співробітництві з місцевими органами влади і відповідними неурядовими організаціями;*
- в) вивчає стан навколишнього середовища в уражених зонах для оцінки причин і наслідків опустелювання і визначення першочергових напрямків дій;*
- г) оцінює, за участі ураженого населення, минулі і існуючі програми для визначення стратегії і розробки дій, що містяться у програмі дій;*
- д) підготовляє технічні і фінансові програми, засновані на інформації, отриманій шляхом дій, що містяться у пунктах а) – г) і*
- е) розробляє і використовує процедури і контрольні показники для моніторингу і оцінки імплементації програми.*

Окрім цього **додатком V до КБО** визначено ряд інших зобов'язань країн регіону, включаючи Україну. Зокрема передбачено, що вони індивідуально чи спільно:

- в частині технічного, наукового і технологічного співробітництва (стаття 6):

- а) сприяють підсиленню мереж науково-технічного співробітництва, систем моніторингу та інформаційних систем на усіх рівнях, а також їх інтеграції, де це можливо, у всесвітні інформаційні системи;*
- б) сприяють розвиткові, адаптації і передачі відповідних існуючих і нових екологічно чистих технологій в рамках регіону та за його межами;*

- в частині фінансових ресурсів та механізмів (стаття 7):

- в) вживають заходів для раціоналізації і підсилення механізмів надання коштів шляхом державних і приватних інвестицій з метою досягнення конкретних результатів у боротьбі з деградацією земель і опустелюванням та зменшення наслідків посухи;*
- г) визначають вимоги до міжнародного співробітництва для підтримки національних заходів, і цим створюють, зокрема, сприятливе інвестиційне*

середовище, і заохочують активну інвестиційну політику та інтегрований підхід до ефективної боротьби з опустелюванням, включаючи раннє визначення проблем, спричинених цим процесом;

д) намагаються залучити двосторонніх та/або багатосторонніх партнерів і установи з фінансового співробітництва з метою забезпечення імплементації Конвенції, включаючи програмні заходи, які приймають до уваги конкретні потреби уражених країн регіону, що є Сторонами; і

- в частині інституційних рамок (стаття 8):

е) заснують та/чи підсилюють національні центри по координації дій по боротьбі з опустелюванням та/чи зменшення наслідків посухи;

є) розглядають можливість створення механізмів для підсилення регіонального співробітництва, де це можливо.

Україна, як і інші Сторони КБО має звітувати про її виконання. Згідно зі **статтею 26 КБО** кожна Сторона через Секретаріат КБО надає КСК для розгляду на її чергових сесіях доповіді про заходи, яких вона вживає в цілях здійснення цієї Конвенції. КСК визначає графік надання і формат таких доповідей.

У 2001 році під час КСК-5 було створено Комітет з огляду впровадження Конвенції, який попередньо розглядає ці доповіді готує рекомендації для прийняття рішень КСК.

Під час КСК-8 у 2007 році було затверджено **10-ти річну Стратегією впровадження КБО** (далі - Стратегія), якою визначено:

чотири стратегічні цілі:

1) покращити умови життя населення уражених територій;
2) покращити стан уражених екосистем;
3) генерувати глобальні вигоди через ефективне впровадження Конвенції;

4) мобілізувати ресурси в підтримку впровадження Конвенції шляхом налагодження ефективного партнерства між національними та міжнародними суб'єктами;

п'ять оперативних цілей за такими напрямками:

1) пропагандистська, інформаційна та просвітницька робота;
2) рамки політики;
3) науково-технічні знання;
4) нарощування потенціалу;
5) фінансування та передача технологій.

НПД уражених країн, включаючи Україну, мають бути гармонізовані зі Стратегією, а національні доповіді про стан впровадження КБО повинні відображати стан досягнення вищенаведених стратегічних і оперативних цілей Стратегії за визначеними індикаторами.

КСК-9 у 2009 році, беручи до уваги чисельні зауваження її учасників, було попередньо схвалено:

- 11 «індикаторів впливу» для оцінки досягнення стратегічних цілей 1 - 3 Стратегії;

- 7 «індикаторів впливу» для оцінки досягнення стратегічної цілі 4 Стратегії;

- 18 «індикаторів виконання» для оцінки досягнення оперативних цілей Стратегії.

При цьому, відповідно до рішення КСК-9, починаючи з 2012 року та у рамках цього звітування Україною повинні були використовуватися:

- 2 «індикатори впливу» для оцінки виконання стратегічних цілей 1 – 3 Стратегії, а саме: «зміни у землекористуванні» та «частка населення, що живе над межею бідності» (інші 9 індикаторів є бажаними);

- 14 «індикаторів виконання» для оцінки досягнення оперативних цілей Стратегії.

У 2013 році КСК-11 було прийнято рішення щодо вдосконалення системи оцінки виконання стратегічних цілей 1 – 3 Стратегії.

Принциповою відмінністю нової системи є запровадження мінімального набору індикаторів інформація щодо яких збиратиметься з джерел Світового банку, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Дитячого фонду ООН та інших міжнародних організацій і глобальних проектів.

У рамках звітування про стан впровадження Конвенції вказана інформація доводитиметься Секретаріатом Конвенції до країн – Сторін Конвенції, яким запропоновано доповнювати та розширювати відповідні дані на основі існуючих баз даних, систем моніторингу та звітності з урахуванням регіональних та національних особливостей.

КСК-11 також прийнято рішення, яким Секретаріату та Глобальному механізму Конвенції (далі - ГМ) доручено забезпечити вдосконалення керівних документів щодо підготовки звітів, які мають подаватися на розгляд КСК, спрощення та покращення системи звітності, а також опрацювати належні критерії та методологічні підходи.

Кількість індикаторів щодо оцінки виконання оперативних цілей Стратегії (*1 пропагандистська, інформаційна та просвітницька робота, 2 - рамки політики, 3 - науково-технічні знання, 4 нарощування потенціалу, 5 - фінансування та передача технологій*) було скорочено до 11 (додаток 7).

На сьогодні, за рішеннями КСК КБО триває «ітеративний» процес вдосконалення індикаторів, на основі «e-SMART» критеріїв, згідно з якими вони повинні бути економічно доцільними (**E**conomic), специфічними (**S**pecific), вимірюваними (**M**easurable), досяжними (**A**chievable), належними (**R**elevant) та мати часові рамки (**T**ime – bound).

Сторонам Конвенції також запропоновано використовувати додаткові індикатори, виходячи з національних особливостей та обставин.

Звітування має здійснюватися через спеціально створений портал «PRAIS» за формами та відповідно до керівних документів, розроблених Секретаріатом КБО.

Додаток 7

Очікувані кінцеві результати та індикатори для оцінки досягнення оперативних цілей Стратегії на національному рівні
(після їх скорочення у 2013 році Секретаріатом КБО)

Оперативна ціль I. Пропагандистська, інформаційна та просвітницька робота

Оперативною ціллю I передбачено 3 кінцеві результати та 3 індикатори впливу для оцінки досягнення оперативних цілей Стратегії на національному рівні:

Кінцеві результати	Назва індикатору (CONS) (СВОД)
1.А. Ефективне інформування ключових аудиторій на міжнародному, національному та місцевому рівнях про проблеми опустелювання / деградації земель та посухи, а також про можливість синергійно поєднувати їх розв'язання із заходами з адаптації до змін клімату та пом'якшенню їх наслідків і щодо збереження біорізноманіття.	1.1. Кількість і масштаби організованих інформаційних заходів за темою «опустелювання/деградація земель, посухи» (далі – ОДЗП) та/або синергії між боротьбою з ОДЗП та діяльністю в сфері змін клімату та біорізноманіття, а також масштаби аудиторії, яка охоплюється засобами масової інформації, що висвітлюють ці теми.
1.В. Розгляд проблем опустелювання/деградації земель та посух на відповідних форумах, у тому числі з питань торгівлі сільськогосподарські продукцією, адаптації до змін клімату, збереження та сталого використання біорізноманіття, розвитку сільських територій, сталого розвитку та скорочення масштабів бідності.	1.2. Кількість офіційних документів та рішень з питань ОДЗП, прийнятих на міжнародному, субрегіональному та регіональному рівнях (на національному рівні не використовується)
1.С. Більш широке залучення організацій громадянського суспільства (далі - ОГС) та наукових кіл у країнах «Півночі» та «Півдня» як зацікавлених сторін у процесі впровадження Конвенції; включення проблем ОДЗП в тематику їх інформаційно-пропагандистських та просвітніх ініціатив.	1.3. Число ОГС та науково-технічних установ, які беруть участь у процесі впровадження Конвенції. 1.4. Кількість та види ініціатив ОГС та науково-технічних установ з проблем ОДЗП у сфері освіти.

Оперативна ціль II. Рамки політики

Оперативною ціллю II передбачено 5 кінцевих результатів та 2 індикатори для оцінки досягнення оперативних цілей Стратегії на національному рівні:

Кінцеві результати	Назва індикатору (CONS) (СВОД)
2.А. Оцінка програмних, організаційних, фінансових та соціально-економічних факторів, що ОДЗП, а також перешкоджають сталому землекористуванню, і внесення рекомендацій щодо відповідних заходів з усунення цих перешкод.	2.1. Кількість уражених країн – Сторін Конвенції, субрегіональних та регіональних суб'єктів, які завершили складання/перегляд національних програм дій (далі - НПД)/ субрегіональних програм дій (далі – СРПД)/ регіональних програм дій (далі – РПД) відповідно до Стратегії з урахуванням біофізичної та соціально-економічної інформації, національного планування, політики та практики їх
2.В. Переробка ураженими країнами – Сторонами Конвенції своїх НПД у стратегічні документи, підкріплені вихідною біофізичною та соціально-економічною інформацією, та їх включення у комплексні інвестиційні програми.	

2.C. Урахування ураженими країнами – Сторонами Конвенції своїх НПД, а також проблем сталого землекористування та деградації земель під час планування розвитку та розроблення відповідних секторальних та інвестиційних планів і стратегій	інтеграції у рамкові інвестиційні програми.
2.D. Включення розвиненими країнами – Сторонами Конвенції цілей Конвенції та заходів зі сталого землекористування у їх програми/проекти співробітництва в сфері розвитку у контексті підтримки ними секторальних та інвестиційних планів національного рівня	2.2. Кількість партнерських угод, укладених в рамках Конвенції між розвиненими країнами – Сторонами Конвенції/ООН і міжурядовими організаціями та ураженим країнами – Сторонами Конвенції (на національному рівні не використовується) .
2.E. Прийняття чи активізація заходів, що посилюють один одного, з метою збільшення ефекту від діяльності у рамках програм дій щодо боротьби з опустелюванням / деградацією земель, а також зусиль щодо збереження біорізноманіття, адаптації до змін клімату та пом'якшення їх наслідків.	2.3. Кількість ініціатив із синергійного планування / програмування щодо 3-х Ріо – Конвенцій або механізмів спільного впровадження на всіх рівнях.

Оперативна ціль III. Науково-технічні знання

Оперативною ціллю III передбачено 6 кінцевих результатів та 2 індикатори для оцінки досягнення оперативних цілей Стратегії на національному рівні:

Кінцеві результати	Назва індикатору (CONS) (СВОД)
3.A. Підтримка національних зусиль щодо моніторингу біофізичних та соціально-економічних тенденцій і оцінці пов'язаних з ними факторів вразливості в уражених країнах.	3.1. Кількість уражених країн – Сторін Конвенції, що створили та використовують національну/ субрегіональну/регіональну систему моніторингу ОДЗП.
3.B. Створення бази вихідних даних на основі найбільш надійної наявної інформації про біофізичні та соціально-економічні тенденції та поступове узгодження відповідних наукових підходів.	
3.C. Поповнення знань про біофізичні та соціально-економічні фактори, а також про їх взаємодію в уражених районах з метою прийняття більш обґрунтованих рішень.	3.2. Кількість переглянутих НПД/СРПД/РПД, в яких відображені знання про рушійні сили ОДЗП та їх взаємодію, а також взаємодію між зміною клімату та біорізноманіттям.
3.D. Поповнення знань про взаємозв'язок між адаптацією до змін клімату, пом'якшенням наслідків посух та відновленням деградованих земель в уражених районах з метою розроблення інструментів, які полегшують прийняття рішень.	
3.E. Створення на глобальному, регіональному, субрегіональному та національному рівнях, для допомоги органам влади та кінцевим користувачам, ефективних систем передачі знань, включаючи традиційні знання, що дозволяють, зокрема, виявляти та поширювати передову практику та успішний досвід.	

3.Ф. Залучення науково-технічних мереж та установ, що мають відношення до вирішення проблем опустелювання / деградації земель та посух, до надання підтримки впровадженню Конвенції	3.5. Кількість науково-технічних мереж, установ або науковців, залучених до досліджень, визначених Конференцією Сторін (на національному рівні не використовується)
---	---

Оперативна ціль IV. Нарощування потенціалу

Оперативною ціллю IV передбачено 2 кінцеві результати та 1 індикатор для оцінки досягнення оперативних цілей Стратегії на національному рівні:

Кінцеві результати	Назва індикатору (CONS) (СВОД)
4.А. Впровадження країнами, в яких була проведена самооцінка національного потенціалу, розроблених за її результатами планів дій щодо розвитку необхідного потенціалу на індивідуальному, інституційному та системному рівнях з метою вирішення проблем опустелювання / деградації земель та посух на рівні країн та на місцях.	4.1. Кількість країн, субрегіональних та регіональних суб'єктів звітування, що здійснюють заходи з нарощування потенціалу для боротьби з ОДЗП на основі самооцінки національного потенціалу (далі – СОНП) чи інших методологій або засобів.
4.В. Проведення країнами, в яких оцінка потреб у нарощуванні потенціалу ще не проводилась, відповідних оцінок, спрямованих на виявлення загальнонаціональних та місцевих потреб у потенціалі для розв'язання проблем опустелювання / деградації земель та посух.	

Оперативна ціль V. Фінансування та передача технологій

Оперативною ціллю V передбачено 5 кінцевих результатів та 3 індикатори

Кінцеві результати	Назва індикатору (CONS) (СВОД)
5.А. Розробка в уражених країнах – сторонах Конвенції комплексних інвестиційних програм для залучення національних, двосторонніх та багатосторонніх ресурсів з метою підвищення ефективності та дієвості заходів, які вживаються.	5.1. Кількість уражених країн – Сторін Конвенції субрегіональних та регіональних суб'єктів, у яких рамкові інвестиційні програми, створені з урахуванням розробленої Глобальним механізмом Інтегрованої фінансової стратегії, або інших таких стратегій, відображують практику залучення національних, двосторонніх та багатосторонніх ресурсів на боротьбу з ОДЗП.
5.В. Своєчасне виділення розвиненими країнами – Сторонами Конвенції суттєвих, адекватних і передбачуваних фінансових ресурсів на підтримку внутрідержавних ініціатив із запобігання процесу опустелювання / деградації земель та пом'якшення наслідків посух.	5.2. Обсяги фінансових ресурсів, що надаються розвиненими країнами – Сторонами Конвенції для боротьби з ОДЗП (використовується для звітування лише розвиненими країнами).
5.С. Нарощування Сторонами зусиль щодо мобілізації фінансових ресурсів по лінії Міжнародних фінансових установ, механізмів та фондів, включаючи ГЕФ, шляхом привернення	5.3. Ступінь адекватності, своєчасності та передбачуваності надання фінансових ресурсів

уваги керівних органів цих установ до актуальних проблем Конвенції та сталого землекористування.	розвиненими країнами – Сторонами Конвенції для боротьби з ОДЗП.
5.D. Пошук інноваційних джерел та механізмів фінансування зусиль щодо боротьби з опустелюванням / деградацією земель та пом'якшення наслідків посух, включаючи приватний сектор, ринкові механізми, торгівлю, відповідні фонди та організації громадянського суспільства, а також інші механізми фінансування заходів з адаптації до змін клімату та пом'якшення їх наслідків, зі збереження та сталого використання біорізноманіття, боротьби з голодом та бідністю.	
5.E. Полегшення доступу уражених країн – Сторін Конвенції до технологій за рахунок адекватного, застосування дієвих економічних та політичних стимулів та технічної підтримки, зокрема у рамках співробітництва «Південь – Південь» та «Північ – Південь».	5.5. Обсяги фінансових ресурсів та види стимулів, які забезпечили можливості доступу до технологій ураженим країнам – Сторонам Конвенції.

Додаток 8. Презентація на тему: «Впровадження в Україні Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням»

**4.6. Національна екологічна стратегія України:
документи та їх реалізація**

Перехід до збалансованого та відтворювального розвитку потребує кардинальних перетворень, у центрі яких – екологізація всіх основних видів діяльності людства, зміна свідомості нації і творення нового суспільства. Такі трансформації мають відбуватися не стихійно, а цілеспрямовано й усвідомлено, і одним з основних механізмів управління цим процесом може стати національна екологічна політика України, що є головним об'єктом обговорення учасниками цього Форуму.

Проект Закону України «Про Стратегію національної екологічної політики на період до 2020 року», що перебуває на цей момент на розгляді Верховної Ради України, є важливим політичним документом, який визначено пріоритетним заходом діяльності з питань співробітництва між Україною та ЄС і є важливою передумовою підписання Угоди «Про асоціацію між Україною та ЄС».

Необхідність розроблення та прийняття нової національної екологічної політики України зумовлена складною екологічною ситуацією в країні та відсутністю на сьогоднішній день комплексного стратегічного документа, який би містив формулювання цілей і пріоритетних завдань з охорони навколишнього природного середовища відповідно до вимог сучасного періоду розвитку країни, міжнародних зобов'язань України та європейських принципів екологічної політики.

До цього часу функції стратегічного документа з питань екологічної політики викладено в «Основних напрямках державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» (затверджені Постановою Верховної Ради України від 5

березня 1998 року 188/98-ВР), які передбачають реалізацію довгострокових завдань на період до 10–15 років. Сьогодні виникла потреба у новому стратегічному документі, що враховував би сучасні соціально-економічні та суспільно-політичні процеси на глобальному, регіональному і національному рівнях та відповідав інтересам українського суспільства.

Необхідність формування та запровадження національної екологічної політики впливає з ряду міжнародних зобов'язань України. Реалізація ефективної екологічної політики є обов'язковою умовою досягнення Цілей розвитку тисячоліття (Світовий саміт тисячоліття, ООН, 2000 р.), виконання Плану впровадження рішень Всесвітнього саміту зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002), Екологічної стратегії для країн Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії, прийнятої на Київській конференції міністрів охорони навколишнього середовища «Довкілля для Європи» (Київ, 2003), а також положень міжнародних глобальних та регіональних конвенцій у природоохоронній сфері та протоколів до них, стороною яких є Україна.

Стратегічною метою національної екологічної політики є стабілізація і поліпшення стану навколишнього природного середовища України шляхом поетапного досягнення цілей національної екологічної політики як інтегрованого фактора сталого розвитку України для гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення та впровадження екологічно збалансованої системи природокористування.

Цілями національної екологічної політики є:

1. Підвищення рівня суспільної екологічної свідомості,
2. Поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки,
3. Досягнення безпечного для здоров'я людини стану довкілля,
4. Інтеграція екологічної політики,
5. Припинення втрат біотичного та ландшафтного різноманіття і формування екомережі,
6. Забезпечення збалансованого використання природних ресурсів,
7. Удосконалення регіональної екологічної політики.

Стратегічна мета України щодо асоціації з Європейським Союзом, яка була підтверджена Миколою Яновичем Азаровим – Прем'єр-Міністром України під час представлення на Верховній Раді проекту Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», знайшла свою підтримку в західних партнерів, зокрема, природоохоронна складова цієї допомоги може бути надана в рамках так званої «бюджетної підтримки». Адже для реалізації пріоритетних напрямів Стратегії Європейським Союзом прийнято рішення про надання *Європейською Комісією бюджетної підтримки природоохоронному сектору України у розмірі 35 млн євро та міжнародної технічної допомоги.*

Національна політика у сфері охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів базується на таких основних принципах:

- рівність трьох складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), яка зумовлює орієнтування на пріоритети сталого розвитку, врахування екологічних наслідків під час прийняття управлінських рішень;

- міжсекторальне партнерство та залучення заінтересованих сторін;
- запобігання екологічним ризикам, що передбачає аналіз і прогнозування, які ґрунтуються на результатах державної екологічної експертизи, а також проведення державного моніторингу навколишнього природного середовища;
- забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи;
- відповідальність нинішнього покоління за збереження довкілля для прийдешніх поколінь;
- участь громадськості у формуванні та реалізації екологічної політики;
- невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- пріоритетність вимог «забруднювач навколишнього природного середовища та користувач природних ресурсів платять повну ціну»;
- відповідальність органів виконавчої влади за доступність і достовірність офіційної екологічної інформації.

ТЕМА 5. СТРАТЕГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Теоретична частина

Формування політики СР. Україна задекларувала своє бажання перейти на шлях СР на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро у 1992, підписавши Декларацію Ріо і Програму дій Порядок денний на 21 століття.

Але й досі відсутні основні стратегічні документи СР. Важливими завданнями у зв'язку з цим є: розроблення і впровадження Національної та регіональних стратегій СР, а також проведення експертизи чинного законодавства щодо його відповідності принципам СР з метою створення адекватного правового поля; здійснення інституційної модернізації системи державного управління у сфері охорони довкілля, зокрема створення Національної агенції зі СР; розроблення та впровадження системи індикаторів СР.

Структурна перебудова та оздоровлення економіки України. В Україні склалася нераціональна структура природокористування та управління соціально-економічним розвитком держави, яка є неефективною та екологічно небезпечною. Сформувалася яскраво виражена сировинна спрямованість експорту, що загрожує перетворенню України на сировинний придаток розвинутих країн.

Важливими завданнями у цьому плані є: розроблення й впровадження Програми структурної перебудови економіки України до 2030 року; вдосконалення системи інтегрованого екологічного управління шляхом врахування екологічної складової в політиці, програмах та стратегіях різних галузей господарства; розвиток екологічного підприємництва; розроблення механізму заохочення в усіх галузях економіки та інших видах діяльності, побуті до використання енергозберігаючих технологій; припинення будівництва надпотужних енергогенеруючих агрегатів, відмова від пріоритетного розвитку атомної енергетики; стимулювання зростання обсягів відновлюваних джерел енергії.

Збалансоване ведення сільського господарства. В Україні дуже високий рівень сільськогосподарського освоєння території (72%). Розораність земельного фонду становить 58%, частка еродованих земель – 57,4% площі країни. Надмірне навантаження на земельні ресурси спричинило деградацію ґрунтів та ін. негативні процеси.

Важливими завданнями цього напрямку є: розроблення та впровадження Національної програми екологізації сільського господарства; розширення мережі господарств, що спеціалізуються на біологічному землеробстві й тваринництві; застосування державного контролю за використанням генетично модифікованих організмів.

Формування демократичного суспільства, зниження рівня соціально-економічної нерівності. Запроваджена модель ринкової трансформації українського суспільства призвела до значних соціальних втрат, ослаблення громадянських інститутів, що є загрозою демократичному розвитку. Зросли

бідність, кількість захворювань, пов'язаних із соціальними проблемами, скоротилась середня тривалість життя, зменшилась кількість населення. Посилилось розшарування суспільства за майновими ознаками, рівнем доходу, можливостями доступу до соціальних благ.

Для подолання цих явищ важливими завданнями є: запровадження механізмів громадського контролю за діями органів державної влади; посилення боротьби з організованою злочинністю та корупцією в державі; підвищення незалежності судової влади; забезпечення незалежності ЗМІ, створення системи об'єктивного інформування про СР; приведення рівня заробітної плати у відповідність з реальною вартістю робочої сили; забезпечення повної зайнятості працездатного населення, економічна підтримка непрацездатних верств населення; децентралізація програм соціальної підтримки населення й підвищення ролі місцевих органів влади у вирішенні проблем бідності на основі цільового закріплення податків за місцевими бюджетами.

Перехід до природокористування на засадах сталого розвитку. Практика господарювання останніх років спричинила посилення антропогенного навантаження на природно-ресурсний потенціал, що призвело до деградації багатьох його складових. Загальний індекс природоємності ВВП більше ніж у 10 разів перевищує середньосвітовий.

Тому важливими завданнями є: удосконалення економічного механізму природокористування, який передбачає економічну оцінку природно-ресурсного потенціалу; запровадження принципів «забруднювач сплачує», «користувач сплачує»; технологічна модернізація гірничодобувної та переробної галузей, рекультивація порушених земель; орієнтація на експорт кінцевої продукції, перероблення вторинної сировини; перехід до інтегрованого управління водними ресурсами на основі басейнового принципу управління; формування інвестиційної політики, спрямованої на використання енерго- та ресурсозберігаючих технологій.

Збереження біологічного і ландшафтного різноманіття. Ресурси рослинного і тваринного світу України протягом останніх 50 років мають стійку тенденцію до виснаження. Важливими завданнями стабілізації та поліпшення такої ситуації є: забезпечення ефективного функціонування національної екологічної мережі; зростання площі природно-заповідного фонду до середньоєвропейських показників (не менше ніж 10 %); удосконалення системи моніторингу біо- та ландшафтного різноманіття; підтримка розвитку екологічного туризму.

Формування освітнього та наукового потенціалу СР. Критична ситуація в галузі освіти пояснюється багаторічним пануванням споживацького ставлення до природи, руйнуванням народних традицій раціонального природокористування; недооцінкою екологічних знань у системі освіти.

Освіта для сталого розвитку є новим освітнім напрямом, який лише починають впроваджувати. Для позитивного розвитку наукової та освітньої складових СР важливими завданнями є: державна підтримка наукових досліджень з проблем переходу до СР; введення навчальної дисциплін «Сталий розвиток» та «Екологія» в освітні програми як базового компонента; створення та впровадження системи обов'язкової підготовки і перепідготовки

державних службовців з питань сталого розвитку та охорони природи; створення цілісної національної інформаційної мережі.

5.1. Формування демократичного суспільства

Проблеми становлення демократичного суспільства

Ідеал демократії, що формується, не будучи ототожненим з реаліями, які виникають у процесі його реалізації, нерідко прямо протистоїть їм. Усвідомлюючи ту обставину, що структури ідеалу демократії досить складні та на них діє сильний вплив політичних і соціальних пріоритетів, спробуємо вичленити найбільш важливі його компоненти. Демократія - не самомета, не універсальний засіб вирішення усіх соціальних проблем, її можливості обмежені і умовами соціально-економічного розвитку, і державно-правовими інститутами, і ступенем розвитку прав і свобод громадян. Процес переходу від етатистської до ринкової системи характерний для Співдружності держав і для України. Цей процес не має історичного прецеденту. Соціалістична спадщина настільки своєрідна, наскільки не вписується у системи сучасної цивілізації.

По-перше, перехід до демократії від абсолютистсько-олігархічних систем в Західній Європі здійснювався протягом століть. Створювалися системи цінностей, суспільні та державні інститути. Рух до демократії у Великобританії почався з прийняття Білля про права (1689 р.), в США - з Декларації про незалежність (1766 р.), у Франції - з Декларації прав людини і громадянина (1789 р.). І тільки до середини ХХ століття в Західній Європі закінчилося утворення демократичних інститутів і структур. Тоді ж відбувалося поліпшення матеріального і духовного рівнів життя населення, підвищувалася політична та правова культура населення, поширювались права і свободи особи тощо. Перехід до демократії від системи гранично жорсткого тоталітарного режиму в країнах Співдружності здійснюється в умовах розвалу економіки, руйнування господарських структур, інфляції і суперінфляції, падіння рівня життя населення, правової безмежності, корупції, конституційної анархії. Повністю зрозумілим є проголошення двоєдиної мети на перехідний період: створити ринкову економіку і демократизувати політичне і соціальне життя.

По-друге, відсутність безпосереднього зв'язку між ринковою економікою і демократичним політичним устроєм ускладнює реалізацію двоєдиної мети. Потрібно констатувати, що складові частини демократичного ідеалу по-різному взаємодіють з логікою ринкового господарства. Окремі елементи ринкової економіки сприяють появі та зміцненню демократичних інститутів і структур, чимало елементів ринкової економіки виявляють відкритий опір демократизації суспільства. Звідси виникає усвідомлення необхідності конституційних механізмів, що стримують і обмежують роль ринку в демократичному суспільстві. Держава вже в період демократизації владних інститутів і структур повинна брати на себе турботу про ті соціальні верстви, які виявляються на найнижчих сходинках соціальної системи. Але це можливо лише тоді, коли ринкова система буде ефективно функціонувати і створювати умови для економічної стабільності демократичного ладу.

По-третє, процес демократизації при просуванні від тоталітарного режиму допускає вибір одного з двох шляхів: поступової лібералізації політичного режиму при практично незмінних конституційних правах і свободах особи або перманентного розширення прав громадян при практично незмінних державно-політичних інститутах. Відбувається диференціація засобів народження демократії. Перманентне розширення політичних прав і свобод громадян - найбільш розповсюджений засіб демократизації. Економічна база залишається від попереднього режиму і створює можливість без особливих економічних потрясінь вирішувати нагальні завдання, в тому числі і завдання, проблеми соціального забезпечення. Реформування політичної системи підкріплюється економічною базою політичного режиму, що зникає, а тому здійснюється без істотних соціальних потрясінь. Країни Співдружності, і Україна в їх числі, обрали шлях політичної демократизації тоталітарного режиму. Політичні права і, зокрема, демократичне виборче право почали здійснюватися до завоювання основних свобод, ще в умовах тоталітаризму. Але розвал економіки не сприяє активізації демократичних процесів. Еволюція суспільства на шляху демократизації допускає безперервний рух до дедалі більш складних форм соціальних зв'язків: посилюється диференціація та підвищується складність соціальної системи, утворюється широке поле вибору, проявляється багатогранність людської активності. Демократії потрібно "нарощувати" нові елементи суспільної системи в економіці, політиці і культурі. Складність і суперечливість процесу демократизації безсумнівні. Сучасне політичне життя демонструє приклади химерного симбіозу тоталітаризму і демократії. Демократія нібито дарується владою, ще не стала органічною потребою суспільства. Характерна ознака демократії - її постійна незавершеність. Чим більше розвинені демократичні інститути, тим гостріше проявляється невдоволеність мас їх віддаленістю від ідеалу.

По-четверте, щоб демократія ефективно функціонувала, необхідно дотримуватись деяких умов: повинен бути критерій, за яким можна оцінювати протилежні ідеї; повинно бути загальне бажання людей дотримуватись звичаєного критерію. Все це забезпечується інститутом голосування, гарантується конституцією і вірою в демократію як засіб життя цивілізованого людства. Для існування демократії повинна існувати її результативність в реалізації економічних, політичних і духовно-моральних проблем. Але ефективність демократії залежить не від вказівок, що надходять згори, а від творчої ініціативи індивідів. Тому наслідки демократичних перетворень часто густо непередбачувані. Багато залежить і від суб'єктивного фактора.

Здійснювана в Україні стрибкоподібна демократизація ініціюється згори, і активні соціальні перетворення нерідко змінюються періодами застою, відкочуванням від уже досягнутого. Результативність демократизації суспільного життя України нерідко є паліативною і в будь-який момент може бути перекреслена вольовими рішеннями владних структур. Ідеальний же тип демократизації, характерний для США і країн Західної Європи, відрізняється збалансованістю, органічним протіканням процесу, відсутністю значних соціальних потрясінь, нічим не обґрунтованих руйнувань соціальних інститутів, і мирним вирішенням конфліктів, що виникають. Україна,

переживаючи глибоку економічну кризу і здійснюючи демократизацію, все-таки розпочала будівництво громадянського суспільства, що має тиск на формування і розвиток нових владних структур. Утвердження демократичного ідеалу в свідомості громадян України, певно, стане послабленням соціальної напруги і стабілізації процесу демократизації.

5.2. Освіта і наукове забезпечення у сфері сталого розвитку

Зміст і структура екологічної освіти в контексті сталого розвитку

*Скиба Ю. А.
кандидат біологічних наук, доцент,
завідувач кафедри екології
Лазебна О. М.
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри екології
Скиба М. М.
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методики
навчання природничих дисциплін
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

Навіть побіжний погляд на стан екологічної проблематики за останнє десятиліття дає підстави для висновку, що зусилля світового співтовариства щодо поліпшення ситуації не викликають оптимізму. Кількість населення планети вже перевищило 6 млрд осіб. За останні 10 років площа тропічних лісів скоротилася більше ніж на 100 млн га, запаси нафти – на 30 млрд т, з них 20 млрд т згоріло у двигунах легкових автомобілів. Тому організувати людську діяльність у навколишньому середовищі, яке є і середовищем існування самої людини, треба так, щоб ця діяльність не тільки не виходила за межі адаптаційних можливостей людини, а й забезпечувала збереження біосфери у стані, оптимальному для життя. На думку відомого американського політика-еколога А. Гора, «... нам слід вдатися до рішучих і недвозначних дій: ми маємо перетворити збереження довкілля на головний організуючий принцип нашої цивілізації. Свідомі ми того чи ні, але нас уже втягнуто у героїчну битву за відновлення рівноваги на нашій планеті, і хід цієї битви не зміниться, аж поки більшість людей світу не буде пробуджено спільним усвідомленням нагальної небезпеки, що загрожує нам усім, і вони не об'єднаються задля її подолання». Тому для розв'язання цієї проблеми чільне місце має посісти екологічна освіта.

До змісту екологічної освіти повинні увійти матеріали про необхідність виходу з екологічної кризи, про перехід суспільства до сталого розвитку і досягнення ним якісно нового стану – екологічного суспільства як ступеня ноосферної якості цивілізації.

Існує точка зору, за якою перехід до сталого розвитку неможливий без розвитку системи освіти взагалі і екологічної зокрема, без змін вектора впливу людини на навколишнє середовище. Стратегія переходу до суспільства сталого розвитку має торкатися формування нової моралі, свідомості, виховання.

На думку А. Урсула, екологічна освіта зможе посісти беззаперечне місце за умови, якщо вона буде орієнтована на сталий розвиток. Екологізація освітнього процесу стає пріоритетним механізмом впровадження екобезпеки. За умови різних підходів до розгортання екологічної освіти важливим залишається спрямування її змісту на вихід з екологічної кризи, гарантування екологічної безпеки сталого розвитку.

Екологічна освіта у контексті сталого розвитку набуває статусу інтегруючого чинника освіти в цілому, визначає її стратегічну мету і провідні напрями, вона має світоглядний характер і ґрунтується на усвідомленні людиною себе як частини довілля, передбачає розвиток екологічної культури суспільства, процес її має бути системним, обов'язковим і безперервним.

З огляду на те, що концепція сталого розвитку декларує формування якісно нового стану суспільства, в якому провідною ознакою кожної країни мають стати духовно-моральні цінності і знання, у такому суспільстві екологічна освіта має посісти провідне місце.

На думку американських науковців, слід використати такі резерви освіти:

- визнати сталий розвиток як парадигму для освітніх змін;
- обґрунтувати екологічну підготовку кожного учня таким чином, щоб зміст сталого способу життя брався до уваги як мета в базовій та основній програмах на всіх рівнях освіти;
- наповнити екологічним змістом усі навчальні предмети;
- розробити програми екологічної освіти для спеціалізації у більшості коледжів та університетів;
- активізувати дослідження широкого спектра екологічних і культурних проблем, які розглядають взаємодію людини і навколишнього середовища;
- співвідносити реформи освіти з розвитком екологічної освіти на національному і міжнародному рівнях.

Освіта в контексті сталого розвитку має бути всеохоплюючою.

Українські вчені М. Дробноход, Ф. Вольвач визначають такі функції екологічної освіти у контексті сталого розвитку:

1. Розкриття комунікативних можливостей людини через з'ясування понять, які є необхідним компонентом сучасного комунікативного мінімуму кожної людини незалежно від її освітнього і соціального статусу.

2. Інформативна, тому що громадяни одержують дані про природні явища, природні ресурси, місце людини в природі та ін.

3. Формування особистості учня, молодшої людини і громадянина, здатність логічно мислити, уміння передбачати наслідки своєї поведінки в природі та суспільстві.

На саміті в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) було проголошено механізм реалізації концепції сталого розвитку. У документах прийнятих на конференції, освіта трактується як важливий інструмент забезпечення сталого

розвитку, виходячи з того, що рівень екологічної культури людини не відповідає реаліям часу, а виправити таке становище можна лише за умови розроблення, удосконалення і впровадження сучасних освітніх програм. Провідним завданням такої освіти є формування усвідомленості екологічних і етичних норм, цінностей і ставлень, стилю життя, що потрібно для забезпечення сталого розвитку.

Завдання щодо формування освіти для цілей сталого розвитку:

- забезпечити освіту, спрямовану на розвиток і збереження навколишнього середовища для людей різного віку;
- залучити концепції розвитку і охорони навколишнього середовища до всіх навчальних програм з аналізом причин, що викликають основних проблем;
- забезпечити залучення школярів до місцевих і регіональних досліджень стану навколишнього середовища.

На всесвітньому саміті зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002 р.) було проголошено Декаду освіти для сталого розвитку, що розпочалася з 2005 р.

Британські вчені розглядають освіту для сталого розвитку як синтез екологічної освіти і освіти для розвитку. Деякі науковці пропонують замінити екологічну освіту освітою для сталого розвитку, оскільки вона розкриває можливості людини виживати і успішно діяти у сучасному світі. Таким чином, освіта для сталого розвитку спрямована на розвиток можливостей людини до постійного навчання, і в такий спосіб відбувається повна переорієнтація цілей процесу освіти. Якщо екологічна освіта потребує окремої позиції у навчальних планах серед інших дисциплін як окремий вид знань і підходів, то освіта для сталого розвитку передбачає повну зміну системи освіти як такої.

Отже, запропоновані підходи до змісту і завдань екологічної освіти і освіти для сталого розвитку вказують на певні розбіжності, тому ці види освіти не слід ототожнювати.

5.3. Енерго- та ресурсозбереження. Перебудова системи поводження з відходами

Спорідненість екології та енергозбереження

*Бобошко Ю. М.,
інженер відділу енергозбереження
кафедри енергетики
Херсонського національного
технічного університету*

Екологія та енергозбереження, та їх проблеми - дві рідні сестри по суті та духу у процесі боротьби за виживання людства, правда виглядають ці сестри дуже часто „, до непристойності,, .. убого..

Пропонуємо до розгляду перелік пріоритетних проблем і їхні технічні рішення в напрямку дієвої послідовності впровадження прикладних рішень енергозбереження та альтернативної енергетики у розв'язанні регіональних соціально-екологічних проблем :

Пріоритет №1

Комплексний проект „Розробка та впровадження технічних рішень боротьби з постійно прогресуючими проявами регіонального підтоплення на основі енергозберігаючих та ресурсозберігаючих технологій ” із за діянням комплексу проектів цільового напрямку:

„Контейнер” – система розподільного збирання твердих побутових відходів (європейський стандарт, має приклади реалізації в області).

- 1.1. „Глибоке сортування” – система „приймних” цехів сортування „змішаного” сміття (існуюча система збору побутових відходів через сміттєвози), виділення ресурсних складових, прогресивних елементів транспортування (з використанням діючої каналізаційної системи) та поетапної переробки залишкової частини на „біогумус”у тому числі на спеціалізованих майданчиках – полігонах.*
- 1.2. „Сучасний полігон твердих побутових відходів” – сучасна система прийому, сортування та переробки окремих складових твердих побутових відходів.*
- 1.3. „Полімерно-пісчана композиція” - розробка та налагодження випуску дренажних, зрошувальних труб, контейнерів для сміття, каналізаційних люків та інше з полімерно-пісчаних композицій в яких використовуються вторинні поліетилені різного походження та значної забрудненості (міське сміття) та Олешківські піски.*
- 1.4. ”Вітрила” - розробка та виготовлення пілотних зразків вітроенергетичного обладнання (модульних конструкцій до 100квт) з підвищеним к.к.д. використання енергії вітрових потоків для вирішення деяких питань боротьби з проявами підтоплення та раціонального (обмеженого) зрошення.*

Пріоритет №2

Утилізація і використання вторинного тепла на базі теплових насосів нового покоління

Проблеми енергозбереження й активного використання нетрадиційних і поновлюваних джерел енергії для забезпечення тепlopостачання вкрай актуальні. Адже "теплове забруднення" води рік і озер через скидання в них стічних вод міст і відпрацьованих теплих вод заводів і теплоелектростанцій з кожним роком стає усе помітніше. Наші ріки за останні піввіку стали не тільки брудніше, але і тепліше. Теплове забруднення природи вже переростає в глобальну проблему, викликаючи розлад клімату на Землі. І дуже швидко людство змушене буде вводити квоти для країн по річному викиді тепла у водойми й атмосферу, як уже ввело квоти по викиду парникових газів.

Якби, наприклад, у ріки Дніпро відбирати тепло за допомогою теплових насосів, то при середньорічному стоці цієї ріки в 53 км³ охолодження її води усього на один градус Цельсія давало б у перерахуванні на електроенергію, більш п'ятдесятьох мільйонів мегават-часов у рік. При додатковому обліку

обсягу води, що знаходиться у водоймищах каскаду, що є реально діючими гігантськими акумуляторами низькопотенційної теплової енергії з обсягом більш 20км^3 , ця цифра в перерахуванні на електроенергію перевищить сімдесятьох мільйонів мегават-часов у рік. Це в 6,1 рази більше, ніж виробляє весь каскад дніпровських гідроелектростанцій або орієнтовно в перерахуванні рівноцінно потреби використання природного газу в кількості 10млрд.м^3 (1/7 річної потреби України). У перших теплових насосах, що призначалися для обігріву будинків теплом рік, використовували ту ж схему домашнього холодильника і ті ж отруйні аміак або фреон. Тільки його там треба було набагато більше, ніж у домашньому холодильнику. А це ціле криогенне господарство - справа складне, небезпечна і дорога. Спалювати газ, дрова або вугілля набагато простіше та звичайніше.. Зараз такий розвиток енергетики, як тиск у паровому казані, досягло тієї червоної риси, переступити котру буде чревате вибухом - екологічною катастрофою глобальних масштабів. Другим, але не менш важливим прикладом є утилізація повітряного середовища енергоємних виробництв – сталі, скла і т.д., а також тепла систем охолодження теплових і атомних електростанцій, що з новими конструктивними рішеннями теплових насосів є можливим і необхідним.

На підставі вищевикладеного, розробка теплових насосів прогресивних конструкцій, що забезпечують принциповий прорив в утилізації вторинного тепла і можливості його широкого використання (основна частина великих міст країни знаходиться на Дніпру), має стратегічно важливе пріоритетне значення як для майбутнього енергетики, так і для порятунку екології, визначаючи при цьому один з необхідних напрямків у боротьбі за енергонезалежність окремих регіонів та всієї держави в цілому.

Першим етапом такого рішення є фінансування створення дослідних зразків теплових насосів невеликих потужностей, що використовують нові технічні рішення, що об'єднують дешевизну виробництва, монтажу і комплектації (у 5 разів меншу в порівнянні із стандартною), при одночасному забезпеченні достатньо високих технічних характеристик, а також *екологічну експлуатаційну безпеку середовищ, в рішеннях задіяних у безпосередньому технологічному процесі концентрації тепла або холоду.*

Пріоритет №3

Технологія й устаткування „холодного” методу одержання водню з води.

Технологія базується на використанні розкладу води під дією електричних потенціалів необхідної потужності у повітряно-водному середовищі, яке має спеціальну форму, з подальшою подачею повітря з отриманою кількістю продуктів розкладу (водороду та кислороду) та водяної пари в зону горіння природного газу. Експериментально отриманні зменшення витрат природного газу досягали від 5 до 18%. Технологія характеризується нестабільністю отриманих результатів (в залежності від природного стану повітря), але практично не мала енерговитрат. З 2001 року роботи у цьому напрямку не велись . На наш погляд потребує продовження експериментальної роботи та фінансування.

Пріоритет №4

Нові технології отримання теплоізоляційних матеріалів та їх нанесення на базі карбамідних композитних пінопластів

Проводячи енергоаудит основної частини існуючих будинків і споруджень ми постійно зіштовхуємося з фактом низьких показників теплозахисту непрозорих конструкцій, що обгороджують. У той же час розрахунки й окремі практичні рішення показують, саме утеплення дозволяє забезпечити економію енергоресурсів України від 3 до 4 разів і навіть вище (насамперед у житлових багатоповерхових будинках) у відмінності від всіх інших варіантів рішень, що дають ефект економії в кращому випадку в десятки відсотків. Зниження негативних впливів на природу і соціальну значимість такого рішення безсумнівні.

Виділення нового виду теплоізоляції в першочерговий пріоритетний напрям об'єктивно по всіх параметрах техніко-економічного обґрунтування і насамперед по строках окупності витрат від 3 до 5 років для будь-яких об'єктів і привабливо за умови проектного зниження собівартості робіт з одночасним збільшенням продуктивності проведення виконання теплоізоляційних покрив і розширення кліматичних термінів їхнього виконання до -10° - 15° С. Супутня такому підходові можливість різкого зниження (у 2-3 рази) потужностей теплового устаткування істотно доповнює привабливість і обґрунтованість таких рішень.

Запропоноване технологічне і конструкційне рішення за задумом розроблювачів відповідає таким вимогам і виноситься в таблицю 1.

Короткі порівняльні техніко-економічні показники використання карбамідних композиційних і полістирольних пінопластових плит для теплоізоляційних робіт.

Таблиця 1

Пінопласт	Вартість 1м^3 матеріалу у щільністю $25\text{кг}/\text{м}^3$ грн.	Загальна вартість покриття 1м^2 стіни $H=100\text{м}$ м грн.	Продуктивність праці при покритті обгороджуючих конструкцій $\text{м}^2/\text{година}$	Можливі й рівень рентабельності	Строк окупності вкладених коштів за рахунок енергозбереження для замовника рік
полістирольний	270	180-220	10-20	100-150%	6,5 – 8,5
карбамідний композиційний	220	100-160	30-40	200-300%	2 - 3

Враховуючи нові концептуальні зміни в енергополітиці держави, необхідність комплексного та системного підходу до вирішення питань стабілізації соціально-економічного та соціально-екологічного стану в Південно-Дніпровському регіоні (басейн нижнього Дніпра), та поєднання всіх складових найбільш енерго-, матеріально- та фінансоємних проблем виходу із існуючого, практично катастрофічного стану Херсонської області, пропонується до розгляду, обговорення та можливого використання при формуванні програм екологічного та економічного оздоровлення регіону, наступні пропозиції :

1. При формуванні стратегії боротьби із проявами техногенно-природних явищ підтоплення і затоплення на основі територіально-басейнових схем поверхневих та підземних (у т.ч. ґрунтових) вод визначитись із можливостями створення 2-3-х науково-промислових полігонів захисту територій та населених пунктів від шкідливої дії вод на основі систем горизонтального дренажу та водовідведення (прямого, поетапного, комплексного (з використанням води певної якості для місцевих потреб), з накопичуванням чи скидом тощо) на певних територіях Херсонської області (орієнтовно - у лівобережній приморській зоні) з використанням вітроенергетичних модулів (ВЕМ) типу „Вітрила” – систем нового покоління з високим к.к.д., „енергонакопичуванням” безпосередньо у зоні дії установок та дозованим (оптимально-нормованим) відбором накопичуваної енергії на потреби будь яких систем водоподачі (підйому, транспортування, нормованого (крапельного) зрошення, тощо).

2. Для вирішення організаційних та фінансових питань виготовлення дослідно-промислових зразків ВЕМ ”Вітрила” та впровадження інших пріоритетних напрямків практичного енергосбереження, наведених у цій статті, створити за участі фахівців Інституту проблем національної безпеки при РНБОУ, Херсонського національного технічного університету, науково-практичних установ Мінприроди України науково-виробничу структуру (підрозділ) з функціональним підпорядкуванням її Національному агентству України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів (Указ Президента України від 31.12.2005р. №1900/2005), визначивши для цієї структури (підрозділу) конкретну програму дій, обсяги та джерела фінансування, тощо на найближчі 2-3 роки.

3. Визначити щодо внесення відповідних підтем (завдань) до Державних програм, а саме :

- Програми боротьби з явищами регіонального підтоплення у розділі „Розробка та впровадження сучасних енергозберігаючих та енергомаловитратних систем боротьби із проявами підтоплення”;
- Програми енергозбереження України у розділі „Пілотні проекти застосування сучасних енергозберігаючих, енергомаловитратних та нетрадиційних (відновлюваних) джерел для вирішення деяких соціально-екологічних та соціально-економічних проблем у зонах певної нестабільності”.

***Стратегічні пріоритети поводження
з відходами в контексті світових тенденцій сталого розвитку***

*Виговська Г. П.,
к. т. н., провідний науковий співробітник
Ради по вивченню продуктивних сил України НАНУ
Мищенко В. С.,
д. екон. н., професор
Ради по вивченню продуктивних сил України НАНУ*

Застосування принципу сталого розвитку передбачає досягнення стійкого балансу між людською діяльністю та соціально-економічним розвитком – з одного боку і ресурсами та здатністю природи до регенерації, з іншого. На кінець останнього десятиріччя минулого століття світове співтовариство дійшло висновку, що кінцева межа глобального розвитку визначається здатністю біосфери асимілювати відходи, що виникають у процесі життєдіяльності. Політика у цій сфері повинна бути спрямована на зменшення обсягів утворення відходів і перетворення все більшої їх кількості в ресурси для повторного використання. Це скоротить ту кількість відходів, яку потрібно знищувати або захоронювати.

Накопичення відходів та токсичне забруднення ними довкілля є однією з визначальних екологічних проблем усього людства. В Україні проблема відходів вирізняється особливою масштабністю і значимістю як внаслідок домінування в народному господарстві ресурсоемких багатовідхідних технологій, так і через відсутність протягом тривалого часу адекватного реагування на її виклики. Щорічне утворення відходів (у 2006 р. - **біля 750 млн.т**, в тому числі **2,73 млн.т.**, небезпечних), та обсяги їх накопичення (понад 35 млрд.т, в т.ч. **20,1 млн.т** небезпечних) є безпрецедентними в Європі. Додамо, що з початком економічного зростання відходи в Україні демонструють тенденцію до зростання (після падіння протягом 90-их років). Це свідчить про повернення до старих традиційних технологій, про структурну стагнацію і навіть деградацію народногосподарського комплексу, за чим стоїть загроза неконтрольованого наростаючого накопичення промислових та побутових відходів зі всіма його згубними наслідками для довкілля та здоров'я людей.

Розрив, що склався між обсягами накопичення відходів та їх утилізацією і знешкодженням, поглиблює екологічну кризу, надає їй прогресуючого характеру і стає гальмівним чинником для економіки країни.

В Україні започаткована робота по формуванню довготривалої державної політики у сфері поводження з відходами як одного із елементів виходу з еколого-економічної кризи та формування моделі сталого економічного розвитку.

Вченими та громадськістю розробляються шляхи та напрями переходу на модель сталого розвитку. Змістом наукового пошуку є при цьому науково-методичне обґрунтування і визначення оптимальних шляхів узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства щодо утворення та використання відходів.

Враховуючи глобальний для суспільства характер проблеми, наша країна мусить сформувати соціально адекватну систему поводження з відходами та розробити сучасну стратегію поводження з ними.

Основна мета такої стратегії полягає у визначенні і створенні умов, які б забезпечували запобігання або/і зменшення утворення відходів, екологічно безпечно їх видалення, заохочували до максимально можливого використання відходів як вторинної сировини. Ця стратегія має виходити з європейської послідовності пріоритетів:

- максимальне використання всіх можливостей для запобігання або мінімізації утворення відходів;
- максимально можливе технічно та економічно доцільне використання відходів як вторинної сировини;
- екологічно безпечно захоронення лише тих відходів, яких неможливо уникнути і які не можуть бути утилізовані.

Для реалізації зазначених пріоритетів необхідне впровадження дієвих інструментів і механізмів регулювання утворення й контролю життєвого циклу відходів, а також підвищення суспільної активності щодо поводження з ними;

Реалізація стратегічних пріоритетів зумовлює виконання конкретних заходів, а також їх організаційного, нормативно-правового, економічного та науково-технічного забезпечення.

Пріоритет першого порядку, а саме **запобігання або мінімізація утворення відходів**, передбачає розроблення та впровадження інтегрованого підходу до управління ресурсами і запобігання та рециклінгу відходів, в тому числі реалізація принципу заміни – тобто, де це можливо замінювати природні ресурси відходами виробництва і споживання. Такий підхід передбачає технічне переоснащення виробничого комплексу на основі інноваційної моделі технологічного розвитку, впровадження економічних важелів витискування багатовідхідних технологій, особливо пов'язаних з небезпечними відходами (оподаткування первинної сировини, екологічні податки на ресурси, відходоємну продукцію та процеси, нормативне регулювання утворення відходів), удосконалення організаційних механізмів управління виробничою діяльністю підприємств з тим, щоб зменшити утворення відходів. Це передбачає також посилення відповідальності відходоутворювачів шляхом впровадження фінансової стратегії для самофінансування сектору відходів в контексті встановлення “повної вартості утилізації” та реалізації в повному обсязі принципу “забруднювач платить”, в тому числі підвищення нормативів плати за розміщення відходів до рівня, що буде спонукати до скорочення відходів. Щодо окремих категорій відходів доцільне впровадження авансово-компенсаційної системи платежів, введення екологічних етикеток та ін.

Для реалізації пріоритету другого порядку, а саме **максимально можливого технічно і економічно доцільного використання відходів**, необхідний комплексний підхід та створення екоіндустрії поводження з відходами. Для цього необхідні перш за все заходи державної підтримки щодо удосконалення організації збирання і переробки відходів шляхом сприяння створенню підприємств усіх форм власності, що спеціалізуються на збирання,

обробленні і утилізації відходів, виготовленні, монтажі та обслуговуванні відповідного устаткування, підтримка приватного бізнесу, обґрунтування конкретних напрямків економічної й інвестиційної політики щодо використання відходів, визначення шляхів розвитку ринку вторинної сировини (наприклад, створення біржі вторинної сировини) та ін.

Одним із аспектів у цьому напрямку є дослідження кон'юнктури ринку щодо сировини та потреб у продукції, що може бути виготовлена з відходів, визначення державних і регіональних пріоритетів, на які будуть поширюватись заходи відповідної підтримки, та створення територіально-виробничих комплексів по переробці відходів в регіональних центрах і координацію їх розвитку на рівні територіального утворення. Важливою складовою мають стати ресурсооціночні роботи та формування переліків відходів як вторинної сировини, які підлягають використанню як вторинні ресурси та визначення соціально-економічної ефективності їх використання.

Одним із визначальних заходів має стати розроблення й прийняття спеціальних законопроектів, які регулюють діяльність пов'язану із вторинними ресурсами (рециклингом матеріалів), тарою й упакуванням, побутовими відходами і в рамках яких слід передбачити конкретні механізми.

Остаточне видалення та захоронення відходів розглядається як остання з альтернатив у зазначеній вище послідовності пріоритетом. В цьому напрямку залишається актуальним будівництво регіональних полігонів (технологічних центрів, комплексів) по знешкодженню, утилізації та видаленню відходів, в т.ч. небезпечних, запобігання чи максимально можливе зниження негативного впливу на довкілля місць розміщення відходів чи об'єктів видалення протягом усього періоду їх життєвого циклу шляхом встановлення відповідних вимог, правил та процедур, а також розроблення процедур та проведення ідентифікації та класифікації полігонів, проведення технічної оцінки існуючих полігонів, розроблення планів приведення у відповідність існуючих полігонів вимогам екологічної безпеки та європейським стандартам та ін., в тому числі моніторингу та контролю за офіційно створеними полігонами, процедур прийняття відходів на полігон для захоронення, розроблення процедури закриття полігонів та подальшого моніторингу.

Невирішеність питань **поводження з небезпечними відходами** потребує концентрації зусиль у цьому напрямку. Це стосується створення інфраструктури поведження з небезпечними відходами, налагодження моніторингу за потоками відходів на базі відповідного інформаційного забезпечення. Залишаються актуальними методичні розробки віднесення відходів до категорії небезпечних (з визначенням відходів, які не є небезпечними, а також інертних та побутових). На їх основі розроблення переліків відходів за категоріями небезпечності, виходячи з нового класифікатора, гармонізованого з європейськими стандартами та розроблення переліку небезпечних відходів, що підлягають утилізації та організованому видаленню в першочерговому порядку, в тому числі відпрацьованих мастил, поліхлордифенілів і поліхлортерфенілів, діоксиду титану, осадів стічних вод, а також відходів обладнання та транспортних засобів. Необхідне також встановлення вимог і правил щодо розміщення (зберігання) відходів за

категоріями небезпечності та розроблення методології оцінки ризику для навколишнього середовища та здоров'я людей.

Як підсумок слід зазначити, що на порядку денному стоїть оновлення та подальший розвиток законодавчого забезпечення, його гармонізація з європейським законодавством, удосконалення нормативно-правового регулювання на підзаконному рівні, розроблення методичного та інформаційного забезпечення, удосконалення організаційно-економічного механізму поводження з відходами; проведення науково-дослідних і проектно-конструкторських робіт щодо розроблення технологій і обладнання із збирання, сортування, перероблення та утилізації відходів; створення потужностей з використання відходів та виготовлення обладнання для забезпечення збирання, сортування, перероблення та утилізації відходів.

Екологічний ерудитор для учнів 7 класу

*Качаровська Олена Володимирівна
вчитель біології ліцею №15 м. Чернігова*

**Команди по 3-6 учнів
Журі і лічильна комісія
Ведучий**

Музика (на початку гри і заповнює паузи)

Оформлення: Зображення Земної кулі, яке вкрито різнокольоровими папірцями, на яких намальоване різне сміття. Це не просто картина, це табло на якому фіксуються результати гри. При кожному заробленому тією чи іншою командою балі, знімається один папірець – іде як би очищення Земної кулі від сміття (попередньо команди вибирають собі колір папірців)

Хід гри

Ведучий:

Добрий день, дорогі друзі.

Наш ерудитор незвичайний – він екологічний і присвячений одній із самих актуальних тем - забрудненню планети Земля.

Сьогодні населення Землі - суспільство суперспоживачів.

Підраховано на кожного з нас на рік витрачається 20 тонн сировини, правда більша частина 97% іде у відходи. Левова доля використання сировини і відходів припадає на декілька десятків розвинених країн. Більше того сучасна економіка заохочує марнотратство. 20 років назад

автомобіль прохидив 350тис/ км. Практично без поломок, то сьогодні, якщо автомобіль проїхав 120тис.км. він є кандидатом на сміттєзвалище.

Нові види товарів, нові марки - купуй, купуй, купуй.....

А старі речі всі викидаємо. Сміття поступово стає монстром цивілізації. При теперішньому стані економіки і культурі побуту , ми ще довго будемо жити серед цих рукотворних пам'яток своєї безтурботності.

Моя планета -человеческий дом.

Ну как ей жить под дымным колпаком,

Где сточная канава – океан,

Где вся природа поймана в капкан,

Где места нет ни аисту, ни льву,

Где стонут травы: больше не могу!

Вот она летит, маленькая какая!

Вот она грустит, в думы свои вникая,

Вот она плывёт ,зыбкой прохладой веет,

Всё ещё живёт! Всё ещё людям верит!

Вот она плывёт сквозь грозовую полночь,

Всех людей зовёт просит прийти на помощь!

Просит прийти на помощь!

Просит прийти на помощь!

Запитання «Куди подіти сміття?» стає все більш актуальним. І ми спробуємо сьогодні відповісти на нього.

(Ведучий представляє команди і знайомить всіх учасників з правилами гри)

1 тур « Що ми викидаємо або

Золоті розсини смітників»

(команди отримують таблички з цифрами 1,2,3. На кожне запитання ведучий дає три варіанти відповіді. По сигналу ведучого команди піднімають табличку з номером відповіді)

Запитання:

- Більшу частину сміття, яким забруднюють Землю, складають:

1. Пластмаса.

2. Скло.

3. Метал.

- Світовими рекортсменами по кількості побутових відходів є жителі:

1. Москви.

2. Лондона.

3. Нью-Йорка.

- Яка галузь промисловості у Франції є самою активною і процвітаючою:
  1. Вироблення упаковочних матеріалів.
  2. **Переробка сміття.**
  3. Виробництво автомобілів.

- Щоб розпочати утилізацію відходів, їх необхідно:
  1. **Розсортувати.**
  2. Зібрати в одному місці.
  3. Розкрошити

- Для того, щоб переробити пластмасу, її необхідно:
  1. Компостувати.
  2. **Спалити за спеціальних умов.**
  3. Переплавити.

- Першочергова умова при виборі сміттєзвалища:
  1. **Захист поверхні землі і ґрунтових вод.**
  2. Огорожа сміттєзвалища.
  3. Комплектація відповідною технікою

- Поява «партизанських» смітників веде за собою :
  1. Забруднення ґрунту.
  2. Потворність ландшафту.
  3. **Зміну кліматичних умов (температуру, вологість)**

- Основою для розробки санітарних норм, а також для рішення про відкриття або зупинку того чи іншого виробництва:
  1. **Відносно допустима концентрація речовин.**
  2. Наявність важких металів.
  3. державний стандарт якості.

- Шкідливі викиди впливають на:
  1. Тільки ті регіони, де з'явилося забруднення.
  2. На регіони, які знаходяться поблизу.
  3. **На регіони віддалені від місця, де забруднення «побачило світ».**

- **Найстрашніша «добавка» до води:**
  1. Побутове сміття.
  2. **Пестициди.**
  3. Мінеральні добрива.

- Яку країну називають «ящиком для сміття» в Європі:
  1. **Британію.**
  2. Росію.
  3. Польщу.

- Більша половина загальної кількості відходів в країнах Європейського економічного товариства припадає :

1. На важку промисловість.
2. На легку промисловість.
- 3. На сільське господарство.**

- Які 3 радіоактивних відходів спрямовано розсіюють в навколишнє середовище:

- 1. Гази.**
2. Тверді речовини.
3. Рідини.

- Найбільш ефективний шлях боротьби із зростаючою кількістю відходів, які потрапляють в навколишнє середовище:

1. Їх захоронення.
2. Розробка правових механізмів регулювання процесів.
- 3. Рециркуляція (повторне використання)**

- Потрапляння в навколишнє середовище шкідливих речовин, які приводять до порушень функціонування екологічних систем, називають:

- 1. Забруднення.**
2. Екологічним кризи сом.
3. Інтродукцією.

- Перше місце за сумарним об'ємом викидів шкідливих речовин в атмосферу займає:

1. Теплоенергетика.
2. Нафто- і газопереробка.
- 3. Автотранспорт.**

- Що таке вермикультура :

1. Систематизований звіт про водні ресурси країни.
- 2. Спеціалізоване розведення дощових черв'яків(для переробки органічних відходів і підвищення плодючості ґрунту)**
3. Спосіб визначення ступеня чистоти води.

- Оптимальне рішення енергетичної проблеми:

- 1. Економія енергії.**
2. Розвиток атомної енергетики.
3. Розвиток вітроенергетики.

- Гарбологія – це:

1. Наука про дім, місцезнаходження.
2. Наука, яка вивчає ґрунт.
- 3. Сміттєведення.**

- Пляшка або банка з пластмаси, кинута в лісі, пролежить там зовсім без змін:

1. 10 років.
2. 50 років.
3. **100 років.**

- Викинутий папір «з'їдять» невидимі мікроорганізми за:

1. **1-2 роки.**
2. 5-8 років.
3. 20 і більше років

Після закінчення туру судді підраховують бали і з зображення земної кулі прибирають «відходи», які відповідають заробленим балам кожної команди

2 тур « Не поспішайте викидати своє майбутнє – вустами немовля»

В цьому турі учні знайомляться з найбільш розповсюдженими відходами і можливістю їх вторинного використання. Ведучий зачитує дитячі вислови про відходи. На кожний з відходів заготовлено по п'ять висловів. Завдання команд: намагатися зрозуміти, що мали на увазі діти. І здогадатися якомога швидше. Перемагає команда, яка першою вірно назове відходи. Якщо команда дає неправильну відповідь, із подальшої боротьби в цьому турі вона вибуває.

Дитячі вислови:

1. Його виробляє звичайна корова.
2. В невеликих кількостях він дуже корисний.
3. Коли його дуже багато, це стає справжнім стихійним лихом.
4. При потраплянні у водойми він руйнується, а риба та інші водні тварини починають задихатися.
5. Його необхідно компостувати.

(гній)

1. У мене дуже багато іграшок зроблено з неї.
2. Вона буває різнокольорову, і її дуже важко зламати.
3. Речі виготовлені з неї мало важать.
4. Якщо її підпалити, то з'явиться багато чорного диму, який погано пахне.
5. Її не можна викидати, так як вона сама в природі не розкладається.

(пластмаса)

1. Його винайшли китайці.

2. У нашій країні його виготовляють із дерева.
3. Він легко горить.
4. З нього виходить дуже багато сміття.
5. На ньому найчастіше малюють і пишуть.

(папір)

1. Його виробляють з піска.
2. Найчастіше воно прозоре.
3. Коли воно падає воно розбивається.
4. Якщо його нагріти, воно стає м'яким, тягучим, як тісто.
5. Покинете в лісі, воно може стати джерелом пожежі.

(скло)

1. Це те, чого багато в місті, але мало в селі.
2. Особливо багато його в промисловому місті, де багато фабрик і заводів.
3. Від цього люди хворіють, багато нервуються, голосно кричать і цього стає ще більше.
4. Його виробляють різні прилади, машини.
5. Він викликає забруднення повітря і навколишнього середовища, якщо його багато, то це викликає запаморочення і діє як наркотик.

(шум)

1. Їх майже не видно.
2. Цього дуже багато в промисловому місті, де працюють фабрики і заводи.
3. Від цього у людей бувають хвороби: астма, бронхіт, рак.
4. Це можуть збирати на свої листя зелені рослини.
5. В місті, де цього дуже багато не ростуть лишайники.

(газові відходи)

1. Це маємо, коли щось стає старим або ламається.
2. Це можна побачити всюди – в місті, в селі, і біля доріг.
3. Це можна здати і отримати чималі гроші.
4. З нього можна зробити щось нове.
5. Люди говорять, що він буває кольоровим і чорним.

(металолом)

1. Завжди чорного кольору.
2. Цього багато в місті, де є великі заводи і фабрики.
3. Це дуже шкідливо.
4. У людини викликає хвороби, а одяг стає брудним.
5. Цього багато при горінні.

(сажа)

1. Це те , без чого вже не можемо прожити.
2. Цим ми користуємося кожного дня.
3. Коли воно потрапляє в воду, утворюється багато піни.
4. Це вбиває рибу у воді, рослини на землі.
5. З його допомогою стає чистіше.

(синтетичні миючі засоби)

1. Це легше води.
2. Це може плавати на воді і не тонути.
3. В річці його багато, коли в ній миють машини.
4. Це заважає дихати риbam.
5. Це треба збирати з поверхні води.

(машинне масло)

3 тур « Найголовніші союзники екологів»

По зовнішньому вигляду і стану рослин можна без хімічних досліджень визначити , які забруднення знаходяться від них в безпосередній близькості. Команди отримують гербарні рослини(малюнки рослин), які ушкоджені в результаті забруднення навколишнього середовища. По зовнішньому вигляду рослини треба з'ясувати, який забруднювач викликав зміни тих чи інших органів. Команди, які правильно називають забруднювач, отримують чергові бали.

Завдання:

- Некроз верхівки і країв листків гладіолуса, тюльпана, петрушки говорять про те , що в навколишньому середовищі є . . . .

(фтористий водень)

- Наявність некротичних(мертвих) плям на верхній стороні листків тютюну, шпинату, сої свідчать про дію . . .

(озону)

- Якщо всі частини рослини (люцерна, гречка, подорожник, горох, конюшина) жовті, а на листках міжжилкові некрози , в навколишньому середовищі є . . . .

(двоокис сірки)

- Міжжилкові некрози у шпинату, махорки, сельдерей викликає . .

(двоокис азоту)

- Закручування країв листків у салату і томатів, це результат дії . . .

(етилену)

- Якщо стебло злаків пурпурного кольору, а листки темно-зелені, то це означає . . .

(що в ґрунті на якому вони ростуть, підвищений вміст алюмінію)

- Бурі краї листків у бобових, моркви, редису, шпинату, вівса. Червонуваті жилки і черешки, скручені листки і бурі недорозвинені корені сигналізують про підвищений вміст у ґрунті . . . **(кадмія)**
- Бурувато-чорні або червоні некротичні плями на листках злаків, бобових, картоплі, капусти. Відмирання старих листків, засихання кінчиків листків говорять про велике забруднення середовища . . . **(марганцем)**
- Зміна забарвлення пелюсток маку, троянди на блакитну або чорну говорять про наявність в навколишньому середовищі великої концентрації . . . **(купрум)**

4 тур « Що може зробити один ?»

Кожній із команд задаються запитання, Треба продовжити сказане, закінчити фрази.

Завдання:

- Пишіть по обидві сторони листка паперу і використовуйте більше матеріалів . . . . **(з переробленої макулатури)**
- Намагайтесь купувати напої в скляних пляшках, які можна . . . . **(використовувати багато разів і потім здати в магазин)**
- Не купуйте більше, ніж може . . . **(тобі знадобиться)**
- Економ електроенергію і паливо, якщо можна користуйся більше . . . **(громадським транспортом)**
- Одяг, який ти вже не носиш, можна . . . **(віддати тим хто його потребує)**
- Не викидай старі іграшки, книжки; вини можуть . . . **(комусь знадобитися)**
- З'ясуй, де поблизу є пункт по прийому макулатури, і . . . **(здай туди використаний папір)**
- Перш ніж викинути жерстяні концервні банки . . . **(вимий їх і зімни)**

- Намагайся обережно використовувати скляну тару, яку . . . (можна здати)
- Якщо є присадибна ділянка, використовуй харчові відходи для . . . (виготовлення добрив)
- Намагайся не використовувати пенопласт, так як він практично . . . (не розкладається в природі)
- Полагодь і виправ речі, замість того, щоб . . . (їх викинути)

По закінченню гри підводяться підсумки. Журі представляє і нагороджує команду переможця.

Ведучий : Ерудиціон закінчився.

Будемо берегти нашу Землю!

Повсюду, на кожному кроці, всі разом і кожний окремо!

Іншого нам не дано.

Земля і її біосфера – велике чудо, вона у нас одна.

Завтрашній день Землі буде таким, яким ми його збудуєм сьогодні.

Стали люди сильними, как боги,

И судьба Земли у них в руках.

Но темнеют страшные ожоги

У земного шара на боках.

Мы давно освоили планету,

Широко шагает новый век.

На Земле уж пятен белых нету,

Черные сотрешь ли, Человек ?

Практична частина

5.4. Економічні проблеми природокористування та сталий розвиток

*Хвесик М. А.,
академік НААН України,
доктор економічних наук, професор,
директор ДУ «Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку НАН України» (м. Київ)*

Сучасний етап розвитку України характеризується насамперед необхідністю пошуку нових, властивих культурним та історичним особливостям суспільства, форм реалізації господарської діяльності, які б одночасно відповідали світовим тенденціям і механізмам досягнення мети раціонального та ефективного використання наявних природних ресурсів. Як

свідчить світовий досвід, на шляху до сталого розвитку ключовою стає проблема економічного забезпечення відтворення особливого типу господарювання, яке б базувалося на максимально можливому використанні територіальних природних ресурсів. Утім, така постановка питання передбачає прийняття системних рішень щодо перенесення акцентів на формування національної економіки в цілому. Відомо, що кардинальні зміни соціально-економічних відносин, інтенсифікація виробництва на основі підвищення ефективності використання природних ресурсів і подолання депресивних явищ в економіці країни потребують ретельного аналізу екологічної складової економічного зростання з позицій вичерпання природних ресурсів, їх деградації, оцінки зовнішніх ефектів і соціально-екологічних ризиків виробничої діяльності у процесі функціонування господарського механізму. Успіх розв'язання проблем сталого економічного зростання держави в умовах трансформації соціально-економічних відносин залежить від науково обґрунтованих цільових орієнтирів розвитку, стратегії соціально-економічної, фінансової та екологічної політики, а також механізмів їх реалізації. Отже, йдеться про методологічне посилення саме економічної складової обґрунтування раціонального використання природних ресурсів. У цьому зв'язку принциповими стають такі питання, як визначення реальної ціни природних ресурсів, у т. ч. інтегрального екологічного ресурсу, пошук шляхів їх капіталізації та включення природоресурсних активів у бізнесові структури, визначення ефективних методів управління природними ресурсами, спираючись на концептуальні засади формування корпоративних утворень різних видів, зокрема державно-приватних. Слід також наголосити, що неминучість процесів перетворення природних ресурсів на капітальну форму по-новому висвітлює проблему забезпечення соціальних стандартів суспільної життєдіяльності, а також принципів підтримки високого рівня природно-техногенної безпеки.

Аналізуючи проблемні питання економічно ефективного природокористування із системних позицій, слід наголосити, що вони пов'язані з недосконалістю вітчизняного механізму управління природними ресурсами. Він переважно оперує групою таких регуляторів екологічної поведінки виробників, які змушують їх обмежувати свою природоруйнівну діяльність відповідно до вимог нормативних актів, постанов і законів та характеризується як доповнення до адміністративно-законодавчих важелів екологічного управління. Про недієвість примусової групи стимуляторів природоохоронної діяльності та раціонального природокористування в Україні свідчать такі чинники: розмір платежів за забруднення встановлюється на не досить високому рівні через побоювання покласти непосильний фінансовий тягар на підприємства, що перебувають у скрутному економічному становищі; виробникам вигідніше здійснювати різні фінансові екологічні платежі, ніж витратитися на природоохоронні заходи, суми яких набагато (іноді в сотні разів) перевищують обов'язкові платежі; оскільки ці кошти відносяться на собівартість продукції та включаються до її ціни, то екологічні платежі фактично повертаються на підприємство від споживачів його продукції; місцеві органи влади можуть повністю або частково звільнити від платежів збиткові, але необхідні в регіоні підприємства; суми штрафів за

природоохоронні порушення залишаються надто низькими порівняно з вартістю діяльності, спрямованої на ліквідацію екологічних наслідків цих порушень; недосконалість діючих економічних регуляторів природокористування разом з нерозвинутою системою бухгалтерського обліку та статистичної звітності щодо природоохоронної діяльності на підприємствах створює можливості для ухилення від установленої плати.

Отже, реалії вітчизняної системи управління природними ресурсами свідчать про відсутність стимулюючої дії економічних регуляторів, їхню неспроможність спонукати природокористувачів до впровадження екологічно безпечних способів ведення господарства.

Утвердження економічних підходів до управління природними ресурсами в Україні означає наукове розроблення і практичне впровадження надійних економіко-правових механізмів оздоровлення навколишнього середовища на всіх рівнях господарювання. Причому таке впровадження слід здійснювати шляхом не адміністративного тиску, точніше – економічного диктату, а створенням таких умов для виробничої діяльності, за яких господарюючим суб'єктам стало б вигідним досягнення екологічних цілей. У цьому зв'язку доцільно визначити шляхи, по-перше, зацікавленості виробників у вжитті природоохоронних заходів за рахунок власних коштів; по-друге, забезпечення взаємодії екологічних показників ефективності економічної діяльності з іншими економічними показниками та важелями господарської діяльності; по-третє, створити умови оперативного та ефективного реагування на динаміку економічних і екологічних процесів у державі.

Таким чином, розв'язання проблеми економічно аргументованого раціонального використання природних ресурсів як основи забезпечення сталого розвитку України передбачає прийняття ряду науково обґрунтованих дій, що базуються на сучасних технологіях управління територіальними природно-господарськими системами з використанням комплексу економічних, екологічних та організаційних методів досягнення позитивних результатів.

Економічні методи передбачають:

- розроблення та впровадження дієвої системи регуляторних, економічних, зокрема фінансових, важелів еколого-орієнтованої зміни традиційної мотиваційної поведінки господарюючих суб'єктів як учасників процесу природокористування;
- досягнення ефективності мобілізації фінансових ресурсів на природоохоронні цілі й екологічну конструктивність фінансового забезпечення природоохоронних заходів;
- запровадження нових, екологічно та економічно ефективніших регуляторів природокористування стимулюючо-компенсаційного характеру для підвищення інноваційної та інвестиційної активності товаровиробників щодо еколого-конструктивної модернізації матеріальної бази виробництва;
- удосконалення нормативної бази платності за споживання природних благ на основі об'єктивних рентних оцінок продуктивності ресурсних джерел і диференціації відповідних

платежів за якісними і просторовими ознаками, а також трансформація системи нормування платежів за забруднення навколишнього природного середовища;

- екологічну реорганізацію податкової системи з нарощуванням природно-ресурсної рентної складової в цілому без порушення податкового балансу, що передбачає розширення бази екологічного оподаткування водночас зі збільшенням рентних платежів через зміщення на них податкового навантаження (пріоритетне оподаткування ресурсопотоку).

Наведений перелік завдань можна продовжувати, але головною, врешті-решт, ключовою проблемою стає розроблення та впровадження таких економічних методів, інструментів, механізмів природокористування, завдяки яким можливо не лише призупинити вже традиційний екологічний регрес економічного поступу України, що вона демонструє, інерційно рухаючись шляхом погіршення екологічних умов господарювання, якості навколишнього природного середовища, а й дійсно реалізувати процес імплементації еколого-орієнтованих підходів у стратегії власного соціально-економічного розвитку.

Екологічні методи включають:

- формування системи еколого-економічного інституціонального середовища, орієнтованого на гармонізацію інтересів учасників еколого-економічної діяльності на відповідній території (колективного інтересу територіальної спільноти та приватними індивідуальними інтересами господарюючих суб'єктів);
- розроблення концепції економіко-інституційного управління еколого-орієнтованим розвитком територій на принципах: культурного управління, корпоративності, екологічної відповідності, еколого-економічної цілісності, максимального наближення організаційно-економічних управлінських дій до вимог регіональної спільноти;
- гармонізацію еколого-економічного простору на базі визначення індивідуальної інституціональної матриці території та пошуку динамічної комбінації різних форм власності на природні ресурси, а також формування диференційованого простору управління з розкриттям мобілізаційних можливостей територіального соціуму;
- кластеризацію еколого-орієнтованого розвитку територій у двох напрямках: створення, по-перше, органів дорадчої координації й моніторингу, визначення стратегії кластеризації діяльності в цілому з його ресурсною підтримкою; по-друге, окремих проектів і програм, інтегруючих потенційних учасників кластеризації розвитку регіону;
- формування моделі еколого-орієнтованого розвитку територій на кластерній основі зі стійким територіально-галузевими партнерськими відносинами між різними підприємствами й організаціями; оцінювання ефекту комплексності як результату співпраці, поєднання кооперації та конкуренції, а також ефективного використання можливостей партнерів протягом тривалого часу;

- визначення пріоритетів економіко-інституціонального забезпечення еколого-орієнтованого розвитку регіонів за допомогою оцінки ефекту від співпраці приватного бізнесу, суспільства і держави на умовах партнерства, а також добром інструментів еколого-економічного регулювання на основі критеріїв ефективності, здатності до реалізації та соціально-політичної прийнятності.

Організаційні методи передбачають:

- фінансово-економічне заохочення господарюючих суб'єктів, які прагнуть зменшити обсяги шкідливих викидів і відходів виробництва;
- модернізацію діючих регуляторів шляхом впровадження корпоративних форм управління, яке ґрунтується на збалансованому поєднанні регуляторів примусово-обмежуючого та стимулюючо-компенсаційного характеру;
- зміцнення системи державного управління природними ресурсами, що орієнтується на забезпечення стратегічного планування, формування державної політики, державних інформаційних ресурсів, розвиток законодавчої, нормативно-правової і науково-методологічної бази, виконання фундаментальних і прикладних досліджень, інвестиційний та інноваційний процес, створення системи підготовки і підвищення кваліфікації кадрів;
- постійну взаємодію всіх інститутів суспільства, організацію і підтримання постійного діалогу органів державної влади з бізнес-структурами, науковою та іншою громадськістю як фактора розвитку стратегічного потенціалу України.

Додаток 9. Презентація на тему: « Природно-ресурсний потенціал як умова і чинник збалансованого розвитку України»

5.5. Збереження біологічного і ландшафтного різноманіття

Біорізноманіття — це різноманітність всіх форм життя: рослин, тварин, мікроорганізмів, складових їхніх генів та екологічних систем, в які вони включені як окремі компоненти. Біологічні ресурси дають можливість задовольняти наші потреби у продовольстві й одязі, а також у житлі, медикаментах і духовній їжі.

Біорізноманіття не є статичним, воно постійно змінюється. Сформувалося внаслідок генетичних змін і еволюційних процесів. Нині біорізноманіття скорочується внаслідок деградації місць існування, зменшення чисельності деяких популяцій і вимирання видів. Це значною мірою є результатом діяльності людини і являє собою серйозну загрозу для розвитку людства.

Збереження біорізноманіття — актуальне завдання сучасності, не просто новий напрям охорони природи, а невід'ємна складова концепції переходу людства на принципи стійкого розвитку. В рамках цієї проблеми вперше визнано, що охорона живого на Землі не є вузьким завданням певних груп, це

— завдання всього людства і одночасно умова його виживання на планеті. З цього випливає, що для збереження життя на планеті, включаючи й біологічний вид *Homo sapiens*, необхідно не лише і, можливо, навіть не стільки здійснювати традиційну природоохоронну роботу, а й відповідним чином перебудувати економіку і соціальну систему, щоб гармонізувати взаємини трьох основних блоків планети - природи, соціуму та економіки.

Щоб зрозуміти це, суспільство має докорінно перебудувати свою свідомість і підходити до вирішення поставленого завдання не лише з погляду відповідальності людства за збереження життя на Землі, а й з чисто прагматичних позицій - збереженню живої природи немає альтернативи, якщо ми хочемо зберегти власне середовище проживання. Тому в збереженні біорізноманіття повинні брати участь всі люди і всі інститути суспільства.

Але розуміння цих принципів поки що не оволоділо свідомістю широких мас, бізнесменів і осіб, які приймають рішення. Сучасне скорочення зусиль влади у галузі охорони природи - яскраві тому свідчення. Слід зазначити, що така ситуація не є випадковою. Кожного разу, коли держава вступає в стадію посткризової стабілізації, вона намагається якомога швидше подолати негативні наслідки кризи будь-якою ціною. При цьому природу негласно визнають «безкоштовним» ресурсом, негласно ж приймають положення про її «невичерпність», і природоохоронна діяльність держави значно скорочується. Так було, зокрема, при К. Аденауері у ФРН, при Р. Рейгані в США. Але й Німеччині, й США довелося пізніше вельми дорого платити за «економію» на природі. В період стабілізації відновити втрачене завжди коштує дорожче, ніж зберегти те, що є. Для України ж такий принцип може виявитися набагато дорожчим, оскільки її господарство значно більшою мірою залежить від природних ресурсів. Крім того, Україна дуже зацікавлена в продажі «екологічних послуг». Але кожний новий удар по природі істотно обмежує обсяг можливих послуг, їхню вартість і привабливість.

Займаючи менше ніж 6 % площі Європи, Україна володіє близько 35 % її біорізноманіття. Біосфера України налічує понад 70 тис. видів, з них флора - більше ніж 27 тис., фауна - більше ніж 45 тис. видів. Однак протягом останніх років спостерігається збільшення кількості видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України. Так, перше видання Червоної книги України (1980 р.) включало 85 видів тварин та 151 вид судинних рослин, друге видання - 382 види тварин (1994 р.) та 541 вид рослин (1994 р.), третє видання Червоної книги України (2009 р.) включає 542 види тварин та 826 видів рослин і грибів.

Основними загрозами біорізноманіттю є діяльність людини та знищення природного середовища існування флори і фауни, спостерігається катастрофічне зменшення площі територій водно-болотних угідь, степових екосистем, природних лісів. Знищення навколишнього природного середовища відбувається внаслідок розорювання земель, вирубування лісів, осушення або обводнення територій, промислового, житлового та дачного будівництва та ін. Поширення неаборигенних видів у природних екосистемах зумовлює значний дисбаланс у біоценозах. Управління збереженням і біорізноманіття прісноводних та морських екосистем розвивається не так швидко, як для екосистем суходолу, що негативно впливає на кількість рибних запасів та середовище існування водних живих ресурсів.

Для того, щоб припинити процеси погіршення стану навколишнього природного середовища, необхідно збільшувати площі земель національної екомережі, що є стратегічним завданням у досягненні екологічної збалансованості території України. Цього можна досягти насамперед за рахунок розширення існуючих та створення нових об'єктів природно-заповідного фонду.

На жаль, наша політична еліта не виявляє схильності до істинно стратегічних рішень, і до цього часу перебуває під владою знаменитого висловлювання «Ми не можемо чекати милостей від природи...» Навіть екологічну риторику вона якщо і згадує, то лише під час передвиборчих кампаній.

У сучасній Україні найвагомим аргументом на користь охорони природи є її вартість, а безцінність природи для керівників будь-якої ланки завжди означала її безкоштовність. Звідси випливає завдання для екологів — обґрунтувати необхідність збереження живої природи країни як джерела фінансових ресурсів. Слід підкреслити, що йдеться не про пряму оцінку біологічних ресурсів, а про розрахунок вартості середовищеутворюючих функцій природних екосистем за аналогією з послугами у невиробничій сфері господарства — так званих екосистемних послуг. Такий облік екосистемних послуг, що їх надають природні екосистеми, може принципово змінити розрив між багатими і бідними регіонами, зберегти природний потенціал у слаборозвинених регіонах, перерозподіляти кошти, одержані в промислово розвинутих регіонах туди, де вигідно зберігати незаймані екосистеми.

Зараз в Україні найважливішою проблемою збереження біорізноманіття стає розширення його соціальної бази. Дійсно, ця діяльність і досі залишається долею досить вузького кола фахівців. При цьому зростання рядів «захисників природи» відбувається майже виключно за рахунок громадськості й науковців, тоді як ще дві потенційні групи — влада і бізнес — залишаються осторонь. Притому, якщо влада дистанціювалася від проблем збереження живої природи лише останнім часом, то цивілізованих відносин між бізнесменами і екологами у нас в країні не було взагалі. Тому основним завданням найближчих років у цій сфері слід вважати переорієнтацію вітчизняних підприємців на довгострокові вкладення, спрямовані на збереження живої природи, відновлення ресурсної бази, забезпечення стійкого стану екосистем конкретних територій.

Заповідники і національні парки традиційно вважають однією з основних форм збереження біорізноманіття. Україна знаходиться на перетині міграційних шляхів багатьох видів фауни, через її територію проходять два основні глобальні маршрути міграції диких птахів, а деякі місця гніздування мають міжнародне значення. Понад 100 видів перелітних птахів фауни України охороняються відповідно до міжнародних зобов'язань.

До складу природно - заповідного фонду України входить більше, ніж 7608 територій та об'єктів загальною площею 3,2 млн гектарів (5,4 % загальної площі країни) та 402,5 тис. гектарів у межах акваторії Чорного моря. Частка природно-заповідних територій в Україні є недостатньою і залишається значно меншою, ніж у більшості країн Європи, де площі, природно-заповідних територій становлять в середньому 15 %.

Тому найважливішим сучасним завданням у галузі охорони природи стає грамотна, науково обґрунтована і адресна пропаганда значення територіальних форм збереження живої природи. Саме гнучка пропагандистська робота має стати основним інструментом для збереження і розвитку заповідної системи. Лише це дасть можливість і створювати нові заповідники, і не дати забудувати ті, що є, зробити їх існування вигідним для політиків бізнесменів, що доклали зусиль для їх збереження.

Екологічний тренінг «Природні заповідники України»

МЕТА: розвивати екологічне мислення учнів, формувати ціннісне ставлення до природи, розуміння гармонійного співіснування людини і природи, гуманного ставлення до навколишнього середовища.

ОБЛАДНАННЯ:

- плакат правила роботи тренінгу
- бейджі
- скотч
- липкий папір
- маркери, фломастери, олівці
- плакат “Дерево підсумків”

Структура екологічного тренінгу

Зміст роботи	Час виконання у хв..	Обладнання
Вступне слово. Повідомлення щодо мети та структури роботи екологічного тренінгу. Інформація про природні заповідники України	10	інформація
Криголам - знайомство «Явище природи».	5	бейджі
Правила елементів тренінгової роботи	5	
Групова робота “Реклама про заповідники України ”	15	інформація
Груповий малюнок “Намалюй природний заповідник ”	15	Терапевтична музика, ватмани, олівці, фломастери, фарби
Екологічна вікторина «Різноманітність природи України».	15	вікторина
“Дерево підсумків”	5	Плакат намальованого дерева

Заключне слово	5	-
Прощання “Піраміда”	5	-

I. Вступне слово. Повідомлення щодо мети та структури роботи екологічного тренінгу. Інформація про природні заповідники України.

Екологічний тренінг – це надзвичайно цікавий процес! Він допомагає одночасно перебуваючи у неформальній обстановці отримати нову інформацію, обговорити незрозумілі моменти.

Питання охорони життєвого середовища та раціонального його використання, збереження й збагачення природних ресурсів з кожним роком все більше й більше турбує людство.

У 1991 році Верховна Рада України оголосила всю територію України зоною екологічного лиха. За 2 роки до цього спеціалістами-географами Української Академії наук була вперше розроблена й складена карта стану навколишнього середовища України, за окремими компонентами природи.

Вирішення проблеми поліпшення екологічного стану території України у першу чергу слід починати з впровадження системи природоохоронних заходів у тих регіонах, де сьогодні екологічна ситуація найбільш напружена і які мають найбільше соціально-економічне значення для нашої держави.

Такими регіонами уряд визнав:

- Донецько-Придніпровський,
- Поліський,
- Карпатський,
- Азово-Чорноморський.

Природно-заповідний фонд становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища.

В Україні природно-заповідний фонд охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання.

Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною. До природно-заповідного фонду України належать: природні території та об'єкти - природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, штучно створені об'єкти - ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

У зв'язку з цим законодавством України природно-заповідний фонд охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною.

Заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва залежно від їх екологічної і наукової, історико-культурної цінності можуть бути

загальнодержавного або місцевого значення.

Залежно від походження, інших особливостей природних комплексів та об'єктів, що оголошуються заказниками чи пам'ятками природи, мети і необхідного режиму охорони: заказники поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні, пам'ятки природи поділяються на комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні.

У зоні мішаних лісів - Поліський на півночі Житомирської області. Охороняється ландшафт мішаних лісів.

У Лісостепу - Канівський (Черкаська обл.), Медобори (Тернопільська обл.), Розточчя (Львівської обл.). Охороняються ландшафти Лісостепу.

У Степу - Асканія-Нова і Чорноморський (Херсонської обл.), Дніпровсько-Орільський (Дніпропетровська обл.), Луганський (Стрільцівський Степ, Провальський Степ, Станично-Луганський Степ), Український степовий (Михайлівська цілина в Сумській області, Хомутівський степ у Донецькій обл., цілина в Сумській обл., Кам'яні могили в Запорізькій обл.), Дунайські плавні (Одеської обл.). Об'єктами охорони є степові ландшафти.

У Карпатах - Карпатський. Зберігає рідкісні, майже не ушкоджені гірські екосистеми лісового, субальпійського та альпійського поясів.

У Криму - Кримський, Ялтинський, Карадазький, Мис Март'ян. Охороняється рідкісна рослинність середземноморського типу.

II. Криголам - знайомство «Явище природи».

Мета: створити умови для ефективної праці.

Тренер: “Тепер нам треба докласти максимум зусиль, щоб створити теплу, приязну атмосферу. Будь-який тренінг починається зі знайомства. Будь ласка, візьміть кольорові папірці та напишіть на них своє ім'я та приколить собі на одяг. Знайомитися ми будемо таким чином, ви називаєте своє ім'я і вам потрібно асоціювати себе із явищем природи і при цьому пояснити, чому ви обрали саме це природне явище. Наприклад, почну з себе: мене звати Валентина, якщо я була б явищем природи, то я була б веселкою. Коли я бачу веселку, я завжди дивуюсь її незвичайною природною та різнобарвною красою.

III. Правила тренінгової роботи.

Тренер звертається до групи з питанням: “Для чого в нашому житті існують різні правила?” і після відповідей учасників пропонує прийняти правила роботи групи, які записані на плакаті “Правила тренінгу”.

IV. Групова робота

“Реклама про заповідники України”

Мета: надати можливість учням краще зрозуміти, що таке природний заповідник і яка робота ведеться по збереженню природного довкілля.

Хід роботи:

Група поділяється на 2 міні-групи, тренером задається завдання: розглянути заповідники України - Карпатський та Кримський. Після чого кожна група представляє та рекламує кожний заповідник якнайцікавіше.

Тренер:

Пропоную розглянути два найцікавіших, на мою думку, заповідники України - Карпатський та Кримський. На їх прикладі можна краще зрозуміти, що таке природний заповідник і яка робота ведеться по збереженню природного довкілля.

Інформація для міні-груп

І міні-група. Карпатський заповідник. Створений у 1968 році, з 1992 року входить до мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Загальна площа 57880 га. Карпатський заповідник належить до найбільших та найцікавіших об'єктів природно-заповідного фонду України. Майже 2,5

відсотки території Карпатського регіону знаходиться під охороною заповідника, екосистеми якого віднесені до найцінніших на нашій планеті, і з 1993 року входять до міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. З 2000 року Карпатський заповідник є українським партнером проекту WWF "Ініціатива Карпатського Екорегіону" У складі Карпатського заповідника (КЗ), загальна площа якого становить 57880 гектарів, налічується шість відокремлених масивів та ботанічні заказники державного значення "Чорна Гора" і "Юлівська Гора". Вони розміщені на території Рахівського, Тячівського, Хустського та Виноградівського районів Закарпатської області в межах висот від 180 до 2061 м. Така територіальна структура репрезентує практично все ландшафтне та біологічне різноманіття Українських Карпат. Тут представлені найкраще збережені карпатські екосистеми, які є сховищами для багатьох рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин.

У заповіднику відмічено 64 види рослин і 72 види тварин, занесених до Червоної книги України та до Європейського Червоного списку. Клімат Карпатського заповідника коливається від помірно теплого в "Долині нарцисів" від - 1,7 °С в січні, до + 19 °С в червні, кількість опадів 650 мм на рік) до холодного на вершинах гір від - 7-8,5 в січні °С, до + 11-15 °С в червні, кількість опадів 980-1500 мм на рік). Заповідник характеризується великою різноманітністю ґрунтового покриву. Майже 90% його території вкрито лісами, для яких типовими є світло-бурі та темно-бурі гірсько-лісові ґрунти. Для верхньої межі лісу характерні світло-бурі ґрунти. У високогір'ї переважають торфянисто-гірсько-підзолисті і гірсько-лучно-буроземні ґрунти. На вапняках утворились щербисті, а в долинах річок - дернові, іноді глеєві ґрунти.

Карпатський заповідник є одним з найбільших наукових та еколого-освітніх центрів Карпатського регіону. Тут працюють численні наукові лабораторії, створена мережа моніторингових ділянок, фенологічних пунктів,

гідро- та метеопостів. Заповідник є природною лабораторією для багатьох вітчизняних та іноземних науково-дослідних установ. На його території розгорнута мережа еколого-освітніх, науково-пізнавальних маршрутів та інформаційних центрів, працює єдиний в Україні Музей екології гір та історії природокористування Карпат, є власна відеостудія, видається всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал “Зелені Карпати”.

Щороку Карпатським біосферним заповідником проводиться Міжнародна природоохоронна акція “Марш парків”, присвячена Всесвітньому Дню Землі. Під час її проведення організуються науково-популярні лекції, бесіди, учнівські конференції, “круглі столи”, вікторини, екологічні ігри, конкурси тощо.

Крім того, до Національного Дня довкілля працівниками заповідника запроваджено проведення регіональної природоохоронної акції, спрямованої на збереження карпатської природи. “День довкілля” - акція реальної допомоги навколишньому середовищу. В її рамках організаціями та підприємствами міста, а також школами проводяться толоки, екологічні десанти тощо.

Традиційними є також екоосвітні акції “День заповідника”, “Тиса - срібна ріка краю”, “Екологічний тиждень”, що проводяться протягом року.

Особливо важливою є також організація на базі Карпатського біосферного заповідника літніх екологоосвітніх таборів. Найбільш відомим серед них є Всеукраїнський наметовий табір-експедиція “Ойкос”, що вже вісім років поспіль працює на території КБЗ. Юні натуралісти з багатьох регіонів України приїжджають познайомитися з природою Карпатського регіону.

Карпати належать до порівняно молодих гірських систем. Вони виникли в альпійській геосинклінальній зоні в період рухів мезозойської ери. Головна роль у геологічній будові Карпат належить кайнозойським відкладам. Палеогенові верстви цієї ери складають власне Карпати, а неогенові - Прикарпаття і Закарпаття. Українські Карпати є нині однією з найбільш перспективних зон для масового відпочинку та лікування трудящих нашої країни. На великій території Карпат зростає більше половини усіх видів нижчих і вищих рослин.

Карпати за винятком певної території високогір'я були до початку агрокультурного періоду повністю вкриті лісами. Внаслідок господарського впливу лісистість тут скоротилася у 3 рази.

Охорона лісу - це в першу чергу, турбота не про дерева, а про людей, їхній добробут і здоров'я. І потрібно все зробити для того, щоб кожен, хто приходить у ліс, був його другом. Отже, ліс вимагає любові й розуміння.

Українські Карпати - не лише один з наймальовничіших куточків України, це також регіон дуже важливого економічного значення, зона цінних лісових масивів, що очищають повітряний басейн над значною частиною Східної Європи. Карпати відзначаються багатими й різноманітними біологічними ресурсами.

Головні хребти Карпат - важливі частини Європейського вододілу між Балтійським і Чорним морями. Маючи загальну довжину понад 1500 км, вони охоплюють значну площу п'яти братніх (колишніх соціалістичних) країн і відіграють в їх економічному житті важливе значення.

Карпати містять третину лісових запасів України, лісистість цієї території - одна з найвищих в Україні. Тут ростуть 2110 видів квіткових рослин, багато цінних видів дерев і лікарських рослин. Проте протягом останніх десятиліть Карпати зазнають все більших втрат від людської діяльності. Карпатські ліси перебувають під загрозою знищення не лише від лісорозробок, порушення ґрунтового і рослинного покриву, але й від хімічного пере забруднення, кислотних дощів.

Українські Карпати - це також центральна і найбільша частина Східних Карпат, які починаються від Лупківського перевалу на заході і кінчаються в масиві Бучедж на території Румунії. Їх загальна довжина становить 240 км, ширина 100-110 км. Висота Українських Карпат з північного заходу на південний схід поступово зростає.

Кліматичні умови мають вирішальний вплив на формування екосистеми, їх географічне поширення, структурні особливості й функціонування.

Українські Карпати, подібно до інших гірських систем, мають свою регіональну специфіку формування рослинних смуг, обумовлену їх географічним положенням, історією розвитку рослинності, впливом сусідніх геоботанічних провінцій, напрямком гірської системи, геологічною і зокрема складною геоморфологічною будовою.

В Українських Карпатах, включаючи прилеглі рівнинні території, виділено дванадцять рослинних смуг, або ступенів, у тому числі 6 підступенів. Розташовані вони в такій вертикальній послідовності:

I - смуга дубових лісів із дуба звичайного,

II - дубових лісів із дуба скельного,

III - буково-ялицево-дубових і дубово-букових лісів із дуба звичайного,

IV - смуга буково-дубових і дубово-букових лісів із дуба скального,

V - смуга букових лісів,

VI - смуга високогірних буково-яворових і яворово-букових лісів,

VII - смуга ялицево-букових та буково-ялицевих лісів,

VIII - смереково-ялицево-букових і смереково-буково-ялицевих лісів,

IX - буково-ялицево-смерекових і ялицево-буково-смерекових лісів,

X - смерекових лісів,

XI - смуга криволісся і субальпійської рослинності з домінуванням зеленої вільхи.

У Карпатах також досить перспективним є розвиток туризму, але цивілізованого, з урахуванням екологічної витривалості рекреаційних зон і заповідних територій.

Програма наукових робіт передбачає виконання таких досліджень, як гігієнічні аспекти охорони природи, охорона екосистем і ландшафтів, охорона водних ресурсів та ряд інших. Діяльність карпатської природоохоронної комісії може бути корисною у вирішенні цих питань в Карпатському регіоні.

Індустріальна діяльність людини в багатьох аспектах веде до небажаних явищ і так званої ланцюгової реакції процесів шкідливих для органічного світу і, насамперед, для людей.

ІІ **міні-група.**
Кримський природний заповідник, найбільший у Криму й один з найстарших на Україні, був створений у 1923 р. на місці колишнього Заказника імператорських полювань і прилягаючих до нього земель. Загальна площа заповідника в даний час складає 44175 га, у тому числі філія «Лебедячі острови», що має міжнародне значення, як місце мешкання

водоплавних і болотних птахів.

Складна геологічна структура, своєрідні кліматичні умови, унікальний рослинний і тваринний світ - усе це додає заповіднику виняткову наукову цінність. У заповідних лісах живуть олені, козулі, дикі кабани, муфлони, лиси, борсуки й інші ссавці.

В даний час тут відомо 1180 видів вищих рослин, серед них багато рідких, ендеміків, реліктів.

На території заповідника беруть свій початок самі великі гірські ріки Криму - Альма, Кача, Авунда, Дерекойка.

Найвища вершина Кримських гір - гора Роман-Кіш висотою 1545 м, також знаходиться в заповіднику.

Історія залишила тут свій багатий слід. Це і залишки древніх таврських поховань, Монастир святих Косьми і Даміана, каплиця, побудована на честь 300-річчя будинку Романових, унікальне джерело «Савлух-Су», Форельне господарство, Альтанка вітрів. Ці й інші унікальні визначні пам'ятки по праву користаються підвищеною увагою гостей і жителів Криму.

Щоб ознайомитися з Кримським природним заповідником, можна відвідати дуже цікавий Музей природи, що знаходиться в м. Алушті. Його експозиції розповідають про історію заповідника, його рослинному і тварині світі, сьогоdnішній роботі його співробітників. Проводяться екскурсії і по території заповідника.

(Презентація міні – груп)

V. Груповий малюнок “Намалюй природний заповідник”

Мета: через стимулювання творчої уяви, фантазії надати учасникам пізнати красу природних заповідників.

Хід вправи:

Тренер роздає кожній групі ватмани та олівці, фломастери, фарби. Ставить перед ними завдання: “Вам потрібно представити природу природних заповідників і на ватмані намалювати.” Після того, як учасники намалюють тренер пропонує кожному учасникові на малюнках щось домалювати або щось закреслити.

Обговорення:

- Як швидко виникали оригінальні ідеї?
- Які були відчуття під час виконання малюнка?
- Чи шкода вам було щось закреслювати чи домальовувати на малюнках?
- Які були відчуття під час шкоди малюнка ?
- Як ви думаєте, яка мета цієї вправи?

Правильно, ця вправа нам дана для того, щоб ми сформуваали в собі мотив щодо бережливого ставлення до природи.

VI. Екологічна вікторина «Різноманітність природи України».

1. Продовжіть речення. Місцевість із своєрідними порами року, погодою, ґрунтами, формами земної поверхні, рослинами і тваринами називають

2. Запишіть, у якій послідовності розміщуються природні зони у Північній півкулі з півночі на південь.

3. Запишіть, яка природна зона найбільша у Північній півкулі.

4. Запишіть назви природних зон, які є на території України.

5. Прочитайте назви рослин Полісся: сон-трава, шипшина, конвалія, фіалка, копитняк, ліщина, підсніжних, терен, суниця, барвінок, глід, чорниця, черемха, калина, пролісок. Однією рисою підкресліть трав'янисті рослини, двома — кущі.

6. Прочитайте назви рослин: липа, дуб, пролісок, суниця, підсніжник, сон-трава, папороть, мати-й-мачуха. Випишіть ранньоквітучі.

7. Прочитайте назви кущів: шипшина, терен, глід, вовчі ягоди, ліщина. Яка з наведених рослин є отруйною? Підкресліть червоним олівцем.

8. Запишіть назви лікарських рослин, що зростають на Поліссі.

9. Прочитайте назви тварин: зубр, шпак, трясогузка, олень, лось, чорний лелека, дятел, лисиця, косуля, повзик, малинівка, їжак, білка, кріт, соловей. Підкресліть птахів однією рисою, звірів — двома.

10. Прочитайте назви тварин: заєць, сонечко, жаба, перепілка, вуж, болотяна черепаха, хрущ, гадюка, куріпка, олень, слимак, ящірка. Тварин, що не належать до комах, птахів та звірів, випишіть у стовпчик. До якої групи тварин вони належать?

11. Розгляньте фізичну карту України. Запишіть, яка форма земної поверхні переважає на Поліссі.

12. Позначте цифрами послідовність, у якій слід розповідати про природні зони: рослинний світ, розташування, природної зони, тваринний світ, охорона природи, погода у різні пори року, праця людей.

13. Із названих областей України підкресліть ті що розташовані на Поліссі: Одеська, волинська Рівненська, Сумська, Кіровоградська, Житомирська Київська, Хмельницька, Чернігівська, Черкаська Львівська, Вінницька.

14. Запишіть, які рослини зростають у лісостеповій зоні.

15. Запишіть назви ґрунтів, які переважають у Лісостепу.

16. Яка природна зона охоплює центральні області України? Знайдіть їх на карті, назви областей запишіть у зошит.

17. За фізичною картою визначте, яку форму має земна поверхня Лісостепу. Яким кольорам вона відповідає? Запишіть.

18. Назва природної зони України Найпоширеніші дикорослі рослини

- Мішані ліси
- Лісостеп
- Степ
- Південний берег Криму
- 19. Назва гір. Найпоширеніші тварини. Рослини
- в Карпатській природній зоні
- в Кримській природній зоні

20. Заповніть таблицю Назва природної зони України Найпоширеніші сільськогосподарські рослини

21. Визначте за картою напрямом, у якому простягнулися Українські Карпати. Запишіть.

22. Розгляньте карту. До яких гір належать Карпати за висотою: до високих, до середньовисоких, до низьких. Потрібне підкресліть.

23. Розгляньте карту. До яких гір належать Кримські гори за висотою: до високих, до середньо-високих, до низьких. Потрібне підкресліть. Запишіть назву та висоту найвищої вершини Кримських гір.

24. Яка висота найвищої вершини Українських Карпат — Говерли: 3000 м, 2061 м, 1561 м. Потрібне підкресліть.

25. Прочитайте назви рослин: тис ягідний, дуб, верба, ялиця біла, ліщина, рододендрон східнокарпатській, терен, тирлич жовтий, тюльпан, лілія лісова, копитнях, білотка альпійська, шипшина, нарцис. Випишіть рідкісні рослини Карпатських гір.

26. Які тварини зустрічаються тільки в Карпатах: карпатська білка, бурий ведмідь, карпатський тритон, куниця., снігова полівка, лісовий кіт, рись. Потрібне підкресліть.

27. Серед тварин степів багато таких, які добре бігають. З чим це пов'язано? Запишіть.

28. Тест. Запишіть відповідь: так чи ні.

- 1) На сході України розташовані Українські Карпати.
- 2) Льодовиків у Карпатах немає, але сніг у горах лежить довго.
- 3) Карпатське озеро Синевир називають «морським оком».
- 4) Карпатські смереки ростуть там, де тепло і сухо.
- 5) Безлісі вершини Карпатських гір, вкриті різнотрав'ям, називаються полонинами.

29. Тест. Запишіть відповіді: так чи ні.

- 1) На півночі Кримського півострова розташовані Кримські гори.
- 2) Невеликі гірські річки влітку пересихають.
- 3) Ліси у Кримських горах зустрічаються дуже рідко.
- 4) У важкодоступних місцях Кримських гір ростуть: тис ягідний, суничне дерево, жасмин, рускус, сосна Станкевича.
- 5) Плоскі вершини Кримських гір — яйли — вкриті житняком, ковилою.

VII. Підбиття підсумків заняття. (письмовий аналіз)

“Дерево підсумків”

Оснащення: липкі аркуші, скотч, плакат намальованого дерева.

Хід вправи.

Учасникам роздають липкі аркуші. Тренер дає інструкцію: «Аркуші

надані вам для того, щоб ви написали своє враження від тренінгу, або побажання щодо поліпшення нашої роботи або те, що сьогодні не сподобалось і чому. Після того як ви опишете свої враження, підійдіть до малюнка дерева і наклейте свої «листочки».

VIII. Заключне слово.

Історія нас вчить, що мудрість будь-якого народу проявляється в тому, як зберігаються природні умови, його існування та використовуються ресурси, добробут сучасних і майбутніх поколінь.

Природні заповідники - це природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, покликані зберігати в природному стані типові або виняткові для даної ландшафтної зони природні комплекси з усією сукупністю їх компонентів, вивчати природні процеси і явища, що відбуваються в них, розробляти наукові засади охорони навколишнього середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки. Ділянки землі та водного простору, що належать до заповідників, вилучаються з господарського користування. Заповідник - вища форма охорони природних територій, природна лабораторія, де ведуться комплексні наукові дослідження. Заповідники є в кожному великому природному комплексі.

Острозька загальноосвітня школа I-III ступенів №3

***Екологічний
тренінг
«Природні заповідники
України»***

Розробили:
практичний психолог Цюсь А.Л.,
вчитель географії Ягодка В.В.

5.6. Реалізація політики сталого регіонального розвитку

Збалансований (сталий) розвиток України на регіональному рівні

Немченко Н. В.,

Проблеми охорони навколишнього середовища й природних ресурсів перебувають у центрі уваги світової спільноти. 20 століття характеризується появою концепції «екологічного імператива» сучасної цивілізації (В. В. Вернадський, М. М. Мойсєєв), яка наголошує на нових правилах поведінки людства, правилах співжиття, де все вирішується культурою населення, технологічною та екологічною грамотністю й дисципліною місцевих чиновників. Але, щоб виробити загальнолюдську, планетарну стратегію, цього замало, постає необхідність створення загальнолюдської стратегії, що охоплює всі грані життєдіяльності людей, а це потребуватиме змін усієї організації планетарного суспільства, формування нової цивілізації.

Незважаючи на певні досягнення в природоохоронній діяльності в деяких країнах, сьогодення характеризується поглибленням глобальної екологічної кризи, надзвичайно низьким рівнем екологічної освіти й свідомості більшості населення.

Вивчення та аналіз суперечностей у відносинах між соціосферою та біосферою внесли деякі зміни в осмисленні, оцінці й визначенні форм і напрямів подальшої діяльності людства, які й започаткували нову течію в суспільно-політичній думці, основою якої є Концепція збалансованого (сталого) розвитку. Ідея збалансованого розвитку висунула на передній план проблему переходу до інших форм суспільної організації, які б забезпечили насамперед його самозбереження.

Нова Концепція назавжди поєднала навколишнє середовище й розвиток і змусила соціум визнати себе відповідальним за його подальшу долю.

Кожна держава світу має свою історію економічного розвитку, об'єднує їх лише те, що економіка кожної країни проходить крізь сплески росту та падіння, щоправда з різною циклічністю та глибиною кризових явищ.

Перехід до нових економічних відносин завжди зумовлює необхідність переорієнтувати роботу не лише промислових підприємств і організацій, а й органів державної влади та місцевого самоврядування, оскільки саме вони можуть поліпшити або погіршити умови «перехідного» періоду. Їхнє завдання полягає в удосконаленні механізму реалізації державної політики в першу чергу за рахунок забезпечення інформацією потенційних інвесторів та прогнозування можливих критичних зрушень у соціально-економічному розвитку країни та регіонів.

На жаль, Україна, поряд з іншими країнами СНД, опинилась у третій категорії – категорії країн, що розвиваються. Це гальмує процес інтеграції України у світове співтовариство на правах рівноправного партнера. Однією з умов для такої інтеграції є підвищення рівня соціально-економічного розвитку нашої країни до сучасного рівня розвитку країн-партнерів. Це завдання потребує виявлення причин занепаду та пошуку шляхів забезпечення сталого розвитку економіки нашої держави.

Порівняння людського, науково-технічного та виробничого потенціалу зі ступенем його реалізації у країнах СНД та Японії або інших держав Великої сімки свідчить про низький рівень організованості нашого суспільства, відсутність механізму цільового управління, який має базуватися на світовому досвіді та враховувати національні особливості економіки України.

Нині в економічно розвинутих країнах сформовано засади збалансованого розвитку суспільства, які передбачають взаємне узгодження економічних, екологічних та соціальних чинників розвитку. Країни з перехідною економікою, до яких належить Україна, лише розпочинають процес просування до сталого розвитку суспільства і мають свої особливості переходу.

Але теоретичні засади оцінки ефективності соціально-економічного розвитку регіонів та реалізації стратегії регіонального розвитку залишаються недостатньо розробленими, процес стратегічного планування розвитку території має здебільшого адміністративний, а не партнерський характер. Необхідно уточнити сутність та основні чинники економічного зростання, розробити методику оцінювання ефективності розвитку для різних рівнів управління та інформаційно-аналітичної підтримки процесу діагностики соціально-економічного стану регіону, що сприятиме взаємодії між органами державної влади, місцевого самоврядування та представниками підприємств і організацій на регіональному рівні. Очевидно, що актуальність вибору цієї проблеми є безперечною.

Мета і завдання дослідження пов'язані з ефективністю діагностики економічного розвитку регіону, що зумовлює його збалансованість в цілому та окремих складових, визначенням основних чинників збалансованого розвитку на регіональному рівні та використанням методик розрахунку системи показників для оцінювання розвитку регіону та його складових.

Збалансований розвиток суспільства – це концепція взаємодії суспільства і природи, що узгоджує економічний і соціальний розвиток суспільства і зберігає довкілля, «а задоволення потреб теперішніх поколінь не має ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби» [1, 2, 3, 4].

Однією з причин появи теорії збалансованого розвитку було погіршення екологічних і соціальних умов у багатьох країнах світу, зростання чисельності населення, яка проживає в умовах злиднів. Соціальні умови населення країн оцінюють за індексом людського розвитку, який визначається як третина суми індексів тривалості життя, рівня освіти і скоригованого валового внутрішнього продукту країни на душу населення. Це – інтегрований показник, який використовують для оцінки можливості людини в окремій країні:

- прожити довге та здорове життя;
- здобути освіту;
- отримати доступ до засобів, які забезпечують гідний і якісний життєвий рівень.

Для того, щоб досягти збалансованого розвитку і вищого рівня життя, держави мають зменшити виробництва та споживання і вилучити ті їх моделі, які не відповідають збалансованому розвитку.

Між економічним розвитком суспільства та охороною довкілля існує важливий зв'язок. Навколишнє середовище – це джерело ресурсів для розвитку, тому нинішні соціальні та економічні потреби слід задовольняти таким чином, щоб при цьому не завдавати шкоди цим ресурсам у майбутньому.

Стратегія збалансованого розвитку України має запропонувати механізми узгодження економічної, соціальної та екологічної складових. Кожна місцева адміністрація повинна встановлювати діалог з громадянами, місцевими організаціями та приватними підприємствами через проведення консультацій та пошук консенсусу місцеві адміністрації мають залучати громадян і громадські організації, комерційні та промислові підприємства як джерела інформації, необхідні для розроблення оптимальної політики сталого розвитку [5, 6]. Місцева влада є відповідальною за такі заходи з охорони довкілля, як забезпечення жителів якісною питною водою, менеджмент твердих відходів, контроль за поширенням небезпечних речовин, менеджмент стічних вод, охорона і підтримання зелених зон, планування та контроль за використанням земельних ресурсів, освіта громадян з екологічних питань, контроль за забрудненням атмосферного повітря, джерелами забруднення. Аналіз стану збалансованого розвитку окремого регіону оцінюють за такими складовими:

- економіка;
- соціальний розвиток;
- екологічний стан;
- управління територією;
- законодавство.

Територію вважають несталою, якщо її жителі використовують ресурси швидше, ніж вони можуть відновлюватися, якщо на території продукується більше відходів за таку їх кількість, яка може бути перероблена натуральним шляхом або використана для інших потреб [6]. Для оцінки збалансованого розвитку регіону використовують індикатори збалансованого розвитку, показниками яких є соціальні, економічні та екологічні індикатори. Прикладами економічних індикаторів можуть бути: темпи росту внутрішнього валового прибутку на одного жителя, зміни характеру особистого споживання продуктів харчування, використання природних ресурсів на одного жителя; екологічні індикатори враховують споживання водних ресурсів, у т. ч. чистої питної води, площі природно-рекреаційної зони, обсяги викидів в атмосферу оксиду карбону, сполук сульфуру та нітрогену, обсяги промислових та побутових відходів, стічних вод. За цими індикаторами можна оцінити ефективність влади і громадськості щодо впровадження політики збалансованого розвитку, вносити корективи у напрями розвитку території. При цьому потрібно зазначити, що в умовах екстенсивного типу розвитку природні ресурси вважають невичерпними, тому суб'єкти господарювання не звертають уваги на екологічні проблеми та максимально задовольняють свої потреби.

Висновки

Державна регіональна політика має спрямовуватися на сприяння соціально-економічному розвитку держави в цілому на основі повнішого та

ефективного залучення до господарського обороту ресурсного потенціалу регіонів, використання переваг територіального поділу і кооперації праці через розширення повноважень і підвищення відповідальності регіональних та місцевих органів влади за розв'язання проблем територій.

Таким чином, можна констатувати, що між рівнем економічного розвитку регіону та його екологічною безпекою існує тісний взаємозв'язок. Складовою системи безпеки регіону є вивчення динаміки екологічних потреб, які розглядають як сукупність економічних, соціальних та естетичних вимог людської спільноти, пов'язаних з використанням, збереженням і відновленням усіх сфер природного середовища.

Потрібно реформувати систему взаємодії між органами державної влади і місцевого самоврядування, з одного боку, та уповноваженими представниками підприємств усіх форм власності – з іншого.